

ВІЙНА і МІФ

НЕВІДОМА
ДРУГА СВІТОВА

1939
1945

Український
інститут
національної
пам'яті

КЛУБ
СІМ
ДО

УДК 94(477)
ББК 63.3(4Укр)62
В71

Жодну з частин цього видання
не можна копіювати або відтворювати в будь-якій формі
без письмового дозволу видавництва

Авторський колектив:

*Ігор Бігун, Сергій Бутко, Володимир В'ятрович, Кирило Галушко,
Сергій Горобець, Сергій Громенко, Олександр Зінченко, Олеся Ісаюк,
Богдан Короленко, Максим Майоров, Василь Павлов, Ростислав Пиливець,
Яна Примаченко, Сергій Рябенко, Вікторія Яременко*

За загальною редакцією
Олександра Зінченка, Володимира В'ятровича, Максима Майорова

Електронний архів визвольного руху

робимо минуле доступним

avr.org.ua

Український інститут національної пам'яті
www.memo.gov.ua

«ЛікБез. Історичний фронт»

Центр досліджень визвольного руху

Електронний архів визвольного руху

На обкладинці використано символ «Мак пам'яті», створений Українським інститутом національної пам'яті та Національною телекомпанією України
Дизайнер символу *Сергій Мішакин*

Фотографії:

Галузевий державний архів Служби безпеки України, Центральний державний кінофотофоноархів України імені Г. С. Пшеничного, Архів Центру досліджень визвольного руху, Федеральний архів (Німеччина) (bundesarchiv.de), «Історична правда» (istpravda.com.ua), Електронний архів визвольного руху (avr.org.ua), Вікісховище (www.commons.wikimedia.org), «ЛікБез. Історичний фронт» (likbez.org.ua), waralbum.ru

Дизайнер обкладинки *Владислав Прокопів*

- © Ігор Бігун, Сергій Бутко, Володимир В'ятрович, Кирило Галушко, Сергій Горобець, Сергій Громенко, Олександр Зінченко, Олеся Ісаюк, Богдан Короленко, Максим Майоров, Василь Павлов, Ростислав Пиливець, Яна Примаченко, Сергій Рябенко, Вікторія Яременко, текст, 2016
- © Олександр Зінченко, Володимир В'ятрович, Максим Майоров, упорядкування, 2016
- © Книжковий Клуб «Клуб Сімейного Дозвілля», видання українською мовою, 2016
- © Книжковий Клуб «Клуб Сімейного Дозвілля», художнє оформлення, 2016

ISBN 978-966-14-9085-6 (дод. наклад)

ВІЙНА МІФАМ

Як з'являються міфи? А головне — чому з'являються міфи? І чи можна щось із тими міфами зробити? І чи треба?

Якщо ви тримаєте цю книжку в руках, значить, якийсь із цих питань вас турбує або принаймні цікавить. А значить, відповідь на останнє запитання ми вже маємо: про історичні міфи говорити треба. Бо вони і цікавлять, і хвилюють: якою насправді є наша історія?!

Відповіді на решту запитань не будуть такими короткими.

Як з'являються міфи?

Простіше пояснити на якомусь одному прикладі. Так сталося, що у мене «під рукою» є одна така історія. Свого часу я написав про неї іншу книжку. Ідеться про Катинь.

Уже на самому початку 1990-х у моєму рідному Харкові розпочалися дослідження одного з масових поховань польських військовополонених, здійснених під час операції, яка увійшла в історію як Катинський злочин. Усі могили були пошкоджені величезними будівельними бурами. Людські рештки було перемелено і перемішано із землею, немов величезними м'ясорубками. Ці сліди — 60—80 см у діаметрі — світлими колами чітко проглядалися на планіметрії розкопок. Ніхто тоді не міг пояснити, кому було потрібно бурити будівельними бурами могили таємного цвинтаря НКВД.

Якщо дуже коротко: Катинський злочин — масові розстріли польських військовополонених у Катині, Харкові, Калініні та іще в кількох місцях навесні 1940 року — сьогодні є одним із найбільш досконало вивчених злочинів комуністичного режиму. Але протягом півстоліття ця тема була в СРСР табу. Про Катинь можна було згадувати тільки офіційну версію: поляків знищили не комуністи, а нацисти, і не навесні 1940-го, а у 1941 році.

Навесні 1943 року великий світ вперше почув назву невеличкого поселення в околицях Смоленська. Німецьке радіо оголосило тоді про знахідку у Катинському лісі — тисячі винищених комуністами польських військовополонених.

Німцям було відомо, що і польський уряд в Лондоні, і родини на окупованих Третім Райхом землях розшукують щонайменше 10 тисяч зниклих співвітчизників. Берлін цілком розумів, які наслідки може мати це повідомлення.

Партнерство СРСР та Польського еміграційного уряду генерала Владислава Сікорського було важким після радянської агресії проти Польщі 17 вересня 1939 року: власне, не було б додаткових зусиль прем'єра Великої Британії Вінстона Черчилля — невідомо, чи було б це партнерство. Не були простими також стосунки між Британією та СРСР як союзниками в антигітлерівській коаліції. У Берліні все це чудово розуміли. Новина про Катинь переслідувала цілком цинічну мету: вбити клин між союзниками і спровокувати протиріччя, які б призвели до розпаду або ослаблення антигітлерівської коаліції.

Це майже вдалося: попри всі натиски з боку британського уряду, польський уряд відмовився визнати радянську версію Катинської трагедії. СРСР вже за кілька днів після німецького повідомлення оголосив, що польських військовополонених розстріляли нацисти під час наступу на Смоленськ у 1941 році, а ще за тиждень розірвав усі стосунки з урядом Сікорського. Трошки більше про цю історію можна прочитати у міфі 8. Тут зазначу тільки одну, але важливу річ: від квітня 1943 року історія Катинського розстрілу почала жити саме як міф — говорити правду про Катинь було заборонено. Ця правда стала вмістом «Особливої папки № 1» — таємного пакета із документами. Там містився наказ Політбюро ЦК ВКП(б) знищити 25 700 польських військовополонених, підписаний Сталіним, Ворошиловим, Молотовим та іншими членами ЦК, та інші папери, дотичні до цього злочину. Відкривати цей пакет мав право тільки особисто генеральний секретар комуністичної партії. Найбільша таємниця СРСР.

Влітку 1969 року в лісі під Харковом троє школярів з околиць випадково докопалися до цієї таємниці. Те, про що було вільно знати тільки генеральному секретарю, раптом дізналися кілька п'ятикласників!

Почалися літні канікули. Хлопці пішли шукати «скарби» у лісі. Серед кісток і черепів розритої могили вони знайшли золоту обручку, золоті коронки зубів і гудзики з польським орлом.

Місцевий КГБ дізнався про все практично відразу. У хлопців «скарби» забрали. Здавалося б — дрібний епізод, нав'язаний книжками Роберта Льюїса Стівенсона та Марка Твена. Але про цей «дрібний» епізод уже летіли термінові донесення: до Києва — першому

секретарю ЦК КПУ Петру Шелесту та до Москви — голові КГБ СРСР Юрію Андропову.

Кілька цитат:

«Встановлено, що в зазначеному місці у 1940 році УНКВД по Харківській області була похована значна кількість (кілька тисяч) розстріляних офіцерів і генералів буржуазної Польщі, залишки яких і були знайдені дітьми за випадкових обставин».

«Пенсіонер КГБ Галіцин Н. А., який з довоєнних років працював водієм в органах держбезпеки і брав участь у виконанні вироків з ВМП (вищій мірі покарання. — Прим. О. З.), після огляду місця знайдення могил пояснив, що у квітні — травні 1940 року за його участю було виконано рішення про розстріл приблизно 13 тисяч офіцерів і генералів буржуазної Польщі...»

Зафіксуємо цю інформацію: у цьому документі КГБ СРСР чорним по білому зазначено, що поляків навесні 1940 року розстріляли працівники радянських спецслужб.

Проте публічна версія мала звучати у геть інший спосіб:

«Вважаємо за доцільне роз'яснити навколишньому населенню, що в період окупації німцями Харкова каральні органи Німеччини у зазначеному місці провадили поховання без пошестей розстріляних за дезертирство й інші злочини солдатів та офіцерів німецької та союзних із ними армій. Одночасно у цьому місці поховано німцями померлих від різних небезпечних інфекційних захворювань (тиф, холера, сифілітики тощо), а тому назване поховання мусить бути визнано органами охорони здоров'я небезпечним для відвідування. Це місце буде оброблено хлорним вапном, поставлено на карантин і потім засипано ґрунтом».

Зафіксуємо і цей факт: КГБ СРСР чітко рекомендував поширювати чутки, що ці поховання було зроблено німцями під час окупації Харкова.

Ба більше, далі документи КГБ на кількох сторінках розписують план заходів «з ліквідації спецоб'єкта».

Для конспірації робіт було створено слідчий ізолятор зі штатом у 21 одиницю. У його розпорядження передали чотири автомобілі: легковик «ГАЗ-69», самоскид, автоцистерну та вантажівку із бурою установкою, а іще... 13 тонн їдконого натрію.

Не важко відтворити розрахунки — по одному кілограму реактиву на один кістяк, адже у 112 могилах, за інформацією КГБ, було поховано приблизно 13 тисяч розстріляних.

Ліквідація «спецоб'єкта» мала відбуватися під виглядом будівництва навчального закладу КГБ. Сценарій був дуже простий.

Докладний план поховань у Харківському КГБ був. Досить було загнати техніку, добуритися до кісток, засипати могили хімікатами, залити усе водою — і трохи почекаати.

План не спрацював. Рештки польських військовополонених уціліли. І коли на початку 1990-х археологи почали досліджувати колишній «спецоб'єкт НКВД», спливла наверх і ця потворна історія нищення людських могил. Для СРСР замало було збудувати віртуальну версію минулого — часом фізично нищилися навіть матеріальні свідчення, які суперечили радянському історичному міфу!

І ось тут ми підходимо до відповіді на запитання, як з'являються історичні міфи.

У цій історії ми бачимо всі основні прийоми конструювання таких міфів у СРСР.

Американські науковці Рой Баумайстер та Стівен Гастінгс свого часу написали цілу розвідку про те, якими засобами відбувається переінакшення колективної пам'яті про минуле. Вони згадують досить багато різних прийомів, але в контексті нашого прикладу згадаємо лише три з описаних ними прийоми формування альтернативної до реальної версії минулого: оминання, фальшування, звинувачення ворогів.

1. Оминання. Тут ідеться про замовчування та уникання згадок неприємних фактів. Катинська історія опинилася темою «табу» на довгі 50 років саме в ключі такого підходу до справи. Ба більше, оминання перетворювалося на заперечення самого факту події, що насправді мала місце.

2. Фальшування. У 1944 році спеціально створена комісія під орудою академіка Миколи Бурденка фальсифікувала докази, які дозволяли не тільки заперечувати радянську відповідальність за цей злочин, але і доповнити його «доказами» нацистської причетності до Катинського вбивства. Підрили як свідчення «очевидців», так і певні матеріальні докази. Наприклад, до звіту Бурденка як доказ долучили листівку із підробленою датою відправлення, щоб довести, що розстріл відбувся не раніше 1941 року.

3. Звинувачення ворогів. Цей прийом використовувався і у 1943 році, коли вже через кілька днів після німецького повідомлення СРСР звинуватив нацистів у знищенні польських військовополонених, і у 1944 році, коли комісія Бурденка продовжувала звинувачувати у цьому нацистів, і навіть у 1969 році, як ми бачили на матеріалах КГБ СРСР. Мета цього прийому була очевидною: приписування ворогові власного безчестя.

Але Катинський злочин — це тільки один із багатьох міфів, якими радянська пропаганда й історіографія оточила період Другої світової війни. Таких міфів, що функціонують у колективній пам'яті на пострадянському просторі, можна нарахувати десятки. Так СРСР намагався сконструювати Великий Міт Великої Війни.

Якийсь час тому Львівський форум видавців запросив мене до публічної дискусії із блискучим істориком Ярославом Грицаком. У тій розмові професор Грицак запропонував розрізнити міф і Міт. Різниця ніби незначна — лише в одну літеру. Але часом одна літера багато значить. Зрештою, кажуть, через одну літеру «j» пересварилися Західне і Східне християнство, дискутуючи про єдиносутність (*homousios*) та подобосутність (*homojousios*) Христа-бога. Отже, диявол — у дрібницях.

У цій дискусії мені видавалося важливим сказати, що міф — це спотворене, часом спрощене, а часом — сфальсифіковане бачення минулого. А тому міфи небезпечні: коли наше знання про минуле наповнене міфами, а не фактами, — ми втрачаємо розуміння природи історичних процесів. Причинно-наслідкові зв'язки розриваються тими міфами. І ми опиняємося у пастці власного спотвореного міфом бачення минулого. А з часом — втрачаємо навичку адекватно оцінювати не тільки причинно-наслідкові зв'язки між фактами у минулому, але і природу різноманітних процесів сьогодення. Міфи — це куряча сліпота на дорозі історії. У сутінках часів можна добряче вгатитися головою у якийсь із верстових стовпів історії. Небезпечна річ ті міфи!

Натомість Ярослав Йосипович зауважив, що, окрім міфів, іще є і великий Міт. Колективна пам'ять функціонує не так на досконало зважених на вагах науки фактах, як у координатах цих великих і величних Мітів: Міт Козацтва, Міт Великої Руси-України, Міт Великої Війни...

Чесно кажучи, мені не дуже подобається захарашувати тексти посиланнями на авторитети, але часом мушу! Відомий польський соціолог культури Барбара Шацька (книжка якої «Минуле, пам'ять, міт» є обов'язковою для прочитання усім зацікавленим сферою колективної пам'яті) окреслила дуже подібне визначення та сферу функціонування Міту.

Отже. Міт опирається на ірраціональний образ минулого, на віру в цей образ, а не на факти. Істинність цього образу не підлягає верифікації. Проте Міт також творить суспільну сув'язь. До того ж Міт радше інформує про те, якими є тривоги і стан духу у певний час

тепер, ніж про те, яким минуле було насправді колись. Зрештою, пише Шацька, Міт збудовано на цінностях. Вирішальними є відношення між цінностями, а не розшукування подій і постатей на шкалі часу.

Саме тому у такій системі координат Володимир Великий опиняється поблизу Богдана Хмельницького та Тараса Шевченка, а київське Хрещення 988 року — поруч із проголошенням Незалежності. Міт є фіксацією і переказом цінностей та важливих для груп зразків поведінки. Його функції — окреслити групову ідентичність і легітимізувати існування суспільно-політичного порядку. І саме тому тоталітарні режими так любили міфи, з яких творили свій Міт — для тоталітаризму це був один зі способів легітимізувати себе.

Трансформація суспільних цінностей супроводжується змінами у колективній пам'яті. Кожна доба надягає свій Великий Міт Славного Минулого: змінюється популярність постатей і історичних подій.

Отже, СРСР намагався сконструювати цілий контекст окремих епізодів, створюючи Великий Міт Великої Війни. Я розумію, що це буде ще одне велике спрощення, але якщо максимально абстрагуватися від деталей, радянський Міт цієї війни виглядатиме так:

На найбільш миролюбну країну світу віроломно, підступно і без оголошення війни напали фашистські варвари. Якщо ми і підписували якісь пакти із ними — то тільки з метою максимально відтермінувати неминучу війну, яку ми мали виграти малою кров'ю і на чужій території. Щоправда, все одно війна трапилася несподівано, що призвело до величезних втрат на першому її етапі. Але мобілізація цілого радянського народу дозволила ефективно переоблаштувати країну Рад на військові рейки, а масовий героїзм солдатів і офіцерів під проводом комуністичної партії і особисто товариша Сталіна став запорукою великої перемоги радянського народу над німецько-фашистськими загарбниками.

Прошу вибачити мені як аж надто широкі мазки, якими змальовано цей Міт, так і бажання трохи позбиткуватися над його логікою. Ясна річ, що Великий Міт Великої Вітчизняної війни був скроєний значно майстерніше. Він задавав ту контекстну рамку, у яку, щоправда, не вкладалися деякі важливі факти і долі окремих людей.

Сталін намагався виправдатися у сумнозвісній промові по радіо 3 липня 1941 року: Пакт Молотова — Ріббентропа — це тільки спосіб відтермінувати початок неминучої війни із фашизмом. Але це не пояснювало таємних додаткових протоколів, за якими слідувала агресія щодо Польщі, Фінляндії та Балтійських країн.

Так, для агресії було вигадано нові слова: «визвольний похід» та «дружня допомога». Але таємні додаткові протоколи на всяк випадок вирішили заховати до ще одної «Особливої папки» на довгі півстоліття.

Інший приклад: радянський Міт про цю війну відмовляв українцям у суб'єктності. У контексті цього Міту вони *apriori* не могли діяти з власної волі та у своїх інтересах, не координуючи свої цілі із глобальними потугами. Тобто «правильні» українці були із СРСР, а «неправильні» — були націоналістами і колаборували із нацистами. Ідея боротьби за українську незалежність (як і сам факт її існування у 1917—1921 роках) випадала з чорно-білого радянського дискурсу та у найкращому випадку потрапляла у лапки — «так звана “українська незалежність”». Цю частину українського минулого в СРСР наполегливо оминали.

Народження цілої низки міфів було зумовлено бажанням «звинуватити ворогів» у власних гріхах. Поруч із Катинським злочиним у цій категорії радянських фальсифікацій опинилися знищення Хрещатика і стародавнього Успенського собору в Києві та Дніпрогесу в Запоріжжі. Фальсифікувалися окремі дати і факти: радянська пропаганда стверджувала, що Київ був залишений радянськими військами 21 вересня, хоча насправді це трапилося іще 19 вересня 1941 року. Історія із «героїчними панфіловцями» взагалі була буквально висмоктана із нічого. І радянська пропаганда, і радянська історіографія уникали згадок найбільшої в історії тієї війни танкової битви під Дубном, яку Червона армія бездарно програла Вермахту влітку 1941 року. Довгі роки у СРСР намагалися не згадувати зайвий раз Корюківську трагедію, що сталася в березні 1943 року, бо роль червоних партизан в історії знищення цього містечка занадто контрастувала із міфом про «народних месників». Власне, у Корюківці радянські партизани спровокували каральну акцію окупантів, але не тільки не помстилися, а навіть і не пробували якось захистити мирне населення містечка, попри багаторазову перевагу над супротивником у чисельності. Іще одне «табу» — це суспільні настрої населення СРСР, де надто часто звучали антирадянські ноти.

Радянський Міт цієї війни, наповнений фальсифікаціями і «табу», оминав цілі сторінки і розділи історії. Наприкінці існування СРСР на хвилі гласності цей Міт почав руйнуватися під впливом публікацій заборонених раніше щоденників і спогадів та розсекречених документів з радянських архівів.

На початку 1990-х Україна та Росія перебували у подібній ситуації: на думку відомого московського історика Андрія Зубова, Росія тоді навіть дещо випереджала Україну в опрацюванні історичної спадщини тоталітаризму. Можна припускати, що в середині 1990-х маркерне ставлення до фігури Сталіна було приблизно однаковим в обох країнах. Але далі щось сталося.

В Україні за опитуванням «Що нас об'єднує і що нас роз'єднує», яке проводив фонд «Демократичні ініціативи імені Ілька Кучеріва» у січні 2015 року, історичну роль Сталіна позитивно оцінюють 7% респондентів. У Росії різні синхронні українському опитування (серед яких — дослідження авторитетного Левада-Центру) дають результат від 47% до 52% тих, хто вважає, що Сталін — це було добре. «Щось сталося».

Це «щось» — це різна політика пам'яті обох держав. Україна пішла шляхом засудження тоталітаризму і переосмислення його спадщини. Росія Путіна — це країна, де Сталін — «ефективний менеджер», російський народ — «нація переможців», тому «ми перемогли б і без українців», а найбільша катастрофа ХХ століття — не війна, не Голодомор, не Голокост, а «розвал СРСР».

Україна і Росія розійшлися на своїх історичних дорогах. Росія повертається до звичних для СРСР практик «звинувачення ворогів» у власних гріхах. Мова ненависті сьогодишньої російської пропаганди позичена зі словника тієї війни — «фашисти», «карателі», «бендеровці». Тоталітарний Міт Війни знову вбиває. Непокаране зло зростає і помножується.

Квапливі узагальнення і позичені з підручників для шкіл НКВД-КГБ стереотипи, пряме фальшування фактів, одномірне бачення постатей і подій — усе це знову ожило поруч із нами сьогодні. Саме тому так важливо проговорити і для нас, і для них: чим була Друга світова війна.

Водночас важливо, щоб колективна пам'ять українців не опинилася у пастці новостворених міфів — таких, як, наприклад, відомі «історії» про те, як «Жуков хотів виселити з України усіх українців», а де Голль «хотів мати таку армію, як УПА». Деконструкція старих міфів у жодному разі не має перетворюватися на творення нових.

Чесно кажучи, я б хотів слідом за істориком Пітером Гейлом повторити: «Мені б хотілося, щоб можна було якомога виразніше протиставити міф і історію. Міф — це деформоване минуле, безсоромно допасоване до упереджень його речників, їхніх національних і релігійних переконань, нетолерантності чи небезсторонніх

поглядів. Історія — це минуле, показане таким, яким воно справді було». Але є одне «але».

Парадокс, але деконструкція радянського Міту Великої Вітчизняної війни рано чи пізно призведе до творення нової — української версії Міту Другої світової війни. На те нема ради — колективна пам'ять функціонує і Мітами, і міфами. Історія Другої світової в американській версії — це переважно війна на Тихоокеанському театрі воєнних дій, у французькому фокусі мало що залишилося поза рухом Спротиву, польська колективна пам'ять про Другу світову війну не вкладається у поняття «світова» і наповнена подіями і явищами, які пов'язані з історією майже виключно польської зброї: Вестерплатте, Катинь, Варшавське повстання, Монте-Кассіно. Українці теж рано чи пізно створять своє національне бачення цієї війни (зрештою, не може ж кожен носити в голові історичну бібліотеку). І тут теж треба бути дуже обережними.

Кожна нація вибудовує власний історичний Міт. Великий, Величний і — часом — Небезпечний. Небезпечність Мітів, побудованих на «табу» та фальсифікаціях міфів, українці мали змогу пізнати на собі. Один раз — під час Другої світової, коли теорія расової зверхності підживлювалася історичними міфами. Другий — просто зараз, коли з нафталіну Кремль дістав побиту міллю імперську мантию. Навіть Великий Міт може спрацювати, як міна уповільненої дії.

Книжка «Війна і міф. Невідома Друга світова» навряд чи вплине на чийсь Міти, але може «розмінувати» кілька десятків міфів про Другу світову війну, що функціонують у пострадянській колективній пам'яті та були побудовані на фальсифікаціях, маніпуляціях або замовчуванні фактів.

Авторами цієї книжки є півтора десятка істориків, які працюють у різних установах і організаціях: Українському інституті національної пам'яті, Інституті історії України та Інституті історіографії та джерелознавства НАНУ, Центрі досліджень визвольного руху, Національному педагогічному університеті імені Михайла Драгоманова. Ідея цієї книжки виникла у середовищі інтернет-ресурсу «ЛікБез. Історичний фронт», яке згуртувалося навколо необхідності протидіяти поширенню старих і нових історичних міфів.

Книжка «Війна і міф. Невідома Друга світова» у жодному разі не претендує на істину в останній інстанції та еталон знання про Другу світову війну, а сам перелік згаданих тут міфів не є вичерпним. Ця книжка — лише історичний фаст-фуд, її поява спричинена

бажанням задовольнити гострий голод на інформацію про цей період в умовах інформаційної війни. Водночас автори застерігають: історичний фаст-фуд небезпечний для інтелектуального здоров'я — і тому пропонують у додатку перелік важливих популярних та наукових книжок, які треба уважно прочитати після, до або і замість цієї книжки. Зрештою, диверсифікація, тобто — урізноманітнення джерел знання про минуле, разом із критичним мисленням є базовими умовами подолання всіх тих міфів, якими від часів СРСР наповнено наше колективне підсвідоме. Книжкою «Війна і міф. Невідома Друга світова» ми оголошуємо війну міфам. «Вогонь!»

*Олександр Зінченко,
історик, радник голови
Українського інституту національної пам'яті*

МІФ 1

Велика Вітчизняна війна

Намагаючись викоринити у сьогоднішній Україні сам термін «Велика Вітчизняна війна», замінивши його на «Другу світову війну», теперішня українська влада не тільки прагне спотворити суть масштабного історичного протистояння, але й наносить глибоку образу своїм ветеранам, забираючи у них світле свято, зраджує пам'ять мільйонів українців, що воювали у рядах Червоної армії та віддали свої життя саме за захист своєї Вітчизни від фашизму.

Заява Міністерства закордонних справ РФ щодо прийняття Верховною Радою України пакета законів про декомунізацію, 10 квітня 2015 р.

■ Суть міфу

Міф-термін: назва «Велика Вітчизняна війна Радянського народу проти німецько-фашистських загарбників» означала боротьбу у єдиному пориві проти ворога-супостата за спільну радянську Вітчизну, а тому як історичний термін — єдино правильна.

■ Факти стисло

«Велика Вітчизняна війна» — це ідеологічно обтяжена радянська назва збройного конфлікту між СРСР та Німеччиною 1941—1945 років, складової Другої світової війни. Хронологічні рамки «Великої Вітчизняної війни» та ідеологічний зміст, який виражає ця назва, не відповідають досвіду українського народу під час Другої світової війни.

■ Факти докладніше

«Велика Вітчизняна війна» — це радянська історіографічна та ідеологічна концепція, яку створив СРСР та яку дотепер нав'язливо використовує Російська Федерація як альтернативу до терміна «Друга світова війна» зі сподіванням зберегти вплив на Україну та пострадянські республіки. Спочатку словосполучення було орди-

«Батьківщина-мати кличе!» Найвідоміший радянський плакат часів війни, що закликає громадян стати на захист вітчизни, тобто СРСР

нарним ідеологічним кліше. Вперше воно прозвучало у виступі Йосифа Сталіна по радіо 3 липня 1941 року:

«Війну з фашистською Німеччиною не можна вважати війною звичайною. Вона є війною не тільки між двома арміями. Вона є разом з тим великою війною всього радянського народу проти німецько-фашистських військ. Метою цієї всенародної Вітчизняної війни проти фашистських поневолювачів є не тільки ліквідація небезпеки, що нависла над нашою країною, але й допомога всім народам Європи, що стогнуть під ігом німецького фашизму».

У 1939—1941 роках радянська пропаганда називала цей глобальний конфлікт «Другою імперіалістичною війною», абсолютно не співчуваючи жертвам нацистської агресії та їхньому прагненню захищати власні вітчизни. Навпаки, через Комінтерн комуністичним партіям європейських держав дали вказівку критикувати уряди за зусилля, спрямовані на оборону від загарбника.

Після 23 серпня 1939 року співпраця комуністів та нацистів тривала майже 22 місяці протягом 1939—1941 років. Назва «Велика Вітчизняна війна» — це фіговий листок для союзу Гітлера та Сталіна. Радянська пропаганда після нацистської агресії намагалася прикрити ним факт попередньої співпраці двох тоталітарних режимів.

Концепція «Великої Вітчизняної війни» пропонує спрощену «чорно-білу» картинку, де СРСР — це «сили добра», а його супротивники — «сили зла». Дійсність була значно складнішою.

«Друга світова» і «Велика Вітчизняна» — не тотожні поняття ані хронологічно, ані географічно.

Участь України у Другій світовій війні не обмежувалась періодом протистояння СРСР та Німеччини у 1941—1945 роках.

Уже від самого початку 1 вересня 1939 року ця війна торкнулася території України. До останнього дня Другої світової війни — 2 вересня 1945 року — майже на всіх її фронтах у складі збройних сил не тільки СРСР, але й Польщі, Канади, США та інших країн Об'єднаних Націй зі зброєю в руках боролися солдати та офіцери-українці.

Улітку 1941 року багато мешканців радянських міст та сіл не усвідомлювали загрози нацизму у повній мірі. Адже від вересня 1939 року радянська пропаганда приділяла багато уваги співпраці із союзним Третім Райхом. Газета «Правда» 23 грудня 1939 року опублікувала телеграми Гітлера та Ріббентропа, у яких вони сердечно вітають Сталіна із 60-річчям. Сталін відповів: *«Дружба народів Німеччини та Радянського Союзу, що була скріплена кров'ю, має усі підстави бути довгою та міцною».*

Орден Вітчизняної війни 1-го ступеня — один із візуальних елементів радянського міфу про Велику Вітчизняну війну

Радянська пропаганда дезорієтувала значну частину радянських громадян, які перестали сприймати Третій Райх як потенційного ворога. На частині території України також залишалася пам'ять про німців взірця 1918 року.

Від часів Голодомору минуло вісім років, а від Великого терору — лише три. За десятиліття, яке передувало подіям Другої світової, комуністичний режим винищив в Україні щонайменше п'ять мільйонів осіб. Багато хто серйозно сприймав початок німецько-радянської війни як можливість звільнення від більшовизму.

Радянська пропаганда, сталінські репресії та пам'ять про минуле були для частини суспільства поживою для позитивного сприйняття німців і певних надій щодо них як визволителів від комуністичного лиха. Про це, зокрема, свідчать зведення про настрої громадян Київського УНКВД влітку 1941 року.

Масова здача у полон солдатів і офіцерів Червоної армії також була свідченням того, що сотні тисяч радянських громадян не були готові воювати за сталінський режим і не сприймали цю війну як «Вітчизняну».

Радянський міф «Вітчизняної» повсякчас підкреслював масовий героїзм червоноармійців під час наступу Вермахту, уникаючи «невигідних» фактів. Загальна картина суттєво відрізнялася від такого чорно-білого і спрощеного бачення цього розділу історії.

МІФ 2

Радянський Союз завжди був непримиренним противником німецьких нацистів

Непримиренний противник нацизму Радянський Союз виступає потужним чинником у боротьбі проти німецької агресії.

*Узультас А. (полковник Андре),
«Сыновья ночи», 1978 р.*

■ Суть міфу

СРСР завжди був послідовним противником нацизму.

■ Факти стисло

У міжвоєнний період Москва і Берлін прагнули зруйнувати лад, встановлений переможцями Першої світової війни. Протягом 1922—1933 років Радянський Союз допомагав Німеччині відновлювати військовий потенціал. Російські більшовики мали на меті світову комуністичну революцію, тож в 1923 році не цуралися підтримувати німецьких нацистів. В період 1933—1939 років СРСР та Німеччина поводитися як ідеологічні вороги, що дозволило їм

отримати підтримку міжнародного співтовариства. Накопичені сили Сталін та Гітлер використали для спільного розв'язання Другої світової війни.

■ Факти докладніше

Після завершення Першої світової війни у 1918 році держави-переможниці встановили систему міжнародних відносин, відому як Версальсько-Вашингтонська. Ця система передбачала дискримінацію переможеної Німеччини.

Метою Великої Британії, Франції та їхніх союзників було не дати Німеччині відродити свій військовий потенціал. Для цього було призначено репарації та встановлено обмеження на види і обсяг озброєння. У Німеччини забрали всі колонії та значну частину європейських територій.

Окрім того, держави-переможниці намагалися ізолювати економічно та політично Радянський Союз, оскільки побоювалися комуністичної експансії. Фактором стабільності Європи вважалися нові незалежні держави, такі як Польща, Чехословаччина та інші.

Німеччина та СРСР були однаковою мірою незадоволені післявоєнним устроєм і намагалися змінити його, що стало передумовою налагодження між ними союзницьких відносин. Першим кроком

Тємна німецька авіашкола в м. Липецьку з висоти пташиного польоту

у цьому напрямку став Рапалльський договір СРСР та Німеччини в 1922 році.

Між 1922 та 1933 роками Німеччина ще не була нацистською державою. Однак, завдяки співпраці з СРСР, Німеччина почала відновлювати армію (Райхсвер). Протягом 1926—1931 років Німеччина стала найбільшим торговим партнером Радянського Союзу.

Для підготовки німецьких військовослужбовців СРСР організував навчально-дослідні центри «Липецьк» (авіатори), «Кама» (танкісти), «Томка» (хімічне озброєння). Стажування в СРСР проходили майбутні військові командири Третього Райху.

Співпраця Москви з Німеччиною не обмежувалася урядовими колами. У 1923 році франко-бельгійська окупація Рурської області в Німеччині спричинила радикалізацію опозиції в цій країні. В СРСР розраховували, що хвиля народного гніву в Німеччині переросте у комуністичну революцію. Зважаючи на популярність націоналістичних і пронацистських угруповань, Москва прямо вимагала від Комуністичної партії Німеччини співпрацювати з правими екстремістами.

Після приходу до влади Гітлера у січні 1933 року відносини зіпсувалися. Між двома державами загострився конфлікт на ґрунті ідеологічного антагонізму між нацизмом і комунізмом. Однак за

Німецькі літаки «Фоккер D XIII» на летищі в липецькій авіашколі

лаштунками ідеологічного протистояння в обох держав зберігався спільний інтерес — ліквідація Версальсько-Вашингтонської системи. У травні 1933 року Тухачевський заявив делегації Райхсверу в СРСР:

«Не забувайте, що нас роз'єднує наша політика, а не наші почуття, почуття дружби Червоної армії до Райхсверу. <...> Німеччина і СРСР можуть диктувати свої умови всьому світу, якщо ми будемо разом».

Влітку того самого року німецький генштаб провів військово-штабні навчання, які передбачали спільний з Червоною армією розгром Польщі.

У період з 1933 до 1939 року СРСР вів активну пропаганду проти наростання фашистської загрози в світі. Антифашистський курс Сталіна привернув на бік СРСР багатьох прихильників і дозволив подолати міжнародну ізоляцію.

В цей самий час Німеччина проголосила себе головним противником комуністичної експансії. Гітлер переконував лідерів західних держав, що має намір воювати з СРСР і навіть уклав антирадянський договір з Польщею.

Велика Британія і Франція повірили в антикомуністичну спрямованість Німеччини, тому не заважали відродженню її промислової і військової могутності. Колишні переможці Першої світової війни не протестували навіть проти територіальної експансії Третього Райху. **Від показового протистояння Німеччина та СРСР виграли не менше, ніж від співпраці у попередній період.**

У вирішальний 1939 рік Сталін свідомо зруйнував спроби організації антигітлерівської коаліції за участі СРСР. За приєднання до союзу з Францією та Великою Британією радянський вождь вимагав права на окупацію східних регіонів Польщі. Це була неприйнятна умова.

Натомість одразу після окупації Гітлером Чехословаччини, в квітні 1939 року розпочалися таємні німецько-радянські переговори. Про їхні результати може свідчити німецький план агресії проти Польщі «Вайс» (квітень 1939 року). Згідно за цим планом, ведення бойових дій на схід від Вісли не передбачалося. Гітлер збирався ділити Польщу разом зі Сталінім.

МІФ 3

**СРСР послідовно боровся за мир,
а Пакт Молотова — Ріббентропа
був вимушеним кроком**

Позиція західних держав <...> поставила Радянський Союз перед альтернативою: опинитися в ізоляції перед прямою загрозою нападу фашистської Німеччини або, вичерпавши можливості укладення союзу з Великою Британією і Францією, підписати запропонований Німеччиною договір про ненапад і тим самим відсунути загрозу війни. Обставини зробили неминучим другий вибір. Укладений 23 серпня 1939 року радянсько-німецький договір сприяв тому, що, всупереч розрахункам західних політиків, світова війна почалася із зіткнення всередині капіталістичного світу.

*«Большая советская энциклопедия»,
видання 3-є, том 5*

■ Суть міфу

Політика СРСР перед Другою світовою війною передбачала лише на підтримку загального миру і зупинення агресії Гітлера. Тільки

відмова Заходу від мирних пропозицій Москви змусили радянське керівництво піти на укладання Пакту Молотова — Ріббентропа, щоб виграти певний час і відтермінувати війну.

■ Факти стисло

Сталін прагнув нової великої війни, яка дала б можливість комуністичному руху захопити владу в європейських країнах. Підписання радянсько-німецького пакту прискорило початок Другої світової війни.

■ Факти докладніше

Пропозиція щодо організації системи колективної безпеки проти можливої агресії Третього Райху пролунала від Британії та Франції ще у квітні 1939 року. 12 серпня до Москви прибули військові місії цих країн, але переговори закінчилися 21 серпня нічим у зв'язку з тим, що радянське керівництво висунуло завідомо неприйнятні умови співпраці. Радянський представник Климент Ворошилов вимагав права на окупацію Червоною армією Галичини та Віленської області, які входили до складу Польської держави.

Водночас з переговорами із Лондоном і Парижем, Москва звернула свій погляд на Берлін.

19 серпня 1939 року Сталін публічно висловився про необхідність підштовхнути Європу до масштабної війни, яка б стала увертюрою до «світової революції».

Виступаючи на засіданні Політбюро ЦК ВКП(б), радянський вождь підкреслив:

«Питання війни чи миру вступає в критичну для нас фазу. Якщо ми укладемо договір про взаємодопомогу з Францією і Великою Британією, Німеччина відмовиться від Польщі. Війна буде відвернена. <...> Якщо ж ми приймемо пропозицію Німеччини про укладення пакту про ненапад, вона, звичайно, нападе на Польщу, і втручання Франції та Англії у цю війну стане неминучим. Західна Європа знає серйозних збурень та розрухи. <...> ми зможемо сподіватися на наш успішний вступ у війну. Досвід двадцяти останніх років показує, що в мирний час неможливо мати в Європі комуністичний рух настільки сильний, щоб більшовицька партія змогла захопити владу. Диктатура цієї партії стає можливою лише в результаті великої війни. Ми зробили свій вибір, і він зрозумілий».

Нацистська Німеччина і сталінський СРСР були рівною мірою незадоволені світовим устроєм, сформованим внаслідок Першої світової війни. У тих умовах зближення Третього Райху і Радянсько-

*Світова революція — відповідь СРСР на міжнародну фінансову кризу.
Радянський плакат 1930-х рр.*

го Союзу було природним. Вибір на користь союзу з Німеччиною давав Кремлю можливість успішно реалізувати геополітичні цілі. При цьому вступ країни у «велику» війну радянська верхівка планувала у зручний момент. Відтягування ж цього моменту завдяки пакту з Німеччиною — лише супутній елемент цієї політики.

Задля того, щоб зблизитися зі Сталіним, Гітлер пообіцяв йому всьляке сприяння у реалізації територіальних домагань щодо Балтійських країн, Польщі (зокрема теренів теперішніх Західної України та Західної Білорусі), Фінляндії, а також у сфері торговельно-економічних відносин.

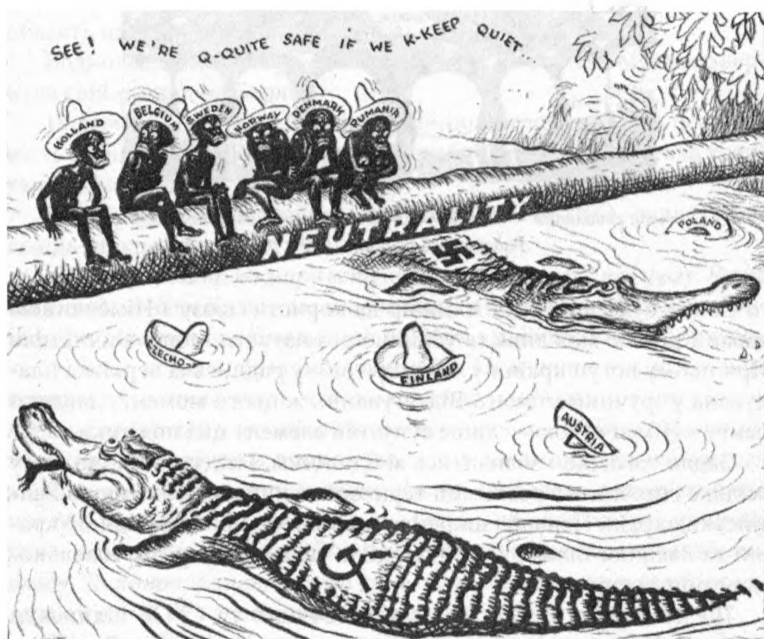
Ще 19 серпня представники Німеччини та СРСР підписали надзвичайно широкий економічний договір. Того ж дня В'ячеслав Молотов передав до Берліна проект пакту про ненапад між двома країнами. Угода гарантувала Гітлерові спокій на східних рубежах

Німеччини і дозволяла, «не озираючись», воювати з Польщею, Францією та Британією.

23 серпня до Москви прибув міністр закордонних справ Німеччини Йоахім Ріббентроп. Переговори завершилися підписанням Пакту про ненапад, за яким в історіографії закріпилася назва «Пакт Молотова — Ріббентропа» і який по суті був пактом Сталіна — Гітлера.

Документ мав найтрагічніші наслідки для народів Європи і світу. Саме ця угода стала тим механізмом, який «відчинив двері» для нової світової війни.

Термін дії угоди визначався десятьма роками з автоматичним продовженням на п'ять років у випадку, якщо жодна зі сторін його завчасно не денонсує. Обидві держави зобов'язувалися утримуватися від будь-яких насильницьких дій одна щодо одної, висловлювали готовність не підтримувати третіх держав у разі нападу на якусь із договірних сторін. Угода забороняла брати участь у міжнародних блоках та союзах, спрямованих проти когось із учасників пакту.

«Нейтральні країни: Ми в б-б-безпеці, поки сидимо т-т-тихо...»
Карикатура Л. Іллінверта з британської газети «Daily Mail», 1940 р.

Поруч із договором уклали таємний додатковий протокол, який передбачав розмежування сфер впливу сторін у Східній та Центральній Європі. Цей документ грубо порушував суверенітет і територіальну цілісність цілої низки незалежних держав.

Радянська сфера впливу охоплювала Естонію, Латвію, Фінляндію, Бессарабію та східну частину польської держави (на схід від річок Нарва, Вісла, Сян). На радянському боці, окрім українських і білоруських етнічних земель, опинилися Люблінське та частина Варшавського воєводства, заселених головним чином поляками.

Ця змова відверто порушувала існуючі європейські кордони та систему міжнародних угод. По суті Німеччина та СРСР цим ініціювали не лише швидкий поділ Польщі, але й континентальний військовий конфлікт, бо гарантами безпеки Польщі виступали Британія та Франція.

Радянська сторона заперечувала аж до кінця 1980-х років існування таємних протоколів до Пакту про ненапад між Німеччиною та Радянським Союзом та пізнішого Договору про дружбу та кордон.

Питання про таємні протоколи постало під час перебудови. Спеціально створена Особлива комісія на чолі з секретарем ЦК КПРС Олександром Яковлевим вивчила питання і на з'їзді народних депутатів СРСР 24 грудня 1989 року виклала висновки. З'їзд засудив факт підписання таємного додаткового протоколу та інших таємних домовленостей з Німеччиною, зазначивши, що прописані у них розмежування «сфер інтересів» СРСР і Німеччини та інші дії юридично суперечили суверенітету третіх країн.

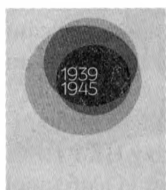
Радянський оригінал додаткового протоколу знайшли дещо пізніше — у жовтні 1992 року після розсекречення архіву ЦК КПРС. Цей таємний протокол разом з іншими документами «Особливої папки» оприлюднили наприкінці 1992 — на початку 1993 років.

Проте й у наш час, всупереч історичним фактам, наявність додаткового таємного протоколу радянсько-німецького пакту багатьма російськими істориками та політичними діячами заперечується як начебто підробка, сфальшована західними спецслужбами з метою запламування СРСР.

Підписання пакту зробило керівників СРСР співучасниками злочину, здійсненого Гітлером, — розв'язання Другої світової війни.

МІФ 4

**Війна для України
почалася 22 червня 1941 року**

Двадцять второго юня,
Ровно в четьре часа,
Киев бомбили, нам объявили,
Что началась война.

Радянська пісня часів війни

■ Суть міфу

Війна для українського народу розпочалася від моменту агресії Третього Райху проти СРСР 22 червня 1941 року.

■ Факти стисло

Участь українців у Другій світовій війні не обмежувалася періодом протистояння між СРСР і Німеччиною 1941—1945 років. Друга світова війна від самого початку відбувалася на території України. У складі польської армії українці воювали проти Німеччини з перших годин війни 1 вересня 1939 року. Від 17 вересня українці також воювали на боці СРСР проти поляків, а перетин Червоною армією

державного кордону Польщі означав фактичний вступ Радянського Союзу у Другу світову війну на боці нацистської Німеччини вже у вересні 1939 року.

■ Факти докладніше

Ще до початку Другої світової війни, 14—18 березня 1939 року, українці Карпатської України воювали за власну свободу з Угорщиною, яку підтримувала гітлерівська Німеччина. Коротка боротьба Карпатської України коштувала, за різними даними, від 2 до 6,5 тисяч життів її захисників.

Українці у складі армії Польської держави почали воювати з Німеччиною з 1 вересня 1939 року.

Уже у перший день війни німецька авіація бомбила Львів, упродовж першої половини вересня — Луцьк, Станіславів (Івано-Франківськ), Тернопіль, Дрогобич, Сарни, Яворів, Стрий та інші міста.

Серед мільйона польських військових 106—112 тисяч (за деякими оцінками, до 120 тисяч) були українцями. У боях у вересні 1939 року загинуло близько 8 тисяч українців-громадян Польщі.

Агітаційний плакат, що закликає вступати в Карпатську Січ, 1939 р.

*Солдати Вермахту проходять біля вказівника
на дорозі в районі Львова (вересень 1939 р.)*

Від 17 вересня 1939 року у конфлікт вступила Червона армія. Після вторгнення радянських військ на територію Польщі українці брали участь у бойових діях і на боці Польщі, і на боці СРСР.

Після Вересневої кампанії у німецькому полоні опинилося близько 60 тисяч українців, до радянського полону потрапило понад 20 тисяч.

Також кілька сотень українців вступило у війну у складі Вермахту, в рамках формування ВВН («військові відділи націоналістів»).

Пізніше українців-громадян Румунії, Словаччини та Угорщини мобілізували до армій цих країн.

У лавах Червоної армії українці брали участь у радянсько-фінській війні 1939—1940 років. Зокрема, на боці СРСР воювали 44-та та 70-та стрілецькі дивізії, які комплектувалися в Україні. Перша з них потрапила в котел у битві під Суомуссалмі 7 грудня 1939 — 8 січня 1940 рр. 44-та дивізія майже вся загинула — втрата близько 17,5 тисяч осіб перевищила 70 % особового складу. Майже 1 200 бійців потрапили в полон. Кількість загиблих українців у радянсько-фінській війні оцінюють щонайменше в 27 тисяч осіб (за деякими даними — 40 тисяч).

Перші українські підрозділи, що воювали на боці Фінляндії, сформували на початку 1940 року. Добровольці здебільшого наби-

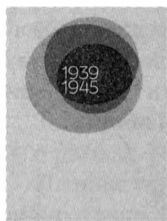
*Розбита колона радянської 44-ї стрілецької дивізії,
яку перекинули у фінські сніги з України (Суомуссалмі, грудень 1939 р.)*

ралися з числа радянських військовополонених. Одним із найвідоміших командирів українських добровольців був холоднорівець і письменник Юрій Горліс-Горський.

Трагедією українського народу була відсутність власної держави, а отже, його розподіл між усіма воюючими сторонами у цьому конфлікті. На момент початку німецької агресії проти СРСР українці вже більше двох років перебували у вирі великої війни.

МІФ 5

Сталін не узгоджував військові дії із Гітлером

Якби ми не вийшли назустріч німцям у 1939 році, вони б зайняли всю Польщу до її кордону. Тому ми з ними домовились. Вони були змушені погодитися.

*В'ячеслав Молотов про поділ Польщі в 1939 році
(«Сто сорок бесід с Молотовым:
Из дневника Ф. Чуева»)*

■ Суть міфу

Сталін самостійно прийняв рішення ввести війська на територію Західної України та Західної Білорусі 17 вересня 1939 року. Таким чином він не дав окупувати ці території Німеччині.

■ Факти стисло

У війні проти Польщі СРСР і Німеччина діяли як союзники: координували авіанальоти, спільно роззброювали польські частини, поступалися один одному захопленими територіями і навіть провели спільний військовий парад.

■ Факти докладніше

Німецький план агресивної війни проти Польщі виходив із припущення про нейтралітет або сприяння з боку Москви. В іншому разі німецький генштаб не був впевнений в успіху.

План нападу «Вайс» почали розробляти у квітні 1939 року. План не передбачав окупації Вермахтом українських та білоруських регіонів Польщі. Згідно з німецьким баченням, ці території мав окупувати СРСР. Як запасний варіант автори плану розглядали розгортання повстань українських та білоруських націоналістів.

Утім, насамперед Гітлер був зацікавлений у залученні Сталіна до поділу Польщі. Протягом весни — літа 1939 року німці докладали значних зусиль для порозуміння з СРСР.

Після того, як Вермахт почав бойові дії проти Польщі, МЗС Німеччини кілька разів наполягало на вступі у війну СРСР.

Німці посилювали на необхідність окупації Сталіним територій, які вважалися радянською сферою впливу, згідно з таємним протоколом до Пакту Молотова — Ріббентропа. Але Москва зволікала, побоюючись наразитися на оголошення війни з боку західних демократій.

З перших днів Другої світової війни СРСР підтримував агресора. Наприклад, 1 вересня СРСР надав у розпорядження Німеччини

Бійці Червоної армії переходять через радянсько-польський кордон. 17 вересня 1939 р.

Німецький генерал Гудеріан і радянський комбриг Кривошеїн оглядають війська під час передачі м. Брест-Литовська Червоної армії

радіостанцію в Мінську, яка виконувала роль радіомаяка для наведення бомбардувальників люфтваффе на польські міста. Врешті 17 вересня Сталін повідомив німецького посла, що Червона армія розпочинає окупацію Польщі. Того ж дня радянські війська зайняли Тернопіль та Рівне, наступного — Коломию, Станіславів (тепер — Івано-Франківськ) та Луцьк.

Коли радянські солдати перетнули західний кордон, Польща ще чинила опір Вермахту. На той момент ще не здалася Варшава. Західна Україна і Білорусь були тилловими районами польської оборони. Польське командування розраховувало перегрупувати війська й утримувати стратегічні рубежі в Карпатах. 17 вересня Червона армія позбавила Польщу останнього шансу відбитися від Німеччини.

Уже на другий день після початку польського походу Червоної армії з'явилося німецько-радянське комюніке. У ньому зазначалося, що дії радянських і німецьких військ у Польщі *«не мають якоїсь мети, яка б суперечила інтересам Німеччини і Радянського Союзу й суперечила духу й букві пакту про ненапад»*.

У черговому комюніке 22 вересня вже встановлювалася демаркаційна лінія між обома державами. А 28 вересня 1939 року СРСР та Німеччина підписали Договір про дружбу і кордон. Отже, обидва

*Радянський танковий екіпаж роззброює польських офіцерів.
Ілюстрація з газети «Вільна Україна», 4 жовтня 1939 р.*

агресори публічно заявляли, що у ставленні до Польщі між ними немає суперечностей.

Маневри військ Німеччини та СРСР у Польщі узгоджувалися.

Після одержання повідомлення про перетин кордону Червоною армією німецьке командування віддало наказ військам зупинитися на лінії Сколе — Львів — Володимир-Волинський — Брест — Білосток.

20 вересня Гітлер наказав військам припинити бойові дії з поляками і відступати на захід за визначену в серпні 1939 року демаркаційну лінію. Вермахт відступав і передавав завойовані території Червоній армії.

Наприкінці вересня сторони домовилися про зміну проходження демаркаційної лінії. Тепер уже радянські війська відводили за неї на схід. Це були досить складні маневри.

Наприклад, облогу Львова і Бреста розпочали німці, але пізніше відступили, і справу завершувала вже Червона армія.

22 вересня 1939 року під час передачі радянській стороні Бреста було проведено спільний військовий парад. У церемонії взяли участь підрозділи моторизованого корпусу Вермахту під командуванням Гайнца Гудеріана та окремої танкової бригади Червоної армії на чолі з Семеном Кривошеїним.

RENDEZVOUS

«Рандеву». Карикатура з британської газети «Evening Standard»: Сталін і Гітлер обмінюються «люб'язностями» над трупом Польщі, 20 вересня 1939 р.

Траплялися також випадки взаємодії німецьких і радянських військ у боях проти Війська Польського. 21 вересня командувач Українського фронту Семен Тимошенко надіслав директиву військам:

«У випадку звернення німецьких представників до командування наших частин про надання допомоги для знищення польських частин або банд — командирам виділяти необхідні сили, забезпечувати спільну ліквідацію ворожих сил».

Ця директива виконувалася. Наприклад, 24 вересня радянські й німецькі війська здійснили спільну операцію з оточення польських з'єднань під Замостям. 26—28 вересня в районі Журавинець союзники розбили кілька полків польської кавалерії, які відступали до Угорщини. 27 вересня маршал Семен Тимошенко доповів про розгром спільно з німцями польської групи у районі Немирова.

28 вересня впала Варшава. Територіальний поділ Польщі між СРСР і Німеччиною був завершений саме 28 вересня 1939 року підписанням Договору про дружбу і кордон.

МІФ 6

**Вперше об'єднання
українського народу здійснив Сталін,
а денонсація
Пакту Молотова — Ріббентропа
приведе до дезінтеграції України**

Вікова боротьба українського народу за свою єдність завершилася! Впала штучна стіна, що ділила навпіл наш народ!

*Олександр Довженко, фільм
«Визволення українських і білоруських земель
від гніту польських панів та возз'єднання
народів-братів в одну сім'ю»,
липень 1940 року*

Можливо, настав час для Росії виконати давнє бажання освіченого Заходу і російських лібералів від Горбачова і до наших днів — та денонсувати договір Молотова — Ріббентропа.

Після його денонсації Думою РФ російські війська можуть повернутися на Прип'ять і урочисто передати Польщі її колишні «східні креси», які називалися протягом 74 років «Західною Україною». Нехай поляки

повернуться у Львів та Станіслав, вони швидко розберуться і з пам'яттю Бандери, і з іншими особливостями «западенської» психології.

Ізраель Шамір, «Україна: а не отказаться ли от договора Молотова—Риббентропа?», «Комсомольская правда», 24 листопада 2013 року

■ Суть міфу

Вперше об'єднання українських земель відбулося у 1939—1940 роках завдяки приєднанню до УРСР західноукраїнських територій. Західний кордон України визначений Пактом Молотова — Ріббентропа. Денонсація Пакту автоматично передбачає повернення до складу Польщі західних областей України.

■ Факти стисло

Першим юридичним актом, що проголошував об'єднання Наддніпрянської і Західної України, був Акт Злуки Української Народної Республіки та Західно-Української Народної Республіки 22 січня 1919 року. Пакт Молотова — Ріббентропа не має стосунку до сучасних кордонів України і вже давно втратив чинність.

■ Факти докладніше

Міф сформований відразу ж після анексії західноукраїнських територій СРСР. Підкреслювалося, що тільки комуністи змогли забезпечити здійснення споконвічної мрії всіх українців про об'єднання в єдиній країні разом з іншими братніми народами.

У повоєнний час у СРСР цей міф існував без жорсткої прив'язки до підписання пакту, на прямому зв'язку об'єднання українських земель з радянсько-німецьким пактом не наголошувалося. Актуалізували його у Російській Федерації після розпаду СРСР — слід було відреагувати на засудження у незалежній Україні таємного додатку до Пакту Молотова — Ріббентропа.

Російська пропаганда стверджувала: денонсація юридично призведе до повернення Україною західноукраїнських земель і Північної Буковини, приєднаних до СРСР упродовж 1939—1940 років, відповідно Польщі та Румунії.

Творці та теперішні носії цього міфу уникають іншого факту — об'єднання українських земель відбулося 1919 року Актом Злуки УНР та ЗУНР. На відміну від 1939 року, тоді від імені двох

*Урочисте проголошення Акта Злуки УНР і ЗУНР
на Софійській площі в Києві. 22 січня 1919 р.*

частин українського народу виступали незалежні і рівноправні суверенні уряди.

Агресія більшовицької Росії, з одного боку, а з другого боку — переулаштування світу після Першої світової війни і призвели до втрати Україною незалежності та поділу українських земель у 1921 році. «Українське питання» вирішили створенням більшовиками маріонеткової Радянської України замість незалежної Української Народної Республіки. Юридично поділ України був оформлений Ризькою угодою 1921 року.

Тобто розділення України між сусідами у 1921 році відбулося внаслідок більшовицької агресії та за безпосередньої участі Москви.

Приєднання західноукраїнських земель, Північної Буковини та Бессарабії до Української РСР у 1939—1940 роках важко пов'язати з результатами боротьби за соборність України. Воно стало наслідком таємних домовленостей двох диктаторів. Сталін домагався поширення комуністичних ідей на захід шляхом територіальної та ідеологічної експансії.

Риторика про необхідність визволення братніх українського та білоруського народів була лише ширмою експансіоністських планів вищого керівництва СРСР. Коли під час перемовин у вересні 1939 року йшлося про дрогобицько-бориславський нафтовий басейн, Сталін відмовився поступитися Німеччині, мотивуючи,

Радянська пропаганда подавала анексію Західної України як визволення західноукраїнських земель

що «вже пообіцяв цю землю українцям». Однак у той самий час радянський вождь наказав Червоній армії відступити з української Холмщини, оскільки кордон із Німеччиною мав проходити по річці Західний Буг.

Кордони України безпосередньо не мали стосунку до Пакту Молотова — Ріббентропа та таємного додаткового протоколу, підписаних 23 серпня 1939 року. Лінія розмежування, яку тоді провели Гітлер та Сталін, проходила через Варшаву — приблизно по ріках Вісла, Сян та Нарва. Більш-менш етнічний, а не суто географічний поділ запровадив інший документ, який називається Німецько-радянський договір про дружбу і кордон, підписаний 28 вересня 1939 року.

Сталінське «возз'єднання України» 1939 року проіснувало лише до моменту, коли Німеччина окупувала західні регіони СРСР. Напад Німеччини на СРСР 22 червня 1941 року де-факто денонсував обидві угоди. В подальшому західний кордон УРСР був закріплений міжнародними угодами з Польщею, а не з нацистською Німеччиною.

30 липня 1941 року у Лондоні СРСР та польський уряд Владислава Сікорського домовилися про відновлення дипломатичних відносин і денонсацію як Пакту Молотова — Ріббентропа, так і Договору про дружбу та ненапад між СРСР та Третім Райхом.

Перше речення Акту Сікорського — Майського від 30 липня 1941 року звучало так: «Уряд СРСР визнає радянсько-німецькі договори 1939 року стосовно територіальних змін у Польщі такими, що втратили силу».

Повоєнні кордони сформувалися як наслідок переговорів у Тегерані, Ялті, Потсдамі та Сан-Франциско.

Після закінчення війни у Європі у серпні 1945 року СРСР та Польща уклали договір про державний кордон. За ним західний кордон України проліг за так званою «лінією Керзона». На користь Польщі передали місто Перемишль та ряд інших територій.

У 1948 році Польщі передано ще вісім населених пунктів української Галичини, які до того входили до складу Львівської та Дрогобицької областей.

Західні кордони Української РСР було устійнено в ході низки конференцій країн антигітлерівської коаліції. На фото — Ялтинська конференція 4—11 лютого 1945 р.

У 1951 році відбувся останній обмін територіями, за яким Польща отримала територію Нижньо-Устрицького району. В обмін на це Україні передано міста Кристинополь (сучасний Червоноград) та Белз із прилеглими районами.

У 1975 році повоєнні кордони у Європі закріплено Заключним Гельсинським актом.

Після розпаду СРСР саме цю лінію західного кордону України закріпили двосторонніми угодами. Договір про добросусідство та дружні відносини між Україною та Польщею датується 1992 роком. Сторони визнавали непорушними дійсні кордони та відмовилися від взаємних територіальних претензій у майбутньому.

У 1993 році обидві країни уклали ще один договір про правовий режим державного кордону та співробітництво. У документі підтвердили, що західний кордон України проходить по лінії, встановленій 1945 року між Польщею та СРСР і остаточно оформленій після обміну територіями у 1951 році.

Ці договори не містять жодних посилань на Пакт Молотова — Ріббентропа, договір про державний кордон між СРСР та Третім Райхом або секретні протоколи до них.

Сучасна лінія українсько-польського кордону захищена двосторонніми угодами між Україною й Польщею та Гельсинським актом.

МІФ 7

«Золотий вересень» — українці радо вітали прихід радянських військ

Львів трепетно чекав на кінноту Олександра Пархоменка! Львів радісними вигуками, хлібом та сіллю зустрів одягнені в броню сталеві дивізії Семена Тимошенка! <...> Львів став радянським!

*Олександр Довженко, фільм
«Визволення українських і білоруських земель
від гніту польських панів та возз'єднання
народів-братів в одну сім'ю», липень 1940 року*

■ Суть міфу

17 вересня 1939 року Червона армія розпочала «визвольний» похід, аби «подати руку допомоги своїм братам-українцям і братам-білорусам, що населяють Польщу». Вступ Червоної армії на територію Галичини та Волині супроводжувався масовим і щирим ентузіазмом, що відобразилося пізніше у рішеннях Народних зборів Західної України про об'єднання українців у «великій сім'ї радянських народів».

Делегати Народних зборів Західної України, 26 жовтня 1939 р.

■ Факти стисло

«Золотий вересень» — це радянська пропагандистська назва вересневої кампанії Червоної армії проти Польщі. Пропаганда малювала картини масового ентузіазму та великих очікувань населення Західної України щодо встановлення нових порядків на цих територіях. Насправді радість від приходу більшовицької влади не була загальною і досить швидко змінилася на розчарування, страх та опір.

■ Факти докладніше

На початку прихід Червоної армії справді викликав радше позитивні емоції частини мешканців Західної України.

Суспільство складалося з трьох етнічних груп: близько 63 % українці, біля чверті — поляки, значну частину решти становили євреї.

Доступ українців і євреїв до вищої освіти та державного управління у Другій Республіці Польській не був рівноправним із поля-

ками: меншини зазнавали дискримінації. Така політика польської держави разом із давніми прагненнями українців до державної незалежності не могла не спричинювати браку лояльності.

Тому частина українців вітала прихід Червоної армії саме як спосіб позбутися непопулярного, а часом і репресивного щодо українців політичного режиму. Частина суспільства мала ілюзії, що зміни принесуть покращення соціально-економічних умов життя. Водночас частина українців Галичини і Волині сприймали більшовизм як загрозу. Тому було б перебільшенням називати ставлення до цих подій загальним ентузіазмом — воно було дуже різним.

Досить часто «урочисту зустріч» Червоної армії влаштовувала... сама Червона армія. До певної місцевості приїжджали автомобілем радянські політруки і переконували людей у необхідності організації урочистостей. Власне вони полягали у будівництві «тріумфальної брами», прикрашеної гіллям дерев та вітальними транспарантами. «Чому ви нас не зустрічаєте? Хіба ви нам не раді?» — такі розмови між прибульцями і місцевими селянами фіксують тогочасні джерела.

Не обходилося без казусів. В одному з сіл місцеві зробили браму з соснового гілля, яку прикрасили як червоними прапорами, так

Уже в ті часи, щоб завоювати народні симпатії до непопулярних рішень, влада залучала зірок. Олександр Довженко виступає на передвиборчому мітингу на Гуцульщині, жовтень 1939 р.

Радянський агітаційний передвиборчий плакат.

Результат голосування було визначено наперед. Вибори «народних обранців» теж відбулися на безальтернативній основі

і українським національним жовто-блакитним стягом. Коли з'явилися «визволителі», один з вершників нахилився до зустрічальників і тихо сказав: «Не ми вас, а ви нас мусили б визволяти!» У цей самий момент хтось їм з політруків одним помахом шаблі зрубав український прапор на брамі. Для присутніх це було, як холодний душ.

До того ж розчаровував зовнішній вигляд прибульців. У віці впадала не тільки дешева і неякісна тканина радянської військової уніформи, але навіть вигляд червоноармійців та їхня поведінка дивували. Спогади і щоденники очевидців фіксують, що, наприклад, вираз обличчя солдатів дуже часто вказував на їхні тривалі поневіряння, пережитий стрес. Це не були обличчя щасливих людей.

До населених пунктів військово часто входило мовчки, без розмов і пісень. Усе це разом справляло доволі гнітюче враження. На

всьому цьому, на повсякденній поведінці звичайних представників радянського суспільства лежав відбиток злиднів і бідності.

Як анекдот розповідали історію солдата, який звик в СРСР до тотального дефіциту. На якомусь галицькому ринку він був вражений, що може купити стільки буханців хліба, скільки схоче. Так само на анекдоти перетворилися постійні твердження «в СРСР усього багато»: «А цитринів багато? — Так, цілий завод під Харковом випускає цитрини!»

Ставлення людей до нової влади засвідчує іще один поширений у ті дні анекдот: повсюдно оповідали, як дружини радянських офіцерів, скуповуючи все, що вони до цього не бачили з одягу, примудрялися, немов у вечірньому вбранні, прогулюватися вулицями у пеньюарах та нічних сорочках.

Один із авторів спогадів про ці дні зазначав, що якби перше враження не викликало б таке розчарування — стосунки могли б скластися в інший спосіб. Проте після 20-річного господарювання більшовизму в СРСР прибульці звідти виглядали злиденно і демонстрували всім своїм виглядом не тільки матеріальну бідність, але й духовну обмеженість радянського суспільства: «з-поза їхньої матеріальної мізерії визирала жахлива духовна мізерія більшовицького світу».

Якщо таким було перше враження від «золота» цього вересня — навряд чи варто було очікувати більшого від наступних днів і місяців.

Радянська влада намагалася швидко легітимізувати себе на цих землях. З погляду міжнародного права, «визвольний похід Червоної армії» у вересні 1939 року був типовою анексією, а його результат — окупацією чужих земель. Для того, щоб узаконити себе, комуністичний режим організував вибори до Народних зборів Західної України у геть маніпулятивний спосіб.

Вибори відбувалися під тиском нової влади; були випадки, коли громадам нав'язували кандидатів. Дуже часто кандидатами на збори ставали не місцеві, а прибульці з СРСР. Складалася парадоксальна ситуація, коли за приєднання до СРСР голосували не мешканці анексованих теренів, а громадяни окупанта. Також національний склад делегатів цих зборів не відповідав дійсності: поляки, яких було 25 %, — отримали 3 %, євреї, яких було близько 10 %, — 4,3 % делегатських місць, а українці — 92 %.

Вже перші дні «Золотого вересня» відзначилися арештами. Маховик репресій тільки розгойдувався, і це не міг не помітити місцевий люд. Так формувалося справжнє ставлення до встановленої на Галичині та Волині нової влади.

МІФ 8

Розстріли поляків у Катині здійснили нацисти

У німців був безумовний мотив, щоб розрити могили ними ж убитих поляків і влаштувати в Катині якомога грандіозніше і якомога триваліше пропагандистське шоу.

*Юрій Мухін,
«Антироссийская подлость»,
2003 рік*

■ Суть міфу

У Катині влітку 1941 року німці розстріляли 11 тисяч польських військовополонених, а радянські документи з «Особливої папки № 1» сфальсифіковані.

■ Факти стисло

Масові розстріли польських військовополонених здійснив НКВД СРСР навесні 1940 року в рамках спеціальної операції одночасно у Катині, Калініні, Харкові, Києві та інших містах.

■ Факти докладніше

13 квітня 1943 року світ уперше дізнався про Катинський злочин, коли окупаційна влада Третього Райху повідомила по радіо про знахідку масових поховань (10 000) убитих СРСР польських офіцерів.

СРСР уже незабаром опублікував заяву, у якій відкинув ці звинувачення і сам звинуватив нацистів у знищенні поляків.

Радянська комісія під керівництвом академіка Миколи Бурденка у січні 1944 року стверджувала: під час евакуації влітку 1941 року з прифронтової зони під Смоленськом не вдалося вивести 11 000 польських інтернованих, які перебували у таборах ОН-1, ОН-2, ОН-3, яких згодом розстріляли нацисти.

У 1946 році СРСР намагався на Нюрнберзькому трибуналі звинуватити нацистів у знищенні поляків у Катині. Проте трибунал піддав сумніву аргументи радянської сторони та не підтримав ці звинувачення. У вирокі трибуналу ці звинувачення відсутні.

Що сталося насправді. У вересні 1939 року в радянському полоні опинилися кільканадцять тисяч польських офіцерів та кілька сотень тисяч солдатів — поляків, українців, євреїв, білорусів, литовців, вірмен, які були громадянами Польщі. Більшість солдатів у листопаді 1939 року відпустили по домівках. У трьох спецтаборах НКВД — Старобільському, Козельському, Осташковському — ув'язнили 14 700 офіцерів польської армії, службовців прикордонної охорони та поліції. Ще 11 000 перебували у в'язницях Західної України та Західної Білорусі.

5 березня 1940 року нарком внутрішніх справ Лаврентій Берія представив на розгляд Політбюро ЦК ВКП(б) доповідну записку, в якій запропонував знищити полонених поляків: *«Виходячи з того, що всі вони є закоренілими невиправними ворогами радянської влади, НКВД СРСР вважає за необхідне... розглянути в особливому порядку, із застосуванням вищої міри покарання — розстрілу»*.

На цьому документі особисто розписалися «за» Й. Сталін, К. Ворошилов, В. Молотов, А. Мікоян. М. Калінін та Л. Каганович погодили документ по телефону.

Резолютивну частину «Записки» майже дослівно перенесли до Протоколу Політбюро ЦК ВКП(б) № 13 від 5 березня 1940 року. Питання № 144 цього протоколу передбачало знищення без суду і слідства 25 700 військовополонених. Питання містило лише 935 літер, і це означало, що на одну літеру припадає 27 життів.

Бранців Старобільського табору (3 820 осіб) розстрілювали у приміщенні Управління НКВД в центрі Харкова та ховали в лісі,

на таємному цвинтарі у передмісті П'ятихатки. Тих, хто перебував у Осташковському таборі (6 311 осіб), — в УНКВД Калініна (тепер — Твер) і ховали в околицях села Медное. В'язнів Козельського табору (4 421 осіб) розстріляли під Смоленськом у Катині. Близько 7 300 в'язнів із тюрем Західної України та Білорусі розстріляли у різних містах СРСР.

Згідно із запискою голови КГБ Олександра Шелепіна першому секретареві КПРС Микиті Хрущову від 3 березня 1959 року, під час «Катинського розстрілу» ліквідовано 21 852 бранців.

Подлежит возврату в течение 24 часов (Пост. ПБ ЦК от 5.V.27г., пр. № 100, п. 5)
во 2-ю часть Особого Сектора ЦК

СТРОГО СЕКРЕТНО

Всесоюзная Коммунистическая Партия (большевиков). ЦЕНТРАЛЬНЫЙ КОМИТЕТ

№ П12/144.

Тов.Шелепину.

27 - февраля 1959 г.

Выписка из протокола № 18 заседания Политбюро ЦК от 193 г.

Решение от 5.V.40г.

144.- Вопрос №144 ССР.

1. Предложить НКВД СССР:

1) Дела о находившихся в лагерях для военнопленных 14.700 человек бывших польских офицеров, чиновников, помещиков, полицейских, разведчиков, каздармов, осадников и тюремных.

2) а также дела об арестованных и находившихся в тюрьмах западных областей Украины и Белоруссии в количестве 11.000 человек членов различных К-р и левых и либеральных организаций, бывших помещиков, «абриков», бывших польских офицеров, чиновников и перебежчиков - рассмотреть в особом порядке, с применением к ним высшей меры наказания - расстрела.

II. Рассмотрение дел провести без вызова арестованных и без представления обвинения, постановления об окончании следствия и обвинительного заключения - в следующем порядке:

а) на лиц, находившихся в лагерях военнопленных - по справкам, представляемым управлением по делам военнопленных НКВД СССР.
б) на лиц, арестованных - по справкам из дел, представляемых НКВД УССР и НКВД БССР.

Е. Рассмотрение дел и внесение решения возложить на тройку, в составе т.т. Меркулова, Шулова и Пятакова (начальники 1-го Следственного НКВД СССР).

СЕКРЕТАРЬ ЦК И. СТАЛИН.

411

Выписка з того самого Протоколу № 13, підготована
для керівника КГБ СРСР Олександра Шелепіна, 27 лютого 1959 р.

Загальний радянський міф про Катинь із часом обростав новими фальсифікаціями: з якої зброї і ким були розстріляні жертви злочину (використання німецьких набоїв фірми «Гесо»), хто і коли підробив документи «Особливої папки № 1», щодо кількості похованих у Катині (11 тисяч).

Насправді, у Катині ніколи не було поховано 11 000. Німецька комісія під керівництвом доктора Бутца навесні 1943 року дослідила 4 143 тіла з восьми масових поховань.

Навесні 1943 року під час ексгумації було знайдено 1 650 листів, 1 640 листівок та 80 телеграм із датами до квітня 1940 року та із Козельськом в адресі. Усе це вказує, що в Катині розстрілювали тільки бранців Козельського табору.

Решта з 14 700 приречених на смерть військовополонених із таборів були знищені у Харкові та Калініні (Твері). Майже 6 500 бранців Осташковського табору закопали в масових похованнях біля села Медное, яке ніколи не перебувало під німецькою окупацією. Протягом 17—20 жовтня 1941 року село опинилося на лінії фронту, але вже 21 жовтня Вермахт був відкинутий назад контрнаступом Червоної армії.

Ще один «катинський міф» пов'язаний із набоями, знайденими у могилах під Смоленськом: *«У Катині поляків розстріляли німці, бо у черепях вбитих знайдено кулі з німецьких набоїв».*

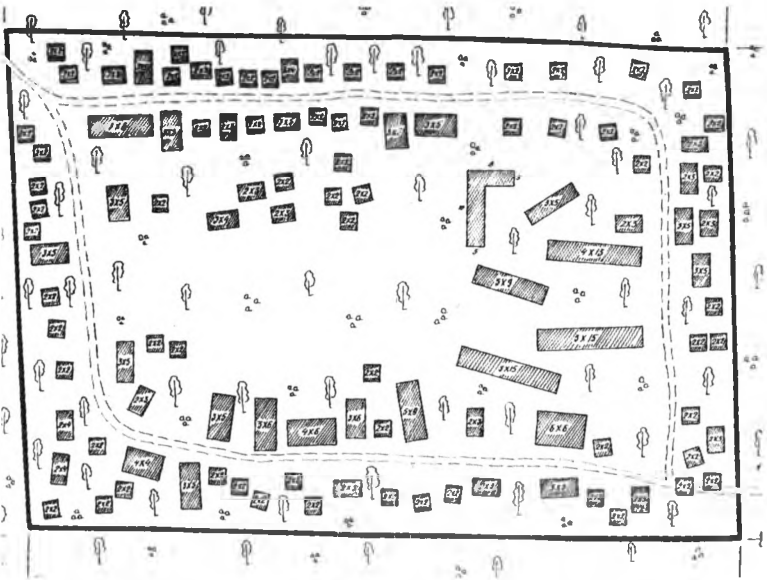
Справді, у Катині знайшли кулі й гільзи німецького виробництва — «Гесо» 7,65 D. Так само німецькі кулі цієї марки виявили й у масових похованнях поляків у Медному, в яке німці так і не вступили.

У свідченнях генерала КГБ Дмитра Токарева, який у 1940 році був начальником Калінінського УНКВД, міститься пояснення цього факту. Виконавці використовували для масових розстрілів дрібнокаліберні «вальтери», бо ця зброя менше перегрівалася, ніж радянська. До Калініна спеціально для цієї «операції» привезли цілу валізу таких пістолетів.

Постріл зі штатної радянської зброї спричиняв зовнішній крововилив об'ємом близько 1 літра крові. Оскільки протягом однієї ночі у Калініні знищували від 250 до 350 бранців — це означало 250—300 літрів крові на підлозі розстрільної камери. Дрібний калібр дозволяв значно зменшити зовнішній крововилив.

У Харкові використовували штатні «ТТ». «Проблему» сильного крововиливу харківські чекісти вирішили в інший спосіб — «раціоналізували» метод масових страт. Постріл здійснювали не в потилицю, а у перші шийні хребці. Куля проходила через хребець і виходила через очний отвір. Це значно зменшувало крововилив.

---

*План масових поховань у П'ятихатках під Харковом.
З архівної справи УКГБ у Харківській області, 1969 р.*

Поховання поляків у Катині та Харкові організовано на таємних цвинтарях НКВД. Починаючи з 1938 року, у П'ятихатках під Харковом поховали близько 5 000 харків'ян. Так само убитих польських громадян «підселили» до радянських жертв комуністичного режиму у Биківні та Катині. Якщо спробувати прийняти твердження, що поляків розстріляли німці, то досить складно зрозуміти, чому в усіх випадках німці ховали свої жертви виключно на таємних цвинтарях НКВД. Єдиним винятком із цього правила є Медноє.

Наступний міф: катинські документи з «Особливої папки № 1» — фальсифіковані, а значить, провина Сталіна не доведена.

Немає жодних сумнівів щодо автентичності та достовірності матеріалів «Особливої папки». Навіть якби документи «Особливої папки» ніколи б не знайшли — це нічого не змінює у питанні радянської відповідальності за цей злочин: «Катинська справа» — це сотні документів обсягом у тисячі сторінок.

«Особлива папка № 1» — це лише 11 сторінок: оригінал записки наркома Берії із пропозицією розстріляти військовополонених, сторінки із питанням 144 Протоколу № 13 Політбюро УК ВКП(б),

кілька копій, виготовлених для Берії у 1941 році, та записка голови КГБ СРСР Шелєпіна — Хрущову від 3 березня 1959 року.

Збереглися також списки військовополонених усіх таборів, етапні списки, накази щодо організації і проведення цієї «операції» Управління у справах військовополонених НКВД, звіти керівництва таборів про її виконання, частково збереглися етапні відомості і списки, щоденні шифрограми начальників Калінінського та Харківського УНКВД про хід виконання страт.

Не існує можливості фальсифікувати такий величезний обсяг документів. Ці матеріали дають майже повну інформацію щодо всіх обставин катинського злочину і не залишають жодних сумнівів щодо відповідальності сталінського комуністичного режиму.

МІФ 9

Між 1939 та 1941 роками СРСР та Третій Райх не співпрацювали

Комуністична партія і Радянський уряд намагалися уникнути втягування країни у війну. Коли вона була розв'язана, Радянський Союз визначив своє ставлення до воюючих імперіалістичних угруповань як нейтральне... [з листопада 1940 р.] Радянський уряд більше не повертався до будь-яких перемовин з німецькою стороною за проектом політичного співробітництва, незважаючи на неодноразові нагадування Ріббентропа.

«История Второй мировой войны в 12 томах», том 3

■ Суть міфу

Радянський Союз ніколи не був союзником нацистської Німеччини, а в тих випадках, коли вони діяли спільно, це було продиктовано політичною та військовою необхідністю.

■ Факти стисло

Не так міф, як табу: про співпрацю СРСР та Третього Райху просто не писали у радянських підручниках, енциклопедіях і намагалися

обходити у наукових монографіях. Утім, Радянський Союз весь час із вересня 1939 року до червня 1941 року залишався союзником Гітлера, поставляючи йому необхідні для ведення війни в Європі сировину, матеріали, інформацію.

■ Факти докладніше

Під час спільної агресії проти Польщі військова співпраця Вермахту і Червоної армії полягала насамперед у взаємному інформуванні про дислокацію польських військ та спільних діях для їхнього розгрому. Неодноразово полякам доводилося водночас відбивати удари з обох фронтів.

Коли після польської кампанії Німеччина розпочала наступ на Англію та Францію, Радянський Союз оголосив ці країни агресорами, а компартіям Англії та Франції через Комінтерн надійшла інструкція критикувати свої уряди, які захищалися від агресії нацистів.

Наприкінці 1939 року СРСР напав на Фінляндію, розв'язавши Радянсько-фінську війну 1939—1940 років, за що його оголосили агресором і виключили з Ліги націй 14 грудня 1939 року.

Певне сприяння радянській агресії в Фінляндії спостерігалось і з боку Німеччини. Гітлер не дозволив фінам скористатися німецьким

Підписання Договору про дружбу і кордон, 28 вересня 1939 р.

23 ДЕКАБРЯ 1939 г., № 388 (8940)

БЕРЛИН**ГЛАВЕ ГЕРМАНСКОГО ГОСУДАРСТВА
господину АДОЛЬФУ ГИТЛЕРУ.**

Прошу Вас принять мою признательность за поздравления и благодарность за Ваши	добрые пожелания в отношении народов Со- ветского Союза.
--	---

И. СТАЛИН.БЕРЛИН**МИНИСТРУ ИНОСТРАННЫХ ДЕЛ ГЕРМАНИИ
господину ИОАХИМ ФОН РИББЕНТРОП.**

Благодарю Вас, господин министр, за поздравления. Дружба народов Германии и Советского Союза, скрепленная кровью,	имеет все основания быть длительной и прочной.
---	---

И. СТАЛИН.

«Дружба, скріплена кров'ю» — слова, сказані самим Сталінім, про співпрацю Радянського Союзу з нацистською Німеччиною. Газета «Правда», 25 грудня 1939 р.

кабелем зв'язку для звернення по радіо до США із проханням про допомогу. А наприкінці війни, коли з'явилася вірогідність висадки в Скандинавії англо-французького десанту, Німеччина переконувала фінів швидше укласти мир.

У 1939—1940 роках СРСР офіційно визнав та встановив дипломатичні відносини з державами гітлерівського блоку та підтримуваними ними маріонетковими урядами: Словаччиною, Маньчжоу-го, урядом Віші маршала Петена у Франції.

Радянське керівництво обмінювалося зі своїми берлінськими колегами вітальними телеграмами з приводу переможних воєн над сусідами, радянська преса і пропаганда виправдовувала агресивні дії гітлерівців і обливала брудом «англо-американських паліїв війни».

Радянський Союз надав німецькій армії вигідні військово-морські бази на території Кольського півострова, з якого Вермахт у березні 1940 року атакував Норвегію. СРСР постачав люфтваффе метеорологічні зведення під час бомбардування Британських островів.

Радянські криголами здійснили складний шлях Північним Льодовитим океаном і провели через Берингову протоку німецький рейдер «Комет», який потопив і захопив кілька кораблів антигітлерівської коаліції.

Активна співпраця відбувалася і на рівні спецслужб. НКВД та Гестапо координували між собою репресивні акції на території Польщі, створили спільний навчальний центр, а також провели ряд спільних конференцій у Кракові і Закопаному.

Однією із форм співпраці стала передача до рук Гестапо німецьких комуністів, які втекли в Радянський Союз після приходу до влади Гітлера. Більшість із них нацисти убили.

Завдяки торговельним зв'язкам із СРСР Німеччина на першому етапі Другої світової війни успішно додала економічну блокаду Британії, отримуючи від Сталіна всю необхідну для військової економіки сировину.

До самого моменту агресії 22 червня 1941 року німецька промисловість отримала від Радянського Союзу:

- 865 тисяч тонн нафти,
- 140 тисяч тонн марганцевої руди,
- 14 тисяч тонн міді,
- 3 тисячі тонн нікелю,
- понад 1 мільйон тонн лісоматеріалів,
- 2 736 кг платини,
- 1 мільйон 463 тисячі тонн зерна.

Через радянську територію відбувався транзит стратегічної сировини та продовольства з країн Тихоокеанського басейну та Близького Сходу.

Водночас багатьом радянським спеціалістам вдалося побувати на німецьких авіаційних заводах і навіть придбати кілька бойових літаків нової конструкції та крейсер «Лютцов».

Радянський Союз із вересня 1939 року до червня 1941 року залишався союзником Третього Райху, постачаючи йому необхідні для ведення агресії в Європі сировину, матеріали, інформацію.

По суті це означало, що завоювання Франції та бомбардування Британії відбувалося також і завдяки радянським ресурсам. Німецькі бомбардувальники долетіли до Лондона на радянському пальному.

Німецький рейдер «Комет». У 1940 р. пройшов Північним морським шляхом у Тихий океан за допомогою криголамів «Ленин», «Йосиф Сталин» і «Лазарь Каганович»

МІФ 10

У 1941-му Радянський Союз не готувався до війни

Не задумуючи війни і прагнучи її уникнути, радянський народ вкладав основні сили і засоби у здійснення мирних господарських планів.

*Георгій Жуков,
«Воспоминания и размышления».
У 2 т. Т. 1.*

■ Суть міфу

З огляду на саму природу народного, а через це — миролюбного радянського режиму, СРСР не готувався до війни. Саме з цим пов'язані тимчасові труднощі та поразки у 1941 році.

■ Факти стисло

У 1941 році СРСР — найбільш мілітаризована держава в світі. Документи радянського керівництва 1940—1941 років свідчать, що всі стратегічні плани війни з Німеччиною передбачали лише наступальну війну.

■ Факти докладніше

«Готовність до війни» визначається передовсім станом збройних сил держави. На кінець 1930-х років СРСР був найбільш милітаризованою державою в світі. Воєнні асигнування СРСР у 1939 році становили 26 % видаткової частини бюджету або 12,2 % усього національного доходу країни. У Німеччині в тому самому році ці показники становили 23 % і 9 % відповідно.

До 1941 року збройні сили СРСР лавиноподібно збільшили завдяки введенню з 1 вересня 1939 року загального військового обов'язку.

Витрати на армію у 1941 році зросли до 43 % від видаткової частини бюджету. Особовий склад збільшився більш ніж у 2,5 рази — з 1 мільйона 943 тисяч у 1939 році до 5 мільйонів 700 тисяч у червні 1941 року.

За той самий час кількість гармат і мінометів збільшилася більш ніж удвічі: від 55 800 до 115 900.

У 1939 році танків було 18 400, у 1941 стало — 23 300.

У той самий час бойових літаків було 15 500, а стало — 22 тисячі.

22 червня 1941 року німецька армія випереджала Червону лише за чисельністю особового складу (докладніше про це — у міфі 11).

Серед істориків тривають дискусії: чи справді були в радянському керівництва плани нападу на Німеччину? Прямих документальних доказів щодо цього немає. Є свідчення про «обговорення планів»

Перед війною в Радянському Союзі виховувався культ збройних сил

*Парад випускників військових училищ на Красній площі, 1941 р.
Можливо, саме перед ними виступав Сталін*

нападу, самі такі розробки і факт того, що планів стратегічної оборони точно не існувало. Німецький напад 22 червня 1941 року перетворив СРСР на жертву. До цього Кремль всім світом сприймався як агресор та союзник Третього Райху у розв'язанні світової війни.

5 травня 1941 року перед випускниками військових академій Йосиф Сталін наголосив:

«Ми до якогось часу тримали лінію на оборону. А тепер, коли ми нашу армію реконструювали, наситили технікою для сучасного бою, коли ми стали сильнішими, тепер слід перейти від оборони у наступ. Забезпечуючи оборону нашої країни, ми зобов'язані діяти саме так».

У тому ж травні Генеральний штаб запропонував завдати превентивного удару по німецьких військах. До кордону з Німеччиною

та Румунією передислокували додаткові війська, перевозили стратегічні запаси, доставляли топографічні карти Польщі, Німеччини, Румунії. Сталін заборонив воєначальникам здійснювати будь-які дії, спрямовані на підготовку оборони.

Жоден з відомих на сьогодні документів 1940—1941 років, у яких містяться радянські плани можливої війни з Німеччиною, не має планів стратегічної оборони — лише наступальної війни.

Концентрацію радянських військ у районах зосередження, вказаних в оперативних планах, передбачалося завершити з 1 червня до 10 липня 1941 року. Відповідно, після 10 липня усе було б готовим для наступу на захід.

Підписаних радянських планів агресії у західному напрямі, аналогічних гітлерівському плану «Барбаросса», — поки не відкрито.

Натомість відомі документи, в яких розроблялися плани нападу СРСР на Третій Райх:

- 1) доповідна записка наркома оборони СРСР і начальника Генерального штабу РСЧА до ЦК ВКП(б) і В. Молотову «Про основи стратегічного розгортання ЗС СРСР на заході і сході від 16.08.1940;
- 2) аналогічна записка від 18.09.1940;
- 3) доповідна наркома оборони СРСР і начальника ГШ РСЧА для ЦК ВКП(б), Сталіна, Молотова «Про стратегічне розгортання ЗС СРСР на 1941 рік» від 5.10.1940;

Червоноармійці на Красній площі в Москві під час параду 1 травня 1941 р.

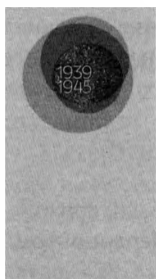
- 4) записки начальника штабу Київського особливого воєнного округу, згідно з рішенням Ради Південно-західного фронту (термін «фронт» вжито за півроку до війни) про план розгортання на 1941 р. від грудня 1940 року;
- 5) директива наркома оборони СРСР і начальника ГШ РСЧА командуючому військами Західного особливого воєнного округу на розробку плану оперативного розгортання військ округу, квітень 1941 року;
- 6) «Міркування про план стратегічного розгортання ЗС СРСР у разі війни з Німеччиною та її союзниками» від 15.05.1941, підготовлені Георгієм Жуковим за участю Семена Тимошенка й Олександра Василевського.

Цей останній документ вартий короткого цитування:

«Головний удар силами Південно-західного фронту нанести у напрямку Краків, Катовіце, відрізаючи Німеччину від її південних союзників».

МІФ 11

Вермахт був сильніший за Червону армію на початку війни

Противник переважав радянські війська: за особовим складом — у 1,8 рази, у середніх і важких танках — у 1,5 рази, у бойових літаках нових типів — у 3,2 рази, у гарматах і мінометах — у 1,25 рази. На напрямках головних ударів ворог створив ще більш значну перевагу в силах і засобах...

*«Большая советская энциклопедия»,
том 5*

■ Суть міфу

Командування Вермахту забезпечило собі значну кількісну перевагу над радянськими військами на напрямках головних ударів, що стало причиною поразки Червоної армії у 1941 році.

■ Факти стисло

Загальне співвідношення сил на початку бойових дій проти СРСР не було на користь Німеччини.

*За кількістю танків та іншої військової техніки
Вермахт значно поступався Червоній армії*

У червні 1941 року Вермахт не мав явної кількісної переваги над Червоною армією, а за кількістю військової техніки основних видів навіть значно їй поступався. Проте підготовка особового складу та рівень експлуатації техніки у Вермахті були вищими, ніж у Червоній армії.

■ Факти докладніше

Радянський Союз на кінець 1930-х років — найбільш мілітаризована держава світу. До червня 1941 року чисельність Червоної армії ще значно збільшили. А вже з 1 вересня 1939 року в СРСР ввели загальний військовий обов'язок. Кількість особового складу збільшилася майже втричі: з 1 мільйона 943 тисяч у вересні 1939 року до 5 мільйонів 710 тисяч у червні 1941 року.

Попри це, у 1941 році Вермахт усе ще випереджав Червону армію за цим показником — 8 мільйонів 300 тисяч проти 5 мільйонів 700 тисяч. На початок червня 1941 року Німеччина уже провела мобілізацію, а СРСР — ні. Загальна мобілізація розпочалася тільки з моменту нападу. Радянський потенціал збільшення особового складу був колосальний: лише з території України

впродовж першого року війни мобілізували майже 3 мільйони 200 тисяч осіб.

У червні 1941 року співвідношення сил сторін на радянсько-німецькому кордоні виглядало таким чином:

Показник	Вермахт і союзники	Червона армія	Перевага III Райху	Перевага СРСР
Особовий склад	4,3 млн (166 дивізій)	3,3 млн (190 дивізій)	1,3 : 1	
Артилерія	42 601	59 787		1,4 : 1
Літаки	4 795	10 743		2,2 : 1
Танки	4 436	15 687		3,6 : 1

По деяких показниках СРСР у разі переважав супротивника. 59 787 радянських гармат і мінометів проти 42 601 гармат у противника означало співвідношення 1,4 : 1 на користь Червоної армії.

Відомі дослідникам данні стверджують радянську перевагу у бронетанковій техніці майже у чотири рази: 15 687 радянських танків (щоправда, враховуючи й ті, що потребували ремонту) проти 4 436 танків і штурмових гармат Вермахту.

Інші підрахунки (тільки справних танків) також підтверджують радянську перевагу: 12 379 радянським танкам протистояли 3 266 німецьких танків і танкеток та 402 танки їхніх союзників.

На середину 1941 року Вермахт не мав у підпорядкуванні жодного важкого танка. Червоної армії протистояли лише 439 нових середніх танків та близько 3 500 легких. Радянське командування зосередило у прикордонних округах 636 важких танків КВ, 1 225 середніх танків Т-34 та понад 10 тисяч легких.

Подвійна перевага була у радянської авіації: 10 743 радянських літаки проти 4 795 у люфтваффе.

Таким чином, на 22 червня 1941 року Німеччина та її союзники мали певну перевагу в чисельності особового складу, проте суттєво поступалися СРСР у технічному оснащенні.

Таке співвідношення сил робило колосальну технічну перевагу Червоної армії найбільшою проблемою для німецького командування.

Особливо потужним було угруповання радянських військ на території України. Станом на 21 червня 1941 року співвідношення

сил і засобів сторін, призначених для ведення збройної боротьби на теренах України, було таким:

Сили Червоної армії	Сили Вермахту	Спів-відношення ЧА : Вермахт
70 стрілецьких, танкових, механізованих та кавалерійських дивізій 19 прикордонних загонів 4 полки НКВД 14 укріпрайонів 2 повітрянодесантні корпуси 24 окремі з'єднання і частини артилерії Резерву Головного командування першого стратегічного ешелону	57 дивізій, 13 бригад	1,7 : 1
1 млн 94 тис. 500 особового складу	992 тисячі особового складу	1,1 : 1
19 188 гармат і мінометів	15 940 гармат і мінометів	1,2 : 1
5 528 танків	725 танків	7,6 : 1
3 472 справні літаки	801 літак люфтваффе, 500 літаків румунських ВПС	3,3 : 1
232 бойові кораблі Чорноморського флоту та річкових флотилій	29 кораблів румунських ВМС	8 : 1

У червні 1941 року Вермахт не мав явної кількісної переваги над Червоною армією. За чисельністю основних видів військової техніки Вермахт значно їй поступався. Проте підготовка особового складу та рівень експлуатації військової техніки у Вермахті були вищими, ніж у Червоній армії.

Явною перевагою Вермахту було те, що зосереджені для нападу на СРСР війська були розгорнуті й перебували в повній бойовій готовності. Червона армія ще тільки починала зосередження та розгортання військ на західному кордоні.

Німецькі війська мали досить високий бойовий дух і розраховували на ще одну блискавичну війну. Влітку 1941 року Вермахт

Протягом 1930-х рр. СРСР будував тисячі танків і не забував цим вихвалятися під час парадів на Красній площі в Москві

був найсильнішою армією світу, що робило його дуже серйозним супротивником.

І якщо радянським конструкторам вдалося ще до війни створити техніку, яка відповідала тодішньому світовому рівню військово-технічних розробок або навіть перевищувала його, то Червона армія ще тільки мала навчитися вправно володіти цією технікою.

Тож теза про те, що поразку Червоної армії у 1941 році спричинила кількісна перевага ворога, не відповідає дійсності.

МІФ 12

Нацистська Німеччина напала на СРСР «віроломно, без оголошення війни»

Сьогодні, о 4 годині ранку, без висунення будь-яких претензій до Радянського Союзу, без оголошення війни, німецькі війська напали на нашу країну...

*В'ячеслав Молотов,
виступ по радіо 22 червня 1941 року*

22 червня 1941 року гітлерівська Німеччина віроломно і зненацька напала на Радянський Союз.

*«Большая советская энциклопедия»,
видання 3-є, том 5*

■ Суть міфу

Суть міфу заховалася у двох висловах: «віроломно» і «без оголошення війни». «Віроломність» і неочікуваність нападу призвели до поразок першого періоду радянсько-німецького військового конфлікту.

■ Факти стисло

Починаючи з квітня до самого 22 червня 1941 року СРСР та його найвище керівництво отримали десятки різноманітних повідомлень і розвідданих, що інформували про агресивні плани Третього Райху проти СРСР.

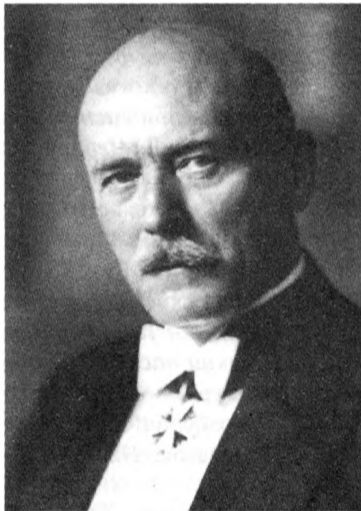
Уночі 22 червня 1941 року нарком закордонних справ СРСР В'ячеслав Молотов прийняв німецького посла у Москві Фрідріха Вернера фон дер Шуленбурга. Під час зустрічі Шуленбург передав Молотову ноту про початок війни.

О 4 годині ранку того самого дня у німецькому МЗС міністр закордонних справ Райху Йоахім фон Ріббентроп повідомив радянського посла у Берліні Володимира Деканозова про початок війни та вручив письмовий меморандум, де було викладено претензії німецького уряду до СРСР та пояснення причин нападу.

І де-факто, і де-юре це було офіційним оголошенням війни Радянському Союзу.

■ Факти докладніше

Як і багато інших радянських історичних міфів про війну, цей міф є такою собі «димовою завісою». Треба було пояснити, як так

Посол Німеччини в СРСР Фрідріх Вернер граф фон дер Шуленбург — саме він вручав Молотову ноту про оголошення війни Німеччиною СРСР у Москві

сталось, що у 1941 році німецькі війська змогли зупинити аж на підступах Москви.

Мовляв, увесь «передвоєнний період» Радянський Союз тільки те й робив, що послідовно «боровся за мир» та всіма способами «відтягував» початок війни. Але підлий та підступний ворог усе одно напав несподівано, коли до цього ніхто не був готовий. Саме тому провалилася оборона. Саме тому війська, замість того, щоб розбити агресора «малою кров'ю та на ворожій території», мушили відступати до самої Москви. Саме тому шість радянських республік на тривалий час потрапили під нацистську окупацію.

Свій початок цей міф бере зі знаменитої промови Молотова по радіо 22 червня 1941 року.

У промові Молотов заявив, що о 4 годині ранку без оголошення війни та будь-яких претензій німецькі війська перейшли кордон та напали на Радянський Союз.

З часом під впливом багаторазового повторення пропагандою міф зазнав незначних змін. Його найпоширеніша на сьогодні версія говорить, що Німеччина віроломно та без оголошення війни напала на СРСР.

Але творці та теперішні носії цього міфу уникають інших фактів. Повний текст промови Молотова зараз здебільшого невідомий широкому загалу. Тому з цієї промови цитується лише невеличкий фрагмент, де говориться про віроломний «напад без оголошення війни».

Однак далі у цій самій промові Молотов сказав, що посол Шуленбург ще вранці 22 червня зробив *«заяву від імені свого уряду про те, що німецький уряд вирішив виступити з війною проти СРСР у зв'язку зі скупченням частин Червоної армії біля східного німецького кордону»*.

Про цю частину виступу Молотова сучасні адепти цього міфу воліють не згадувати.

Уже після війни маршал Георгій Жуков згадував, що близько 4:30 ранку 22 червня *«посол граф фон Шуленбург просить прийняти його для термінового повідомлення. Прийняти посла було доручено В. М. Молотову. <...> За деякий час до кабінету швидко увійшов В. М. Молотов: — Німецький уряд оголосив нам війну»*.

Про зустріч із Шуленбургом уночі 22 червня після війни згадував і сам Молотов. За його словами: *«Німецький посол вручив ноту одночасно з нападом»*.

О 4 годині ранку 22 червня радянського посла у Берліні Деканозова викликали до керівника німецького МЗС Ріббентропа. У записі їхньої бесіди говориться, що:

Український художник і радянський розвідник Микола Глуценко

«Імперський міністр закордонних справ почав бесіду з зауваження, що вороже ставлення радянського уряду до Німеччини та серйозна загроза, яку Німеччина вбачає у концентрації російських [військ] на східному кордоні Німеччини, змусили Райх застосувати військові контрзаходи. Деканозов знайде докладне викладення мотивів, що пояснюють німецьку позицію, у меморандумі, який Імперський міністр йому вручає».

Вручення меморандуму радянському послу в Берліні, а також заява німецького посла Шуленбурга у Москві та вручення відповідної ноти Молотову були актом офіційного оголошення Німеччиною війни СРСР.

А отже, напад нацистської Німеччини на Радянський Союз супроводжувався не тільки оголошенням війни, але й поясненням причин, які спонукали до цього.

Цим подіям передували численні попередження про приготування Третього Райху до війни проти СРСР. Ще влітку 1940 року на основі донесень радянського розвідника «Яреми» (український художник Микола Глуценко) була складена доповідна записка для вищого керівництва СРСР про підготовку Німеччини до агресії. Крім численних попереджень з боку розвідки, інформація також надходила від західних держав, але сприймалася у Кремлі як намір

*«Гітлер: "Пробач, товаришу, але це був такий гарний шанс..."»
Карикатура Л. Іллінгверта в британській газеті «Daily Mail», 1941 р.*

розсварити СРСР з Німеччиною. Перед самим наступом солдати Вермахту дезертували, переходили німецько-радянський кордон та повідомляли радянським військовим про майбутній наступ на СРСР. Різні дослідники називають різну кількість таких попереджень: від кількох десятків до кількох сотень з усіх названих джерел.

До Києва, Мінська і Москви, починаючи з квітня 1941 року, надходила інформація про воєнні приготування та концентрацію військ на німецько-радянському кордоні. Лише протягом останніх десяти днів перед нацистською агресією СРСР отримав майже 50 різних розвіддонесень, які відносно точно називали дату ворожого наступу.

Сумарно прикордонники, спираючись на інформацію від перебіжчиків та польського населення за кордоном, близько 25 разів називали 22 червня як можливу дату наступу.

Одним із таких документів є опублікована Архівом СБУ у червні 2013 року доповідна записка секретарю КП(б)У Хрущову про концентрацію німецьких військ у прикордонних районах СРСР.

Записка була укладена 15 травня 1941 року наркомом внутрішніх справ УРСР Павлом Мешиком і розкривала широке коло приготувань Вермахту: будівництво військового аеродрому поблизу міста Ярослав, концентрація в його околицях великої кількості військ, передислокація до радянського кордону танків і важкої артилерії з-під Кракова, Ряшева та Радома, приїзд до Перемишля високого (але ім'я не встановлено) армійського керівництва.

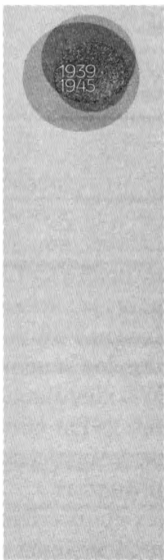
Документ варто процитувати:

«Прибулі в прикордонну смугу німецькі солдати з окупованих країн — Франції, Норвегії і Данії — поширюють чутки, що командування німецької армії має намір захопити Західну Україну, відривши її клином з боку Рави-Руської та Румунії — на Львів. Виступ німецьких військ проти Радянського Союзу має розпочатися після закінчення дощів, як тільки настане погода».

Як видно, нарком Мешик подавав Хрущову інформацію про можливий наступ разом з відомостями про різноманітні чутки. Але наступ на СРСР розпочався насправді: на світанку 22 червня 1941 року, через п'ять тижнів після написання цієї доповідної записки. Зненацька?

МІФ 13

Німецько-фашистські загарбники

Фашистська Німеччина здійснила розбійницький напад на Радянський Союз. Наші доблесні армія та флот і сміливі соколи радянської авіації завдадуть нищівного удару агресору. Уряд закликає громадян і громадянок Радянського Союзу ще тісніше згуртувати свої лави довкола нашої славної більшовицької партії, довкола радянського уряду, довкола нашого великого вождя — товариша Сталіна. Наше діло праве. Ворога буде розбито. Перемога буде за нами.

*Газета «Правда»,
23 червня 1941 р.*

Німецько-фашистські загарбники грабують нашу країну, руйнують створені працею робітників, селян та інтелігенції міста і села. Гітлерівські орди вбивають і гвалтують мирних мешканців нашої країни, не жалючі жінок, дітей, старих. Наші брати у захоплених

німцями областях нашої країни стогнуть під ігом німецьких поневолювачів.

Йосиф Сталін, доповідь на урочистому засіданні Московської ради депутатів трудящих з нагоди 24-ї річниці Жовтневої революції, 6 листопада 1941 року

■ Суть міфу

Ще один міф-термін: усі супротивники СРСР у цій війні є фашистами.

■ Факти стисло

Назва «фашисти» була перетворена радянською пропагандою на ідеологічний жупел для визначення усіх своїх супротивників: як до початку, так і під час та після Другої світової війни.

■ Факти докладніше

Йосиф Сталін у доповіді на урочистому засіданні Московської ради депутатів трудящих 6 листопада 1941 року з нагоди 24-ї річниці Жовтневої революції обґрунтував, чому гітлерівців не можна вважати націонал-соціалістами:

«Чи можна вважати гітлерівців націоналістами? Ні, не можна. Насправді гітлерівці є тепер не націоналістами, а імперіалістами. Поки гітлерівці займалися збиранням німецьких земель і возз'єднанням Рейнської області, Австрії тощо, їх можна було з певних міркувань вважати націоналістами. Але після того, як вони захопили чужі території і уярмили європейські нації та стали домагатися світового панування, гітлерівська партія перестала бути націоналістичною, бо вона з цього моменту стала партією імперіалістичною, загарбницькою. <...> Чи можна вважати гітлерівців соціалістами? Ні, не можна. Насправді гітлерівці є заклятими ворогами соціалізму, лютими реакціонерами та чорносотенцями, які позбавили робочий клас і народи Європи елементарних демократичних свобод. <...> І якщо ці оскаженілі імперіалісти та люті реакціонери все ще продовжують рядитися в тогу “націоналістів” і “соціалістів”, то це вони роблять для того, щоб обдурити народ, ошукати простаків і прикрити прапором “націоналізму” та “соціалізму” свою розбійницьку імперіалістичну сутність».

Ідеологічний жупел «фашисти» у радянській пропаганді з'явився ще раніше на шпальтах передвоєнної преси для визначення

*Гітлерівці завжди називали себе націонал-соціалістами.
Передвиборчий плакат нацистської партії, 1932 р.*

найрізноманітніших політичних режимів від Італії до Польщі. Наступним кроком радянської пропаганди стала заміна поняття націонал-соціалісти — фашистами, слово «фашизм» набуло негативних конотацій і стало загальним для означення всіх «соціалістично-робітничих» ідеологій, які конкурували із комунізмом, або ж політичних режимів, які конфліктували з СРСР. Спробуємо розібратися, як і чому так сталося.

Спочатку пригадаймо, хто такі фашисти, де і коли вони з'явилися?

Фашисти — це члени заснованого Беніто Муссоліні у 1919 році Італійського союзу боротьби (*Fasci italiani di combattimento*). «Fascio» італійською означає «союз», «спілка», звідки і взялася назва «фашист». На базі цього союзу у 1921 році постала Національна фашистська партія (*Partito Nazionale Fascista, PNF*).

28 жовтня 1922 року фашисти провели Марш на Рим (*Marcia su Roma*), під тиском якого італійський король Віктор Емануїл III

запропонував їхньому очільнику («дуче») Беніто Муссоліні сформувати новий уряд. За кілька днів, 31 жовтня, Муссоліні обійняв посаду прем'єр-міністра Італії, яку з цього часу й практично до завершення Другої світової війни можна вважати фашистською державою.

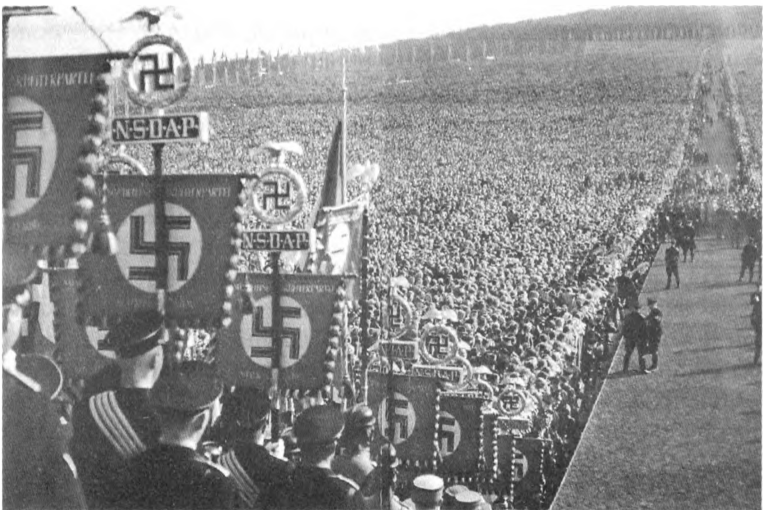
Радянська пропаганда значно розширила географію використання цього терміна. Окрім власне фашистської Італії та нацистської Німеччини, пропагандисти називали «фашистськими» політичні режими Франциско Франко в Іспанії, Міклоша Горті в Угорщині, Йона Антонеску в Румунії, Анте Павеліча в Хорватії і навіть Юзефа Пілсудського у Польщі.

Пізніше радянська влада таврувала як «фашистську» ідеологію та діяльність Організації українських націоналістів.

Часом доходило до повного абсурду. Скажімо, деякий час радянська пропаганда називала «фашистським» уряд югославського лідера Йосипа Броза Тіта, очільника антигітлерівської партизанської боротьби (між іншим — проти загонів усташів Анте Павеліча).

Чи мав стосунок нацизм до фашизму?

Фюрер Третього Райху Адольф Гітлер ніколи не перебував у лавах італійського фашистського руху. З 1919 року він був членом Німецької робітничої партії (*Deutsche Arbeiterpartei, DAP*), 1920 року перетвореної у Націонал-соціалістичну робітничу партію Німеччини

Парад у Нюрнберзі, 6 вересня 1937 р.

Справжні фашисти: Беніто Муссоліні очолює похід чорносорочечників на Рим 28 жовтня 1922 р.

(*Nationalsozialistische Deutsche Arbeiterpartei, NSDAP*). Німеччина у період 1933—1945 років, коли її очолював райхсканцлер Адольф Гітлер, була нацистською державою, а не фашистською. Будь-який інший термін, ніж нацисти або націонал-соціалісти, є некоректним щодо Гітлера, його прибічників та політичних і мілітарних структур Третього Райху.

Чому ж Сталін уникав терміна «націонал-соціалістичний»? Можна припустити, що радянські пропагандисти боялися аналогій між нацистами і комуністами. Історична предтеча ВКП(б) — Російська соціал-демократична робітничка партія — мала граничну подібність назви до Націонал-соціалістичної німецької робітничої партії. Сталіну не подобалось використання Гітлером терміну «соціалізм».

Таким чином, у СРСР з 1930-х років утвердилася традиція називати німецьких націонал-соціалістів (нацистів) — фашистами.

МІФ 14

Найбільша танкова битва війни відбулася під Прохоровкою у 1943 році

Прохоровка — селище міського типу, районний центр Белгородської області, у районі якого 12 липня під час Курської битви 1943 року відбулася найбільша танкова битва Другої світової війни.

«Военный энциклопедический словарь», 1984 рік

■ Суть міфу

Найбільша танкова битва Другої світової війни відбулася влітку 1943 року під Прохоровкою. У ній зійшлися до 1 200 танків та самохідних артилерійських установок. Втрати сторін склали близько 700 танків. Німецькі сили було розбито, а їхні залишки перейшли до оборони. Це стало переломним моментом Битви на Курській дузі.

■ Факти стисло

Найбільша танкова битва німецько-радянської війни відбулася улітку 1941 року на території Західної України. Вона тривала тиждень у районі міст Дубно, Броди та Луцьк. У ній брали участь понад

3 000 радянських та більше 700 німецьких танків та самохідних артилерійських установок — САУ. Ця битва закінчилася ганебною поразкою радянських військ.

■ Факти докладніше

Традиційно найбільшою танковою битвою Другої світової війни прийнято вважати бій під Прохоровкою влітку 1943 року. За офіційною радянською версією у ній з обох сторін було задіяно до 1 200 танків та САУ. Німецькі сили було знищено, їхні залишки змушені були перейти до оборони, і це стало переломним моментом у Битві на Курській дузі.

Акцентуючи увагу на битві під Прохоровкою, радянська пропаганда залишає за лаштунками іншу танкову битву. Вона відбулася влітку 1941 року на території Західної України у районі міст Дубно, Броди та Луцьк. Але за радянських часів шукати подробиць про неї було справою марною. Якщо в офіційній історіографії вона і згадувалася, то лише мимохідь.

На сторінках «Військового енциклопедичного словника» під редакцією начальника Генштабу СРСР Миколи Огаркова танкова битва 1941 року є такою собі «білою плямою».

Офіційне видання Інституту історії СРСР «Радянський Союз у роки Великої Вітчизняної війни 1941—1945» присвячує їй лише одне речення:

Радянський танк Т-34 з 8-го механізованого корпусу 26 армії Південно-Західного фронту, підбитий в районі м. Дубно німецькими 111-ю дивізією і полком «Герман Герінг»

«...контрудари по військах 1-ї німецької танкової групи вилилися у великі танкові бої в обширному районі Луцьк, Броди, Рівне, Дубно, які тривали до початку липня та призвели до зриву запланованих гітлерівським командуванням строків захоплення Києва».

Так само небагатослівно згадували про неї у мемуарах і радянські воєначальники.

Між тим, порівняння лише кількості задіяної техніки буде явно не на користь Прохоровки. Судіть самі.

Бій під Прохоровкою тривав лише один день. Битва у районі Дубно — Броди — Луцьк розтягнулася на цілий тиждень — з 23 до 30 червня 1941 року.

З радянського боку у ній брали участь 5 механізованих корпусів, а це — більше 2 800 танків.

Німці протиставили цій армادі свої чотири дивізії, які мали 585 танків та САУ.

Потім на допомогу сторонам прийшли ще одна радянська (325 танків) та одна німецька (143 танки) танкові дивізії.

Тож загалом у битві брали участь більш ніж 3 000 радянських та понад 700 німецьких танків і САУ. У Битві під Прохоровкою сили сторін були майже утричі менші.

У чому ж причина того, що танкова битва на Західній Україні залишилася майже непоміченою радянською історіографією?

Ще увечері 22 червня 1941 р. війська радянського Південно-Західного фронту отримали завдання оточити та знищити німецьке угруповання у районі Володимира-Волинського та Дубна, а вже 24 червня зайняти район польського міста Люблін. Координувати дії фронту особисто прибув начальник Генштабу Георгій Жуков.

Проте радянські танкові з'єднання вступили у бій розрізнено, й їхні контратаки захлинулися. Війська не отримали підкріплення та потрапили в оточення. 29 червня командування віддало наказ на відхід практично знекровлених механізованих корпусів. Наступного дня розпочався загальний відступ, який більше нагадував утечу.

Загалом з радянського боку було знищено понад 2 500 танків. Надзвичайно великими були також небойові втрати техніки. В окремих частинах вони сягали 40—80%! Німецькі втрати були значно скромнішими — усього 260 бойових машин. Причому переважна частина цих танків та САУ після ремонту знову повернулися у стрій.

Жодної з поставлених цілей радянські сили у цій битві не досягли. Незважаючи на кількісну перевагу, вони відкотилися назад до лінії давнього радянсько-польського кордону. Вже за кілька днів

*Покинута радянські танки 67-го танкового полку 34-ї танкової дивізії,
район Дубна, червень 1941 р.*

німецькі війська прорвали нашвидкуруч організовану там лінію оборони і 10 липня вступили до Житомира.

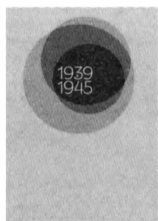
Радянська пропаганда стверджувала, нібито на початку війни Вермахт за кількістю та якістю танків значно переважав Червону армію (докладніше про це — у міфі 11). Через це багато хто й досі вірить, що погано озброєні радянські бійці зупиняли армади німецьких танків зв'язками гранат або ж просто пляшками з запальною сумішшю. Вписати у цю картину велику танкову битву червня 1941 року було складно. Так само складно було пояснити, чому ця битва закінчилася такою ганебною поразкою, якщо нею керував сам майбутній «Маршал Перемоги» Жуков.

Ось чому танковій битві у районі Дубна, Луцька та Бродів не знайшлося належного місця в офіційній радянській історії війни.

МІФ 15

Дніпрогес у Запоріжжі, Хрещатик та Успенський собор у Києві підірвали нацисти

За наказом німецького командування військові частини пограбували, підірвали і зруйнували найдавніший пам'ятник культури — Києво-Печерську лавру.

*«Київ — герой. Збірник матеріалів
про подвиг киян
у Великій Вітчизняній війні», 1961 р.*

■ Суть міфу

Дніпрогес у Запоріжжі, Хрещатик та Успенський собор у Києві підірвали «німецькі варвари».

■ Факти стисло

Дніпрогес підірвали співробітники НКВД з метою завадити швидкому наступу Вермахту. Наслідком цього стали величезні жертви серед мирного населення та радянських військ. Мінування Хрещатика, Успенського собору Печерської лаври та центральних кварталів Києва також організували радянські спецслужби.

■ Факти докладніше

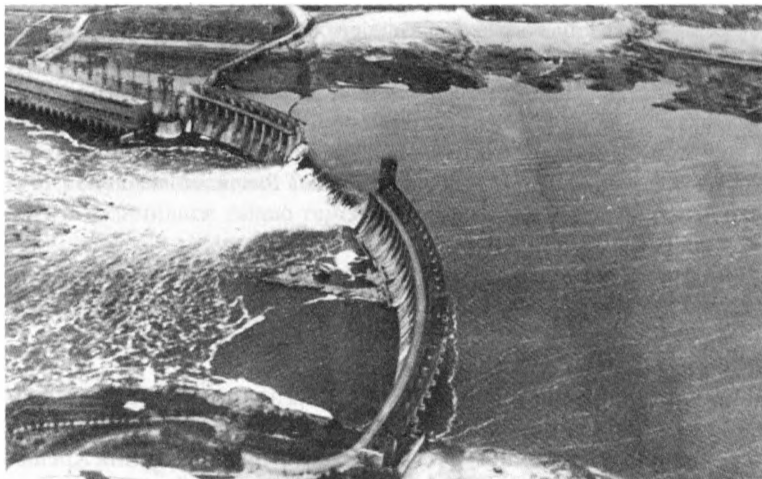
Радянські спецслужби проводили масове мінування міст, які здавали німцям. А потім підривали їх, аби за будь-яку ціну завдати ворогу максимальної шкоди у відповідності із «тактикою випаленої землі», проголошеною Сталіним 3 липня 1941 року.

У промові Сталін закликав знищувати все цінне, що неможливо було вивезти з територій, які опинилися під загрозою ворожої окупації. Також він закликав до організації активної диверсійної діяльності на окупованих територіях:

«У зайнятих ворогом районах потрібно створювати партизанські загони, кінні та піші, створювати диверсійні групи для боротьби з частинами ворожої армії, для розпалювання партизанської війни скрізь і всюди, для підриву мостів, доріг, псування телефонного і телеграфного зв'язку, підпалів лісів, складів, обозів. У захоплених районах створювати нестерпні умови для ворога і всіх його посіпак, переслідувати і знищувати їх на кожному кроці, зривати всі їхні заходи».

Попри те, що ці заклики стосувалися переважно таких ресурсів, як транспортні засоби, пальне, збіжжя, худоба та запаси продуктів харчування, під час відступу не рахувалися зі знищенням пам'яток архітектури світового значення та важливих інженерних споруд.

Промова Сталіна спиралася на положення Директиви Раднаркому СРСР та ЦК ВКП(б) для партійних та радянських організацій

Гребля Дніпрогесу, зруйнована підрозділами НКВД у серпні 1941 р.

Руїни Успенського собору, 1942 р.

прифронтових областей про мобілізацію всіх сил і засобів на розгром фашистських загарбників від 29 червня 1941 року.

Під час втілення «тактики випаленої землі» радянським військовим командуванням та НКВД загинули десятки тисяч цивільних і радянських військових. Вивезення і знищення запасів продуктів харчування вже восени та взимку спричинили масовий голод на окупованих нацистами територіях.

З погляду міжнародного права, «тактика випаленої землі» розглядається в контексті поняття воєнного злочину.

Найвідомішими проявами такої тактики під час відступу Червоної армії у 1941 році стали знищення старовинних архітектурних пам'яток центральної частини Києва та греблі Дніпрогесу у Запоріжжі.

18 серпня 1941 року близько 20:00 співробітники НКВД без попередження підірвали греблю Дніпрогесу. Вибух 20 тонн толу зруйнував частину греблі довжиною 165 метрів, внаслідок чого 20-метрова водяна хвиля змила прибережну міську смугу, плавні Хортиці і дійшла до міст Марганця та Нікополя, розміщених майже за 80 кілометрів вниз за течією Дніпра.

Кількість жертв трагедії достеменно невідома, оскільки їх ніхто не рахував. Найчастіше дослідники говорять про 100 тисяч загиблих: 80 тисяч жителів Запоріжжя та його околиць, біженців

Краєвид на руїни Хрещатика, вересень 1941 р.

із сусідніх регіонів та близько 20 тисяч радянських солдатів, які не встигли покинути місто. Німецьке командування оцінювало свої втрати в живій силі у 1 500 осіб.

Акцію пояснювали побоюваннями швидкого наступу німецьких військ, хоча насправді основні сили німців підійшли сюди лише на початку жовтня 1941 року.

У Києві перед здачею міста німцям комуністична влада почала нищити запаси харчів, зруйнувала водогін, електростанцію, висадила у повітря чотири мости. За свідченням очевидців, мостами під час вибуху все ще відступали радянські війська.

Саме тоді радянські спецслужби замінували майже всю центральну частину міста. Точно відомо про замінування будинків на Хрещатику, будинків Держбанку, Оперного театру, Центрального комітету партії на Михайлівській площі та будівлі НКВД на Володимирській, Музею Леніна — колишнього педагогічного музею, де свого часу засідала Українська Центральна Рада. Існують також свідчення про спроби замінувати Софійський собор.

На території Лаври, окрім Успенського собору, замінували й інші будівлі.

Німці не поспішали брати місто, практично не обстрілювали його і лише посилили оточення — вони планували зберегти Київ для розміщення гарнізонів.

Німецькі війська увійшли в Київ 19 вересня 1941 року.

Цікаво, що Совінформбюро не повідомляло про здачу української столиці аж до 21 вересня. У Києві більше доби хазяйнували окупанти, а радянське радіо та газети стверджували й надалі, що «протягом 20 вересня наші війська вели наполегливі бої із супротивником на всьому фронті й особливо запеклі під Києвом». Вочевидь, і тут Совінформбюро збрехало. Саме з таких «дрібничок» і формувалося геть викривлене радянське бачення цієї війни.

Вибухи на Хрещатику сталися 24 вересня — почалися величезні пожежі. Німці намагалися їх гасити, протягнувши шланги до Дніпра і качаючи воду. Однак радянські підпільники їх перерізали. Радянську пожежну техніку вивезли з Києва раніше, німецьких пожежних машин не вистачало. Пожежа тривала майже два тижні. Всього в районі Хрещатика зруйнували 324 будівлі, тисячі киян залишилися без даху над головою.

Вибухи, організовані радянськими спецслужбами, німецька окупаційна влада використала для звинувачення київських євреїв у провокації та виправдання їхнього масового знищення у Бабиному Яру 29 та 30 вересня 1941 року. За ці два дні нацисти розстріляли майже 34 тисячі дітей, жінок та старших людей.

Вибух в Успенському соборі Лаври стався 3 листопада 1941 року, за дві години по тому, як його відвідав словацький президент Йозеф Тісо. Візит відбувся о 12:30.

Існує кілька версій події. О 14:30 у соборі стався невеликий вибух. Потім з собору вибігли троє осіб, один з яких — в однострої червоноармійця. Один з поліцейських вартових помітив утікачів і відкрив вогонь на ураження — застрелив усіх. За кілька хвилин Успенський собор злетів у повітря, знищений грандіозним вибухом. Тіла підривників пролежали біля руїн собору до березня 1942 року.

МІФ 16

Севастополь — «город русской славы»

Місто російської слави відзначає день народження. Сьогодні ж у місто із Кронштадта прибула Ікона Божої Матері «Благодатне небо». Вона була написана на честь повернення Криму і Севастополя до Росії. Вранці ікона облетіла на вертольоті все місто.

Телеканал «Звезда», повідомлення 14 червня 2015 року

■ Суть міфу

Оборона Севастополя — найвидатніший приклад героїзму та самопожертви росіян, взірць для наслідування.

■ Факти стисло

Цей штамп вживається у російському інформаційному просторі, щоб підштовхувати читача до думки, що місто й справді оповите славою і вся ця слава належить виключно «русским». В обох випадках ідеться про серйозне перекручення: по-перше, не такої вже і слави, по-друге, не лише російської.

■ Факти докладніше

Місто-фортецю Севастополь під час Кримської (Східної) війни 1853—1856 років обороняли протягом 349 днів. Проте англо-французькі війська врешті-решт взяли його штурмом. Під час невдалої оборони росіяни були змушені ще й затопити весь свій флот, а тому немає нічого дивного у появі в публіцистиці різного штибу моральних компенсацій для заспокоєння громадської думки. Серед них велику роль відігравали кліше на кшталт «города русских моряков», що пізніше трансформувалося в «город русской славы».

Нове життя штамп отримав після так само тривалої — 250 днів — і так само невдалої оборони Севастополя від Вермахту 1941—1942 років. Саме тоді цей мовний зворот знову «ожив» і швидко увійшов до ужитку як один із «золотих» радянських міфів про Другу світову війну.

Справді, боротьба севастопольського гарнізону була завзятою і жорстокою: вже від листопада 1941 року місто оточили із суходолу, що вимагало від його захисників напруження усіх сил.

Проте у цієї оборони Севастополя був доволі безславний кінець. 30 червня 1942 року німецькі війська здобули Малахов курган, отже, зробили захист міста безперспективним.

Вище командування евакуювалося протягом двох наступних днів: 200 осіб — літаками, 700 — підводними човнами. Рядовий

Герой Радянського Союзу снайпер Людмила Павличенко — одна з багатьох українців, які героїчно обороняли Севастополь

Колона радянських військовополонених рухається з мису Херсонес до міста Севастополь (липень 1942 р.)

склад був деморалізований. 100 тисяч оборонців Севастополя залишили напризволяще.

Солдати не мали можливості для евакуації, вони також не отримали наказу припинити безглузду на той момент боротьбу. В результаті до 20 тисяч бійців загинуло, а решта — потрапила в полон.

3 липня 1942 року Совінформбюро повідомило:

«Севастополь був залишений радянськими військами, але оборона Севастополя увійде в історію Вітчизняної війни Радянського Союзу як одна з найяскравіших її сторінок. Севастопольці збагатили славні бойові традиції народів СРСР. Безмежна мужність, лють у боротьбі з ворогом і самовідданість захисників Севастополя надихають радянських патріотів на подальші героїчні подвиги в боротьбі проти ненависних окупантів».

З другого боку, приписувати всю славу боротьби лише росіянам цілком некоректно.

У складі Червоної армії щонайменше 23 % були українцями за походженням. Серед захисників Севастополя їх не могло бути менше. Крім того, кістяк оборони становили підрозділи Окремої приморської армії, що перед тим діяли на півдні України та боронили Одесу. За рахунок місцевих призовників відсоток українців у цій армії був ще вищим, ніж загалом по ЧА.

Таким чином, не менше чверті радянських солдатів у Севастополі були етнічними українцями, і не менше третини — вихідцями з українських земель. Вочевидь, серед оборонців Севастополя були представники багатьох інших національностей. Але їхні подвиги виявилися менш цінними, а слава чомусь — дешевшою.

МІФ 17

«Матч смерті» в Києві завершився розстрілом радянської команди

В основу сюжету фільму «Матч» покладено реальну історію про те, як у роки Великої Вітчизняної війни в окупованому Києві відбувся футбольний матч між київською командою «Динамо» й німецькою командою «Flakelf». Німці хотіли показати, що вони у футболі сильні, і дуже хотіли виграти, так що на кону матчу стояли життя футболістів... київських футболістів, яким наказали програти... Але вони виграли, і частину з них розстріляли прямо на футбольному полі, а другу частину відправили у концтабори...

*Денис А., «Екранізація "Матча смерти"»,
21 червня 2011 року*

■ Суть міфу

Влітку 1942 року в Києві відбувся футбольний матч між командами місцевих футболістів та вояків Вермахту. Німці, після розгромної поразки на полі, розстріляли своїх суперників.

■ Факти стисло

У червні — серпні 1942 року в Києві відбулося кілька матчів місцевої команди «Старт» (до складу якої входили футболісти довоєнних клубів «Динамо» та «Локомотив») з командами німецьких та угорських солдатів. Остання гра відбулася 16 серпня і, попри те, що закінчилася поразкою німців, не призвела до розстрілу радянських спортсменів. Чотирьох із них стратили наступного року як в'язнів Сирецького концтабору.

■ Факти докладніше

Міф про розстріл німцями радянських спортсменів-переможців після гри став канонічною частиною радянської пропаганди після появи в 1957 році повісті Петра Северова та Наума Халемського «Останній поєдинок» та фільму «Третій тайм», який вийшов на екрани через п'ять років.

Уже незабаром його посилили офіційною позицією: в 1965 році до 20 річниці Перемоги футболістів нагородили державними медалями «За відвагу» та «За бойові заслуги», а в 1971 році відкрили пам'ятник «розстріляним футболістам» біля стадіону в Києві.

Керівництво КГБ на той момент уже чітко знало справжню долю гравців «Старту». У доповідній оперуповноваженого КГБ майора Удіна на ім'я свого керівника Федорчука він викривав спортсменів як колаборантів:

«Цілком очевидно, що футболісти залишилися проживати на окупованій території, не намагаючись відійти з відступаючими частинами Червоної армії, в лавах якої їхня присутність була дуже необхідна у важкий для Батьківщини час. Згодом вони підтримали ініціативу зрадників Батьківщини з представників міської управи, які за підтримки окупаційної влади створили із залишених у Києві спортсменів клуб майстрів спорту, а з футболістів команду міста, в яку ввійшли гравці команд-майстрів «Динамо» і «Локомотива». Ця команда неодноразово зустрічалася в товариських матчах з футбольними командами Вермахту і угорських військових частин, дислокованих у Києві.

Всіх учасників збірної команди працевлаштували (на хлібзаводі № 1 і ковбасній фабриці). З часом, освоївшись з обстановкою, вони zorganizували викрадення продуктів, а згодом, опрацювавши маршрути їх розвезення по місту, обумовили зустрічі один з одним, щоб ними взаємно обмінюватися.

Ця обставина, а можливо, й те, що окупантам набридла «футбольна забава», привела до того, що всі футболісти виявилися запропореними в табір військовополонених. Як засвідчили розслідування,

Афіша матчу-реваншу «Старт» — «Flakeft», т. зв. «матчу смерті» (9 серпня 1942 р.)

причина розстрілу футболістів у таборі військовополонених мала не політичний, а випадковий характер. Свідки розповіли, що за провину одного із військовополонених (цей військовополонений каменем вбив службового собаку) окупанти вишикували весь особовий склад табору і розстріляли кожного п'ятого».

Радянський міф про розстріляну команду набув міжнародного звучання і призвів до того, що в 1974 році прокуратура міста Гамбург відкрила кримінальну справу за фактом ймовірного вбивства футболістів.

Ретельне німецьке розслідування тривало більше тридцяти років.

18 лютого 2005 року опубліковано висновок у справі, підготовлений прокурором Йоганом Кульманном. «Поширювана протягом багатьох років у колишньому Радянському Союзі версія, — читаємо тут, — про те, що причиною розстрілів чотирьох гравців була перемога в матчі проти німецьких окупантів 9 серпня 1942 року, є очевидною вигадкою. Матч, який відбувся 9 серпня 1942 року, як і декілька попередніх матчів, а також матч, який відбувся ще й 16 серпня 1942 року, проходив у дружній атмосфері. Після закінчення гри було зроблено фотографію двох спортивних команд — німецьких військовослужбовців і радянських гравців... Не встановлено жодного зв'язку між грою футбольних команд, що відбулася 9 серпня 1942 року, та розстрілом трьох гравців у Сирецькому таборі».

Пам'ятний знімок після матчу «Старт» — «Flakeft», 9 серпня 1942 р.

Розвінчання міфу не стало його цілковитим кінцем. У 2011 році з'явився російський фільм «Матч», в основі якого «реальна історія» про розстріл радянської команди просто на футбольному полі після її перемоги над німцями.

Афіша останнього матчу команди «Старт», який відбувся 16 серпня 1942 р.

МІФ 18

Нацисти ешелонами вивозили чорнозем з України

На Україні німецькі війська завзято стримували наступ наших військ на великий залізничний вузол і гнали ешелон за ешелонам у бік Німеччини, думали, із хлібом... були вражені: німці вивозили не хліб у голодуючу Німеччину, а знаменитий український чорнозем!

*Веніамін Грідін,
Герой Радянського Союзу*

■ Суть міфу

Чи нацисти наступали, чи відступали — неважливо: за першої-ліпшої нагоди вони складали в піраміду автомати та бралися до лопати, знімали з землі шар родючого чорнозему та ешелонами відправляли його в Райх.

■ Факти стисло

Цей міф — напластування дуже різнорідних історій, як-от вивіз до Німеччини сировини, продовольства та остарбайтерів, плани

сільськогосподарської колонізації України німецькими бауерами тощо. Натомість в реальності нацисти вели дуже скрупульозний підрахунок нагробованого майна — і в жодному звіті земля як ресурс не значиться.

■ Факти докладніше

Враховуючи «легендарний» стан радянських автодоріг та не дуже щільну мережу залізниць, нема чого дивуватися, що німці постійно мали клопіт із постачанням до військ потрібних матеріалів. У той самий час викопування, завантаження та транспортування землі — це надзвичайно трудомісткий процес, а сама земля, навіть найродючіша, не дає миттєвого економічного ефекту. Відповідно, обираючи між вивезенням марганцевої або залізної руди та чорноземом, нацисти схилилися на користь руди.

У післявоєнні часи декілька дослідників сконцентрували свою увагу на темі нагробованих нацистами на сході багатств. Серед них, наприклад, автор з Німецької Демократичної Республіки Н. Мюллер, українець із Франції В. Косик та багато інших. У жодному дослідженні, базованому на ґрунтовних нацистських архівах, про вивезення з України чорнозему не йдеться.

Незважаючи на загальну поширеність та майже всенародний статус цього міфу, доводиться констатувати, що він є витвором розбурханої уяви «очевидців».

Не було цього. Просто не було.

Остарбайтерів до Німеччини нацисти вивозили масово. Але чорнозем — ні

МІФ 19

План «Ост» передбачав знищення усіх слов'ян

1939
1945

За «Ост-планом» передбачалося фізичне знищення до 30 млн осіб населення та виселення (а практично також знищення) понад 50 млн білорусів, поляків, росіян, українців, чехів тощо в Західний Сибір, на Північний Кавказ, до Південної Америки й Африки (до 85 % населення Польщі, 65 % — Західної України, 75 % — Білорусі, значну частину населення Литви, Латвії та Естонії). «Вивільнені» території намічалось заселити німцями (близько 10 млн), а решта населення, що залишалось, підлягала онімеченню. <...> Розгром фашистської Німеччини Радянською армією зірвав його повне втілення в життя.

*«Большая советская энциклопедия»,
3-є видання, том 18*

Що ж збирався Гітлер зробити у континентальній Європі? Як свідчать архівні документи, була розроблена ціла

серія планів, заснованих на головній расистській вимозі гітлеризму — знищенні євреїв і слов'ян.

*Лев Безименський,
«Германские генералы —
с Гитлером и без него»*

■ Суть міфу

Нацисти планували знищити всіх «напівлюдей», не тільки євреїв, а й слов'ян: українців, поляків, росіян, для чого створили план «Ост». Тому Червона армія не тільки розбила великі сили агресора, але й врятувала українців від цілковитого знищення.

■ Факти стисло

Плани щодо долі слов'ян на загарбаних нацистами територіях усе-таки не передбачали повного їхнього винищення, а політика Третього Райху щодо українців взагалі не була сталою і змінювалася залежно від ситуації на фронті. План «Ост» радше є планом колоніального опанування окупованих територій після війни, а не планом «знищення слов'ян» під час війни.

■ Факти докладніше

Цей міф покликаний виправдати дії радянського керівництва, армії та, особливо, НКВД з НКГБ під час війни. Комуністична пропаганда зуміла переконати чимало мешканців колишнього СРСР від піонерів до пенсіонерів, буцімто нацисти планували знищення всіх слов'ян та — зокрема — усіх українців. Саме тому, мовляв, Червона армія під проводом Йосифа Сталіна врятувала їх від поголовного знищення. А якщо при цьому і траплялися якісь там негарні дії «рятувальників», чи навіть злочини, то шляхетна мета виправдовує засоби.

Тривалий час оригінал плану «Ост» вважався втраченим. Він складався з кількох документів, розроблених у різний час від лютого 1940 до вересня 1942 року.

Його зміст був відомий переважно за згадками та посиланнями в інших документах. Тому доволі часто у радянській свідомості план «Ост» функціонував як документ, що містив певний план винищення слов'ян і звільнення життєвого простору для німців. Плану «Ост» приписувалося значення базового документа, на підставі якого мали винищити значну частину слов'янства.

Найбільш репресивні методи мали застосовуватися щодо поляків та росіян. Вважається, що цей план передбачав депортацію та/або знищення від 50 % до 75 % поляків, чехів та росіян, також приблизно 25—30 % українців та білорусів мали бути винищені, а ще 30—40 % українців — виселені на схід, у Сибір.

Однак план «Ост» певний час був відомий переважно за меморандумом експерта Міністерства окупованих східних територій Ергарда Ветцеля. У цьому меморандумі йшлося не про знищення, а про виселення 65 % західних українців. Решта українського населення підлягала поступовому онімечуванню.

Ба більше, записка Ветцеля містить і такі слова: *«Поки ми зацікавлені в тому, щоб збільшити чисельність українського населення на противагу російському. Але це не повинно привести до того, що місце росіян займуть з часом українці»*. На думку Ветцеля, обмеження народжуваності у довготерміновій перспективі мало призвести до зменшення слов'янської популяції і німецької гегемонії на східних землях Третього Райху.

Очищення окупованих територій і організацію на них німецьких поселень пропонувалося здійснити шляхом переселення місцевого населення на інші колгоспні та радгоспні землі із наданням йому права користуватися цими земельними угіддями.

Найбільш жорсткими німецькі плани були стосовно поляків, але це було зумовлено не так расовими міркуваннями, як політичними та історичними: нацисти розуміли, що саме поляки найбільш ворожо ставилися до німців.

Щоправда, сам автор цієї записки Ветцель критично оцінював можливості реалізації плану «Ост» визначеними засобами у заплановані терміни.

Один з оригінальних документів плану «Ост» знайшов у німецькому архіві й оприлюднив Університет Гумбольдта кілька десятиліть тому. Колонізація окупованих територій передбачала широке коло економічних та інфраструктурних перетворень — будівництво нових шосе, залізниць і навіть нових міст; також були визначені джерела фінансування цих проектів. План було розбито на п'ятирічки протягом 30 років після завершення війни.

Тобто план «Ост» розроблявся для післявоєнних часів. Проте його так ніколи й не затвердили остаточно, а у 1943 році взагалі припинили розробку. Тому некоректно приписувати цьому документу значення базового, на підставі якого нацисти провадили геноцидну політику.

*Обговорення розбудови нових колоній на Сході —
одного з елементів плану «Ост», Берлін, 20 березня 1941 р.*

Для масового знищення українців, поляків, росіян нацизму не треба було додаткових «конституційних» документів. Тоталітарна ідеологія нацизму зумовила зверхнє ставлення до інших народів на схід від Райху — як до історичного гумусу. І Гітлер, і Геббельс, і Борман, і інші лідери Райху чітко артикулювали бачення долі поляків, чехів, українців, білорусів та росіян: тих, хто залишаться живими, буде перетворено на поневолену робочу силу, чії культурні та освітні потреби задовольнятимуться мінімально.

Як бачимо, нацистські плани щодо українців не обіцяли їм нічого доброго. Але про поголовне винищення слов'ян взагалі та українців зокрема у плані «Ост» не йшлося.

Політика Райху стосовно українців змінювалася залежно від загальної військово-політичної ситуації. У самій Німеччині різні відомства одночасно могли по-різному бачити вирішення «українського питання». Так відомство Гімmlера (СС) традиційно займало

жорсткішу позицію. Натомість Абвер та Міністерство окупованих східних територій виступали за залучення українців до боротьби проти СРСР. Керівник східного міністерства Альфред Розенберг пропонував надати українцям право самоврядування та припустив, що у майбутньому може виникнути союзна Німеччині українська держава.

У Генерал-губернаторстві у 1939—1941 роках нацистська влада ставилася до українців досить лояльно. Їм надавали доступ до адміністративної служби, дозволяли організовувати школи, видавництва, випускати пресу, створювати господарські кооперативи та мережу так званих «допомогових комітетів». Гарантували українцям також і релігійну свободу.

Проте у 1941 році ситуація змінилася.

Після нападу Райху на СРСР Сталін запровадив «тактику випаленої землі». У відповідності до наказу Сталіна, вже від перших днів липня 1941 року розпочалося знищення врожаю в селах та запасів продуктів харчування у містах. По суті містян радянська влада покинула напризволяще, без жодних засобів для виживання.

Перед нападом на СРСР, у березні — травні 1941 року, керівництво Третього Райху ухвалює рішення про низку заходів, відомих як «План голоду». Ці заходи передбачали масову реквізицію продуктів на окупованих територіях СРСР та вивезення продуктів до Німеччини та Західної Європи, що мало призвести до нового спланованого голоду в окупованих містах України. «План голоду» передбачав виморити на смерть 20—30 мільйонів «зайвого населення» на окупованих територіях СРСР.

Іншими словами, накази Сталіна наклалися на плани Гітлера. У грудні 1941 — березні 1942 року це призвело до масового голоду і смерті мільйонів мирних громадян та військовополонених.

Заради справедливості треба сказати, що відповідальність за цей геноцид лягає хоча різною мірою, але на обидва тоталітарні режими: і нацистський, і комуністичний.

МІФ 20

**Комуністична партія — керівна сила,
творець Великої Перемоги**

Знайшлися в світі сили, які розтроцили фашизм. Вирішальну роль у розгромі цього найлютішого ворога людства зіграв радянський народ, його славна героїчна армія, які були керовані ленінською партією комуністів.

*Леонід Брежнєв,
«Великая победа советского народа»,
доповідь на урочистому зібранні
у Кремлівському палаці з'їздів,
присвяченому 20-річчю перемоги
радянського народу у Великій Вітчизняній війні,
8 травня 1965 року*

■ Суть міфу

Усі здобутки народу та армії СРСР часів війни вважаються результатом нездоланної міцності та переваги комуністичного режиму. Громадяни одноставно захищали саме радянський устрій та демонстрували монолітну єдність із партією більшовиків.

■ Факти стисло

Із розгортанням катастрофічного німецького нападу значна частина радянських громадян вважала, що комуністичний режим зазнає краху. Правління комуністів тривало лише двадцять років і показало свою жорстокість, нелюдську сутність, а водночас — економічну неспроможність. Половина членів Компартії України, що лишилися на окупованій території, зреклися своєї ідеології. Значна частина людей лишилися байдужими до зміни влади, інші — вступали до лав руху Опору, а ще дехто — вдавався до колаборації з окупаційним режимом.

■ Факти докладніше

Радянське суспільство влітку 1941 року було дезорієнтовано пропагандою, деморалізовано і розділено різним ставленням як до радянської влади, так і до німців.

Розворот зовнішньої політики комуністичної держави на 180 градусів у 1939 році, коли «німецькі фашисти» у радянській пресі із ворогів перетворилися на друзів, виявився цілковитою несподіванкою для радянських громадян. СРСР майже два роки був партнером Німеччини, попри очевидний «ідеологічний конфлікт». Невід'ємною складовою нацистської ідеології залишався антикомунізм. Попри це, імперські амбіції СРСР дозволили вступити у союз із гітлерівським режимом і проголосити його «дружнім». Тож для громадян напад Райху виявився новою несподіванкою і шоком.

Інша частина радянського суспільства за конформістською поведінкою ховала опозиційність до комуністичного режиму: під час Голодомору 1932—1933 років та Великого терору 1937—1938 років комуністичний режим унаочнив свою злочинну сутність та економічну неефективність у Наддніпрянській Україні. На анексованих у вересні 1939 року Галичині та Волині радянізація також призвела до незадоволення новою владою широких верств населення і до посилення антикомуністичного визвольного руху.

З другого боку, влітку 1941 року певна частина суспільства підтримувала комуністичну владу — наприклад, доволі значна частина комсомольської молоді, вихована пропагандою. Проте старші покоління відчували розчарування від двадцятьох років «народної влади», а селяни були настановлені більш радикально, ніж мешканці міст: «нам вона нічого доброго не дала, і захищати її не слід».

Величезна армія, всупереч передвоєнній пропаганді, виявилася неспроможною захистити людей. До кінця 1941 року Вермахт

Червоноармійці здаються в полон в районі Києва, вересень 1941 р.

втратами 300 тисяч убитими. У той самий час Червона армія — у чотири рази більше: 1 мільйон 200 тисяч убитими. 3 мільйони 900 тисяч радянських солдатів та офіцерів потрапили у полон. Величезні території швидко окупували. Катастрофічна поразка Червоної армії влітку 1941 року спричинила у частини українців відчуття близького краху радянського режиму.

НКВД інформував вище партійне керівництво про помітні опозиційні настрої. Один із таких звітів щодо ситуації у Києві датується 25 червня, коли минуло лише три дні від початку німецької агресії:

«Лаборантка Київського науково-дослідного інституту праці та профзахворювань Кожемякіна: "...Дідько б їх забрав, хоча б скоріше хтось прийшов. Нехай приходить Гітлер, гірше не буде"».

Партійні працівники та співробітники «органів» першими лишали території, які опинилися під загрозою німецької окупації. Комуністична партія України на тлі цих подій опинилася в стані напіврозпаду. На момент німецького нападу українська республіканська партійна організація нараховувала 565 тисяч осіб. П'ята частина українських комуністів самовільно залишили територію республіки як біженці. Дві третини евакуювалися офіційно. Лише 150 тисяч членів компартії залишилися на окупованій території. І тільки 40 тисяч із них були залишені для ведення підпільної чи партизанської боротьби.

Частина комуністів брала участь у русі Опору, частина підтримала окупаційну владу. З тих, хто залишився на окупованій території,

46,5 тисяч убили німецькі каральні органи. 22 тисячі комуністів зареєструвалися в Гестапо, 34 тисячі знищили свої партійні квитки, 6 тисяч — відмовилися від партійної приналежності.

Після того, як з України було вигнано німецьких окупантів, із 113 890 членів КП(б)У, які пережили окупацію, більш ніж половині відмовили у відновленні членства в партії.

Деморалізація влітку 1941 р. охопила й Червону армію. Мобілізація була під загрозою: лави армії у цей час поповнило 200 тисяч добровольців, водночас від 2 до 3 мільйонів призовників лишилися на окупованій території через дезертирство, зміну лінії фронту та «інші причини». Протягом другої половини 1941 року НКВД затримав 685 тисяч осіб за підозрою у дезертирстві. Офіційно кількість дезертирів з Червоної армії протягом війни оцінюється в 1 мільйон — 1 мільйон 200 тисяч осіб. Більшість оточених у «котлах» влітку 1941 року не чинили опору супротивнику і масово здавалися у полон.

Нарком Лаврентій Берія зазначав, що протягом 1941 року повісили чи розстріляли перед строем 10 тисяч дезертирів. Не можна виключати, що ці дані занижені.

Саме тому 16 липня 1941 року відновили інститут військових комісарів, які мусили стежити за командирами військових частин.

Червоноармійці здаються в полон

Ще одним показником недовіри до військових став наказ № 001919, який з вересня 1941 року у кожній дивізії запроваджував загороджувальні загони, що знищували відступаючих червоноармійців.

Радянський солдат тримався на фронті багато у чому не лише завдяки героїзму, але й жорстоким репресивним заходам. 28 липня 1942 року Сталін віддав наказ № 227 «Ні кроку назад», який будь-яку спробу відступу прирівнював до зради, передбачав покарання військовим трибуналом або розстріл на місці загороджувальними загонами:

«...сформувані в межах армії 3—5 добре озброєних загороджувальних загонів (по 200 осіб у кожному), поставити їх у безпосередньому тилу нестійких дивізій і зобов'язати їх у разі паніки і безладного відходу частин дивізії розстрілювати на місці панікерів і боягузів і тим допомогти чесним бійцям дивізій виконати свій обов'язок перед Батьківщиною».

Саме тому «непорушна єдність» партії, армії та народу є лише пропагандистським кліше. Часом керівна роль комуністичної партії означала також і напрям, у якому були спрямовані стволи загороджувальних загонів.

Пізніше, у 1942—1943 роках з огляду на різні причини, серед яких був як встановлений новим окупаційним режимом терор, так і успіхи радянських військ на Сході, мотивація людей зазнала змін. Але навіть у 1943—1944 роках ставлення українців Наддніпрянської України щодо повернення комуністів відрізнялося від ставлення на Галичині та Волині, а на Буковині і в Бессарабії — від ставлення на решті територій. Зрештою, дуже часто на цьому етапі війни перемоги відбувалися не так «завдяки», як всупереч ролі комуністичної партії.

МІФ 21

28 героїв-панфіловців

Понад п'ятдесят ворожих танків рушили на рубежі, які утримували двадцять дев'ять радянських гвардійців дивізії ім. Панфілова... Слабкодухим був тільки один з двадцяти дев'яти... Тільки один підняв руки вгору... Кілька гвардійців водночас, не змовляючись, без команди, вистрілили в боягуза і зрадника... Наклали головою — всі двадцять вісім. Загинули, але не пропустили ворога.

*Газета «Красная звезда»,
28 листопада 1941 року*

■ Суть міфу

16 листопада 1941 року неподалік від станції Дубосеково 28 радянських воїнів різних національностей — росіяни, українці, казахи, киргизи — вступили у бій проти 50 німецьких танків, які рвалися до Москви. Політрук роти Василь Клочков, надихаючи бійців на бій, промовив безсмертні слова: *«Велика Россия, а отступать некуда — позади Москва!»* Під час бою майже всі герої загинули, але ціною

власного життя знищили 18 ворожих танків і сотні гітлерівців. Усім 28 воїнам-учасникам бою присвоїли звання Героя Радянського Союзу. Ця історія як «Подвиг 28 героїв-панфіловців» широко присутня в радянській, російській, а також казахстанській і киргизстанській державній ідеології: про них написано книги, знято фільми, на їхню честь ставлять пам'ятники, називають вулиці і парки, їх згадують у гімні Москви.

■ Факти стисло

Ніякого бою 28 панфіловців із німецькими танками поблизу роз'їзду Дубосеково 16 листопада 1941 року не було — це вигадка. Того дня біля роз'їзду Дубосеково у складі 2-го батальйону з німецькими танками билася 4-та рота, з якої загинули понад сотню бійців, а не 28, як про це писали в газетах. 7 липня 2015 року Держархів РФ опублікував документи радянської прокуратури, які підтверджують: історію про 28 героїв-панфіловців вигадали співробітники газети «Красная звезда».

■ Факти докладніше

Наприкінці листопада 1941 року газета «Красная звезда» надрукувала передову статтю «Заповіт 28 полеглих героїв» про подвиг бійців із дивізії генерала Панфілова, які знищили близько двох десятків німецьких танків та ціною свого життя зупинили наступ німців: *«Понад п'ятдесят ворожих танків рушили на рубежі, які утримували двадцять дев'ять радянських гвардійців із дивізії ім. Панфілова... Слабкодушм виявився тільки один із двадцяти дев'яти... тільки один підняв руки вгору... кілька гвардійців одночасно, не змовляючись, без команди, вистрілили в боягуза і зрадника»*. Далі йшлося про те, що 28 гвардійців знищили 18 танків противника і *«наклали головою — всі двадцять вісім. Загинули, але не пропустили ворога»*.

Жодного прізвища героїв автор, літературний редактор газети Олександр Кривицький, не назвав. Зрозуміло, що такий видатний подвиг не міг залишитися безіменним, і через два місяці в тій-таки «Красной звезде» вийшла ще одна стаття Кривицького «Про 28 полеглих героїв»: там поіменно назвали усіх загиблих гвардійців.

Автор статті уточнив прізвище політрука — Клочков, і докладніше описав бій: *«Атаку автоматників відбито. Понад сімдесят ворожих трупів валяються неподалік окопу. Обличчя втомлених бійців задимлені порохом, люди щасливі, що гідно помірjaliся силами з ворогом, але не знають вони ще своєї долі, не відають, що головне — попереду. Танки! Двадцять броньованих чудовиськ рухаються*

КРАСНАЯ ЗВЕЗДА

ЦЕНТРАЛЬНЫЙ ОРГАН НАРОДНОГО КОМИССАРИАТА ОБОРОНЫ СОЮЗА ССР

№ 280 (5035)

28 ноября 1941 г., пятница

ЦЕНА 15 КОП.

Завещание 28 павших героев

В грозные дни, когда рождается судьба Насими, когда радостный натиск особенно гнет, весь смысл жизни в борьбе воплотил Красной армии, защищаямши столицу, гостесть в том, чтобы любой павшей оставалась врага, предать путь вечная. Ни палу чаше — вот высшей для нас закон. Победа или смерть — вот боевой наш закон.

И так, так эту донка стал волей павших

свои раны. С ней была доблесть и честь Красной армии, ее боевое завещание, которое в эти минуты как бы оживил героев. С ней было великое стилистическое благословение на беспощадную борьбу с врагом.

Один за других выскочил из строя сивальца, но в ту трагическую минуту, когда смерть закрывала их глаза они на последние силы наносили удары по врагу. Уже воспевавшие испарившимися танками и пушками застыли на поле боя. Бой

ОТ СОВЕТСКОГО

Утреннее сообщен

В течение ночи на 27 ноября наши войска вели бой с противником на вод фронте.

***

Наша часть действовала на одном из участков Западного фронта, в адвентуе войска нанесла немцам большой урон. На поле боя осталось свыше полутора тысяч убитых солдат и офицеров противника и 15 сожженных и разбитых вражеских танков.

***

Лучшая часть тво, Шевченко, действующая на Южном фронте, за одну ночь

Звідси ростуть ноги. Перше повідомлення про «подвиг» 28 панфіловців у газеті «Красная звезда» від 28 листопада 1941 р.

до рубежу, що обороняється двадцятьма вісьмома гвардійцями. Бійці Perezirнулися. На них очікував надто нерівний бій. Раптом вони почули знайомий голос: «Здорові були, герої!» До окопу добрався політрук роти Клочков... Того дня Клочков перший помітив напрямок руху танкової колони й поспішив в окоп. «Ну що, друзі? — сказав політрук бійцям. — Двадцять танків. Менше, ніж по одному на брата. Це не так багато!» Люди усміхнулися... Бій тривав понад чотири години. Уже чотирнадцять танків непорушно завмерли на полі бою. Уже вбитий сержант Добробабін, убитий боєць Шемякін... мертві Конкін, Шадрін, Тимофєєв і Трофімов... Запаленими очима Клочков поглянув на товаришів. «Тридцять танків, друзі, — сказав він бійцям, — доведеться всім нам померти, мабуть. Велика Росія, а відступати нікуди. Позаду Москва».

Всі обставини бою, зокрема й легендарні слова політрука, як було сказано в статті, переповів у шпиталі перед смертю єдиний учілілий у тому бою червоноармієць Іван Натаров.

Після виходу статей Кривницького про цю історію заговорила вся країна. Як про Миколу Гастелло й Зою Космодем'янську, про подвиг героїв-панфіловців знав кожен. Невдовзі за клопотанням командування Західного фронту вирішили нагородити загиблих героїв. 21 липня 1942 року їм усім посмертно присвоїли звання Героя Радянського Союзу.

Усю війну й два з половиною роки після неї майже ні в кого не виникало сумнівів у достовірності викладених в «Красной звезде» обставин бою, доки не сталася одна подія, що примусила військову прокуратуру провести розслідування.

Розпочалося все восени 1947 року, коли в киргизькому селищі Кант органи МГБ за підозрою у співпраці з нацистами заарештували громадянина Добробабіна Івана Євстаховича. Під час затримання Добробабін заявив працівникам органів, що є одним із 28 героїв-панфіловців, пред'явивши як доказ книжку про загиблих гвардійців, у якій було написано і про нього. Після цього Добробабіна етапували в Харків, де Військова прокуратура Харківського гарнізону почала вивчати обставини справи.

Слідчі прокуратури з'ясували, що підозрюваний Добробабін справді був у лавах 4-ї роти Панфіловської дивізії під час бою 16 листопада поблизу роз'їзду Дубосеково, але, як заявив він сам, *«ніяких подвигів не здійснював, і все, що написано про нього в книжці про героїв-панфіловців, неправда»*.

Потім затриманий псевдогерой розповів слідчим про калейдоскоп незвичайних поворотів своєї долі: під час того бою 16 листопада був контужений і засипаний землею. Його знайшла похоронна

*Пам'ятник 28 панфіловцям у далекій від місця їхнього «подвигу» Алматі (Казахстан).
На ньому викарбовано слова, яких політрук Клочков ніколи не казав*

німецька команда і взяла у полон. Опісля Добробабін чи то втік, чи то його відпустили німці, тож він добрався в рідне село у Харківській області й там пішов у поліцію. З приходом радянських військ чоловіка заарештували. Німці, які ще раз зайняли село, звільнили Добробабіна. Він знову пішов у поліцію, а з наближенням фронту — втік в Одеську область. У березні 1944-го Івана Євстаховича повторно мобілізували до Червоної армії, де він довоював до кінця війни, був двічі нагороджений, демобілізувався й виїхав до Киргизії, де його й заарештували.

У доповідній записці прокуратури слідство зазначало: «...що, крім Добробабіна, залишилися живими Васильєв Іларіон Романович, Шемякін Григорій Мелентьєвич, Шадрін Іван Демидович і Кужебергенів Данило Олександрович, які також значаться у списку 28 панфіловців, що загинули в бою з німецькими танками. Тому виникла необхідність розслідування й самих обставин бою».

Слід віддати належне слідчим прокуратури: вони взяли за справу ретельно й скрупульозно, без жодних спроб «зам'яти» незручну тему. Докладно допитали, незважаючи на звання й посади, усіх учасників тих далеких подій, які вижили. Серед них — колишній командир полку Ілля Капров, колишній головний редактор «Красной звезды» генерал Давид Ортенберг, автор статей Олександр Кривицький, письменник Микола Тихонов та інші.

Почали спливати факти, небажані для широкого розголошення. Вимальовувалася справжня історія виникнення газетного варіанта подвигу солдатів Панфіловської дивізії. Після завершення всіх слідчих дій прокуратура докладно реконструювала перебіг подій осені 1941 року.

Усе розпочалося з поїздки кореспондента «Красной звезды» Коротєєва у штаб 16-ї армії. Там він зустрівся з комісаром 8-ї Панфіловської дивізії Єгоровим, який йому розповів про тяжкі бої на їхній ділянці фронту і про героїчні дії солдатів однієї з рот, яка майже вся загинула, але затримала німецькі танки. Сам комісар свідком того бою не був, а дізнався про нього з повідомлень. Коли журналісти (із Коротєєвим був колега з «Комсомольской правды») запитали, чи можна поїхати в полк, до якого входила геройська рота, то почули категоричну відмову.

Повернувшись до Москви, Коротєєв розповів редакторові про свою поїздку і про розмову з комісаром. «Ортенберг мене запитав, скільки ж людей було в роті. Я йому відповів, що склад роти, очевидно, був неповний, приблизно осіб 30—40; я сказав також,

*Міфічний подвиг продовжують прославляти у сучасній Росії.
Постер художнього фільму «Двадцять вісім панфіловців» (2016 р.)*

що з цих людей двоє виявилися зрадниками... ось так і з'явилася кількість бійців — 28, оскільки з 30 двоє виявилися зрадниками. Ортенберг казав, що про двох зрадників писати не можна, і, очевидно, порадившись із кимсь, вирішив у передовій написати тільки про одного зрадника. 27 листопада 1941 р. у газеті вийшла моя стисла кореспонденція, а 28 листопада в «Красной звезде» було надруковано передовицю «Заповіт 28 полеглих героїв», написану Кривицьким».

Так і з'явилася на світ історія про 28 героїв-панфіловців. Після того, як фронт відсунувся на захід, Олександр Кривицький виїжджав до роз'їзду Дубосеково й разом із командирами полку і 4-ї роти бував на місці бою. На його запитання про прізвища полеглих героїв командир полку не зміг відповісти: «Капров мені не назвав прізвищ, а доручив це зробити Мухамедьярову (комісарові полку) і Гундиловичу (командирові 4-ї роти), які склали список, взявши дані з якоїсь відомості чи списку. Так у мене з'явився список прізвищ 28 панфіловців, які загинули в бою з німецькими танками поблизу роз'їзду Дубосеково».

Швидше за все, командир роти просто взяв навмання зі списку загиблих у той день випадкові прізвища бійців, які й стали згодом героями. В усіх написаних потому творах таких письменників, як Микола Тихонов, Володимир Ставський, Олександр Бек, Павло Кузнецов, Володимир Липко, Михайло Светлов, у яких діяли герої-панфіловці, за основу взято дані, викладені Кривицьким у статтях.

Допитаний слідчими колишній командир полку Капров категорично заявив, що «ніякого бою 28 панфіловців із німецькими танками поблизу роз'їзду Дубосеково 16 листопада 1941 року не було, — це суцільний вимисел. Того дня біля роз'їзду Дубосеково у складі 2-го батальйону з німецькими танками билася 4-та рота, і справді билася геройськи. З роти загинуло понад 100 осіб, а не 28, як про це писали в газетах. Ніхто з кореспондентів до мене не звертався тоді; я нікому ніколи не говорив про бій 28 панфіловців, та й не міг говорити, бо такого бою не було. Жодного політдонесення з цього приводу я не писав. Я не знаю, на підставі яких матеріалів писали в газетах, зокрема в “Красной звезде”, про бій 28 гвардійців із дивізії ім. Панфілова».

Певна річ, що Військова прокуратура, маючи на руках такі свідчення, зробила висновок, який напрошувався сам собою, і доповіла куди слід, «...що подвиг 28 гвардійців-панфіловців, висвітлений у пресі, є вигадкою кореспондента Коротєєва, редактора “Красной звезды” Ортенберга і, особливо, літературного секретаря газети Кривицького».

МІФ 22

Західна допомога за програмою ленд-лізу була незначною

■ Суть міфу

Допомога США та інших країн Заходу Радянському Союзу за програмою ленд-лізу в роки війни була несуттєвою, вона зовсім не вплинула на економічний потенціал країни та результати воєнних дій Червоної армії на фронтах. СРСР переміг би нацистську Німеччину і без економічної допомоги союзників.

■ Факти стисло

Допомога за програмою ленд-лізу стала одним із вирішальних факторів перемоги країн Об'єднаних Націй над країнами Осі. За поставки за програмою ленд-лізу СРСР лише частково розрахувався із США золотом. Загалом, СРСР (і Росія як правонаступниця СРСР) сплатили не увесь борг.

■ Факти докладніше

Програма ленд-лізу — це система, за якою США, здебільшого на безоплатній основі, передавали союзникам у Другій світовій війні боєприпаси, техніку (як військового, так і промислово-сільсько-

господарського призначення), продовольство і стратегічну сировину, включаючи нафтопродукти. Концепція цієї програми надавала Президентові США право приймати рішення щодо допомоги будь-якій країні, чия оборона визнавалася життєво важливою для США.

Допомога надходила 42 країнам. Основними клієнтами стали Велика Британія, а також СРСР, Франція, Китай і країни Британської Співдружності. Загальний обсяг програми склав більше 50 мільярдів доларів у цінах 1941—1945 років. Обсяг допомоги Радянському Союзу — 11,3 мільярдів доларів. За оцінками окремих західних фахівців, загальна допомога країн Заходу СРСР сягнула близько 19 мільярдів доларів.

У СРСР певне значення поставок визнавали, проте свідомо применшували. З 1947 року з подачі відомого економіста Миколи Вознесенського наголошували, що загальний розмір допомоги західних країн Радянському Союзу за ленд-лізом складав усього близько 4% від засобів, витрачених країною на війну. А танки й авіацію постачали в основному застарілих моделей.

В умовах протистояння СРСР і США, Варшавського договору і НАТО цей міф мав підкреслити виключний внесок Союзу в перемогу. При цьому особливу увагу зосереджували на применшенні ролі союзників. Нівелювання значення союзницької допомоги за ленд-лізом стало однією з головних складових цієї політики.

Історики й економісти країн Північної Америки та Європи, навпаки, запевняли, що без ленд-лізу Радянський Союз навряд чи зупинив би німецьку агресію.

Льотчики 21-го гвардійського винищувального авіаполку біля американського винищувача P-39 «Аерокобра», травень 1943 р.

*Радянська механізована частина, оснащена американськими джипами «Вілліс»,
Центральний фронт, липень 1943 р.*

Переважна частина дослідників визнавала — матеріально-технічна та гуманітарна допомога США й інших країн, надана СРСР у роки війни, як за програмою ленд-лізу, так і громадськими організаціями, до недавнього часу штучно занижувалася і применшувалася. Поставки мали важливе значення для армії, вони давали доступ до нових зразків озброєння й промислового устаткування.

Останніми роками на тлі загострення відносин з країнами Заходу в Росії відновилася тенденція применшення ролі допомоги союзників у війні. Цей міф у Росії не лише зберігся, а й навіть актуалізується на рівні уряду РФ, зокрема у книзі теперішнього міністра культури РФ і голови Російського воєнно-історичного товариства Володимира Мединського «Война. Мифы СССР. 1939—1945», що вийшла у 2011 році.

Номенклатура поставок для СРСР визначалася радянським урядом і була покликана затулити «дірки» у постачанні радянської промисловості та армії. Ця допомога виявилася вкрай важливою і навіть рятівною для СРСР.

За різними оцінками, у загальному обсязі необхідних поставок для потреб армії західна техніка складала:

- у бронетанкових військах — 12—16 %,
- в авіації — 10—15 %,
- на флоті — 32,4 %.

Питома вага транспорту доходила до 70 %, тобто радянська армія їздила переважно на американських автомобілях. Основним шасі «Катюш» стали «Студебекери». У той час як Сполучені Штати дали близько 20 тисяч автомобілів для радянської «Катюши», СРСР випустив усього 600 вантажівок.

Танки «Черчилль III» британського виробництва з 48-го полку важких танків рухаються вулицями Києва, листопад 1943 р.

Радянський реактивний міномет БМ-13 «Катюша» на шасі американського вантажного автомобіля «Студебекер», червень 1945 р.

СРСР отримав за ленд-лізом:

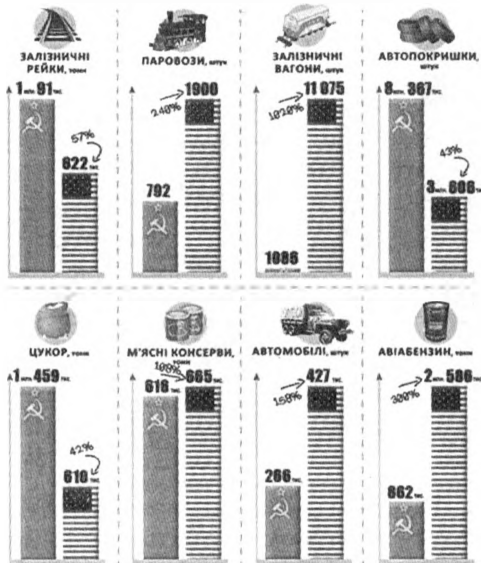
- 622,1 тисяч тонн залізничних рейок (понад 56 % від власного виробництва),
- 3 мільйони 606 тисяч автопокришок (43 %),
- 1 900 паровозів (у 2,4 рази більше, ніж кількість виготовлених у СРСР за роки війни) і 11 075 вагонів (більше у 10,2 рази),
- 610 тисяч тонн цукру (42%), 664,6 тисяч тонн м'ясних консервів (108%).

США і Британська імперія надали понад 18% авіабензину, використаного за роки війни радянською авіацією.

Продовольства, яке було доставлено в СРСР за ленд-лізом, вистачило б для того, щоб годувати армію в 10 мільйонів осіб протягом 1 688 днів, тобто упродовж усієї війни.

А якщо взяти до уваги калорійність продовольства, наданого окремими фірмами і громадськими організаціями, а також ввезеного в СРСР питного спирту, то можна стверджувати, що продовольства, яке надійшло від союзників, за калорійністю вистачило б не лише на повне утримання Червоної армії протягом усієї війни, а й на вагому добавку до раціону частини цивільного населення.

ЩО ОТРИМАВ СРСР ЗА РОКИ ВІЙНИ ВІД ЗАХІДНИХ СОЮЗНИКІВ

ТАКОЖ ПО ЛЕНД-ЛІЗУ СРСР ОТРИМАВ:

Вироблено в СРСР за роки війни

Поставлено по ленд-лізу США та союзниками

Співвідношення обсягів поставок до виробленого в СРСР у відсотках

МІФ 23

Українці — чемпіони з колабораціонізму у світі

Колабораціоністи були всюди — серед греків та англійців, серед росіян та євреїв — але ніде у масовій свідомості народу співпраця з окупантами не заохочувалась. Те, що сьогодні відбувається в Україні та Прибалтиці, — європейська аномалія.

*Андрій Медведєв,
«Новые украинские герои:
под знаменами СС», vesti.ru,
жовтень 2014 року*

■ Суть міфу

Українці були головними колаборантами нацистів і радо йшли до них на службу.

■ Факти стисло

Масштаби російського військового колабораціонізму більші, ніж українського.

■ Факти докладніше

Співпраця окупованих III Райхом народів із нацистським режимом мала загальноєвропейський характер. В її основі лежали як політичні мотиви, так і соціальні причини — необхідність виживати в екстремальних умовах війни і тоталітарного режиму. Економічної та побутової співпраці не могла уникнути жодна з окупованих країн.

Для представників державних європейських націй, окупованих Німеччиною, політична і військова співпраця з ворогом була вибором, який підважував громадянський обов'язок перед власною батьківщиною. Альтернативою політичному і військовому колабораціонізму міг бути пасивний або активний опір, чи просто відмова від надмірного сприяння окупанту. Поневолені Гітлером нації Західної Європи могли сподіватися на перемогу антигітлерівської коаліції як на вирішення проблеми свого визволення.

Інша ситуація склалася на сході Європи. Тут нацистський окупаційний режим був більш жорстким, але і довоєнна ситуація не була прийнятною для всіх місцевих мешканців. Існувала проблема бездержавних народів, а також неприйняття політичних режимів, що існували до німецької окупації. Особливо яскраво ці особливості були виражені на території, що її III Райх захопив у Радянського Союзу. Нацисти активно використовували у боротьбі проти Москви національне питання в СРСР та незадоволення людей сталінізмом. Однак замість очікуваного визволення вони запровадили режим терору та ще більшого поневолення.

Характер і масштаби співпраці визначали самі окупанти, а не поневолені ними народи. З політичних та ідеологічних мотивів нацисти обирали — які ініціативи окупованого населення та їхніх політичних середовищ підтримати чи стимулювати, а які придушити. Наприклад, у невеликій Латвії з місцевих мешканців створили аж дві дивізії Ваффен-СС, а всі петиції польських політичних представників про організацію союзних Вермахту національних сил — відхилили.

В особливо важкому становищі опинилися бездержавні малі народи, повністю окуповані німцями, такі як кримські татари. Логіка національного виживання диктувала їм радше співпрацю із загарбником, ніж безкомпромісну боротьбу.

Розглянемо передумови співпраці з нацистами в Україні та в Росії.

Обидві країни потерпали від тоталітарного сталінського режиму і мали підстави сподіватися на повалення радянської влади. На відміну від росіян, в українців був додатковий мотив бажати поразки СРСР — прагнення відновлення державної незалежності. Особливо

Вояки українського 204-го батальйону «шума»

це стосувалося жителів Західної України, які до німецької окупації менше двох років перебували у складі Радянського Союзу, і цей короткий досвід не був райдужним.

Німеччина повністю окупувала Українську РСР, натомість РРФСР втратила близько 17% території. Кількість населення України була вища, ніж окупованої частини Росії. Поки Вермахт дійшов до російських земель, ілюзії радянських громадян з приводу «німецьких визволителів» уже істотно ослабли. Окупація України тривала довше, ніж західних регіонів Росії.

Підрахувати точну кількість представників кожного з двох окупованих народів, які пішли служити до німців, досить складно. Хоча нацисти і створювали національні військові формування, чіткої кореляції між національним статусом певного східного батальйону та національністю його особового складу не було. У «російських» формуваннях траплялося багато етнічних українців і навпаки. Навіть політична орієнтація того чи іншого вояка не завжди визначала місце його служби.

Загалом в «українських» формуваннях Вермахту, СС, поліції та інших структур дослідники нараховують близько 250 тисяч особового складу. У «російських» формуваннях цей показник варіюється від 300 до 800 тисяч, залежно від методології підрахунку.

Основна маса «східних» підрозділів мала ротний та батальйонний склад і належала до поліції або Вермахту (підрозділи зі штатом від 100 до 500 осіб). Одні з них носили нарукавні нашивки «РОА» (Російська визвольна армія), а інші «УВВ» (Українське визвольне

військо). Серед українських формувань на німецькій службі тільки 14-та Ваффен-СС дивізія «Галичина», сформована протягом 1943—1944 років, нараховувала більше ніж 1000 осіб особового складу (за весь час через це формування пройшло близько 32 тис. осіб). До листопада 1944 року дивізії офіційно відмовляли у праві називатися «українською». Інші великі українські формування — на рівні полків і бригад — почали творитися щойно в останній рік війни.

Серед російських формувань із самого початку траплялися більш колоритні та чисельні підрозділи. Російська визвольна народна армія (РОНА) виникла як антипартизанське ополчення, згодом її перетворили на бригаду, а потім на 29-ту дивізію Ваффен-СС. У вересні 1943 року РОНА нараховувала 12—15 тис. вояків. Російський корпус на Балканах — понад 10 тис. вояків. Російська народна національна армія (РННА) — 4 тис. вояків. 1-ша російська національна бригада СС «Дружина» — 2,5 тис. вояків. Проросійський 15-й козачий кавалерійський корпус СС — близько 30 тис. вояків. Абсолютна більшість полонених полковників і генералів Червоної армії ішли служити не в «українські», а в «російські» формування Німеччини.

У пошуках політичного підґрунтя співпраці з окупантами росіяни створювали «партії», які мавпували нацистську ідеологію НСДАП. Такими були, наприклад, Російська національно-трудова партія, Бойовий союз російських націоналістів, Народна соціалістична партія Росії «Вікінг». Основна частина українських політичних середовищ, які співпрацювали з III Райхом, були політично більш зрілі і меншою мірою піддавалися нацистській індоктринації. Звісно, були випадки українських організацій, які сповідували нацистську ідеологію, наприклад, УНАКОР, але їхній вплив був незначним.

Унікальним явищем в окупаційній практиці було російське військово-цивільне самоврядування. З дозволу командування Вермахту на Брянщині існувала так звана «Локотська республіка». Її російська адміністрація керувала населенням у понад півмільйона осіб протягом більше півтора року. Саме в таких формах існував російський антикомуністичний національний рух. Натомість українці створили УПА, яка боролася проти обох тоталітарних режимів.

Військово-політичне керівництво Третього Райху загалом було більш схильне використовувати російське національне питання, ніж українське. Це особливо проявилось на завершальному етапі війни, коли у розпачі Берлін дав карт-бланш на активну діяльність національним військовим формуванням та їхнім політичним пред-

ставництвом. Німці більше підтримували росіян, а українців до останнього схиляли підкоритися «старшому брату».

14 листопада 1944 року у Празі створено Комітет визволення народів Росії (КОНР) на чолі з генералом Андрієм Власовим. 28 січня почали приводити до присяги збройні сили КОНР. Наприкінці квітня вони номінально склалися з трьох дивізій (одна у стадії формування) та додаткових підрозділів загальною чисельністю 120—130 тис. осіб. Натомість Український національний комітет (УНК) на чолі з генералом Павлом Шандруком німці визнали щойно 12 березня 1945 року. Під прапори Української національної армії (УНА) Шандрук встиг зібрати близько 38 тис. осіб, у тому числі неповні дві дивізії.

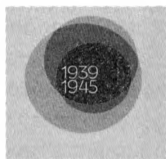
Таким чином, «успіхи» росіян у співпраці з III Райхом здаються соліднішими, і тут українці мусять поступитися першістю.

Солдати 1-ї дивізії збройних сил КОНР здимають російський триколон

МІФ 24

**Батальйони «Нахтігаль», «Роланд»
та дивізія «Галичина»
були каральними підрозділами СС**

Ізраїль готовий надати документальні докази звірств батальйону Nachtigall SS під командуванням Шухевича.

Комуністична партія України, заголовок повідомлення на офіційному сайті, 7 грудня 2007 року

■ Суть міфу

Під час Другої світової війни німці створили з українських націоналістів батальйони «Нахтігаль», «Роланд», а також дивізію «Галичина». Ці підрозділи комплектувалися з нацистських колаборантів, входили до структури СС, підпорядковувалися її керівництву та мали есесівські звання. «Нахтігаль», «Роланд» та дивізія «Галичина» були створені для винищення мирного населення на окупованих територіях.

■ Факти стисло

«Нахтігаль» та «Роланд» діяли у складі Вермахту, ніколи не входили до структури СС, а їхні вояки не мали есесівських звань. На по-

чатку німецько-радянської війни обидва батальйони виконували допоміжні функції, а восени 1941 були переформовані у 201-ий охоронний батальйон поліції порядку.

Дивізія «Галичина», створена у 1943 році, належала не до загальних СС, а до військ СС і використовувалася передусім як бойова частина.

■ Факти докладніше

Цей міф сформувався за радянських часів. Відповідно до нього, всі учасники українського визвольного руху під час війни були зрадниками батьківщини та маріонетками на німецькій службі, які радо виконували всі забаганки «хазяїв». Німці ж довіряли їм лише найбруднішу роботу — проведення каральних акцій проти неозброєного цивільного населення.

Здебільшого автори подібних «сенсацій» не розуміють різницю між військовими формуваннями, що діяли на території України у роки війни. Тому й у пересічного глядача, зазвичай, не виникає запитань, коли він чує з блакитного екрана про «батальйон СС Нахтігаль». Але факти свідчать про інше.

Батальйони «Нахтігаль» та «Роланд» ніколи не були підрозділами СС. Ініціатором їх створення був не райхсфюрер СС Гімлер, а ОУН, спільно з офіцерами Вермахту, зокрема з військової розвідки (Абверу).

Утім, кожен з ініціаторів створення батальйонів переслідував власну мету. Оунівці розглядали ці два батальйони як певною мірою основу для майбутньої української армії. Адже на початку 1941 року керівництво ОУН знало про підготовку до війни Німеччини та СРСР і розраховувало, що саме у момент початку війни вдасться підняти повстання на території України і створити незалежну державу.

Для підготовки повстання і подальшого утримання території були потрібні люди з військовим досвідом та зброєю. Однак у тій ситуації, у якій опинилася ОУН після анексії Західної України Радянським Союзом, отримати військовий вишкіл її члени могли лише у лавах однієї армії — німецької. Країни Західної Європи не готові були сприймати ОУН як самостійного гравця і не надавали їй допомогу. А перемовини із головним ворогом — СРСР тим паче були неприйнятні.

У переговорах із керівництвом Абверу представники ОУН домовилися створення спеціальних підрозділів, у яких члени організації мали пройти військовий вишкіл, а згодом — стати основою для формування нової української армії.

Бійці батальйону «Нахтігаль»

Німецька сторона мала дещо інші плани. «Нахтігаль» і «Роланд» керівництво Абверу розглядало як розвідувально-диверсійні батальйони, які під час війни мали влаштовувати диверсійні операції проти радянських військових частин, а також забезпечувати безпеку пересування німецьких частин, роззброєння залишків Червоної армії, охорону ешелонів з полоненими та боеприпасами.

Завдання, які ставили перед батальйонами як керівництво Абверу, так і ОУН, суттєво відрізнялися від задач, які мали виконувати СС на окупованих територіях.

Рядові та частина командирів батальйонів були українцями. Вони носили військові, а не есесівські звання, а їхні командири з німецького боку також були з Вермахту. І «Нахтігаль», і «Роланд» жодним чином не підпорядковувалися командуванню СС.

Незважаючи на сподівання ОУН, участь обох батальйонів у бойових діях була обмеженою. «Роланд» улітку 1941 року перекинули на територію Молдови та Одеської області, де його особовий склад кілька тижнів перебував у очікуванні наказу, а потім підрозділ знову повернули до Австрії.

Батальйон «Нахтігаль» у складі німецької армії брав участь у зайнятті Львова та дійшов до Вінниці. Вже у серпні 1941 року його від-

кликали з фронту, а 16 вересня обидва батальйони переформували (докладніше про причини переформування цих батальйонів — читайте у міфі 25).

Геть іншою була історія дивізії «Галичина». Її створення почалося майже через два роки після створення батальйонів «Нахтігаль» та «Роланд» — навесні 1943 року, на території Східної Галичини, яка тоді входила до складу німецького Генерал-губернаторства.

Хоча в офіційній назві формування до квітня 1945 року була присутня аббревіатура «СС», однак від самого початку дивізія була суто військовим формуванням. Тому вона входила до структури не загальних СС (Allgemeine SS), а до так званих військ СС (Waffen-SS). Таких дивізій існувало більше сорока, в основі половини з них був особовий склад із населення окупованих і союзних Німеччині держав (хорвати, латиші, естонці, угорці, французи тощо). Дивізія «Галичина» була призначена для бойових дій на фронті поруч з Вермахтом.

Рядовий та найнижчий командний склад комплектувався з українців — переважно вихідців з Галичини. Командні посади від батальйону та вище до 1945 року переважно обіймали німці, хоча

Поручник дивізії «Галичина» Володимир Козак. Зверніть увагу на петлиці: замість есесівських рун у галицькій дивізії носили «левик» — стилізований герб Галичини

траплялися і українці, наприклад, одним із командирів дивізіону був Микола Палієнко.

Українці вступили до лав дивізії, маючи різні мотиви. Частина розглядала перебування у «Галичині» як можливість здобути військового досвід та зброю для того, аби у подальшому перейти до УПА, яка на той час не мала можливості вишколити та озброїти таку кількість вояків. Інші сподівалися, що дивізія стане основою для формування українських військових частин для боротьби з СРСР, нехай навіть на боці німців. Були й такі, що вступали до лав дивізії, аби уникнути примусового вивезення на роботу до Німеччини чи не залишитися на території, на яку мали невдовзі прийти радянські війська. Певну частину вояків до «Галичини» мобілізували примусово.

Офіційно ОУН(б) виступала проти формування дивізії та навіть поширювала заклики до українців не вступати до лав «Галичини». Однак фактично певна кількість членів Організації опинилися у її складі. Вони так само мали на меті здобути вишкіл та зброю, а також слугувати «зв'язною» ланкою між вояками дивізії та УПА з тим, аби у потрібний момент організувати їхній перехід до українського підпілля. Натомість ОУН(м) навпаки закликала молодь вступати до лав дивізії, розглядаючи це формування як можливість для збройної боротьби проти СРСР.

Дивізія «Галичина» брала участь у боях проти наступу Червоної армії. Улітку 1944 року дивізію перекинули під місто Броди на Львівщині у розпорядження 13-го армійського корпусу в складі групи армій «Північна Україна», де вона зайняла другу лінію оборони. Під час бою дивізію оточили і розбили. З 11 тисяч вояків вийшли з оточення лише близько 3 тисяч, з яких близько 1,5 тисячі на чолі з генералом Фрайтагом відступили у напрямку Закарпаття. Решта або загинули, або потрапили у радянський полон, або приєдналися до УПА. Загалом дивізія тоді втратила до 70 % особового складу.

Після перекомплектування дивізію відправили до Словаччини, де вона брала участь у боротьбі зі словацькими партизанами. У січні 1945 року її перекинули до Югославії для боротьби проти комуністичних партизанів Йосипа Броза Тіта.

Побутує міф про те, що дивізія «Галичина» начебто здійснювала придушення Варшавського повстання у серпні — вересні 1944 року, однак це не відповідає дійсності (детальніше про це у міфі 41).

У квітні 1945 року дивізія деякий час воювала на фронті поблизу замку Гляйхенберг в Австрії. Наприкінці квітня її вивели зі складу

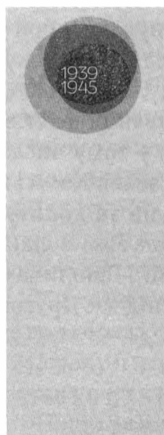
Хор батальйону «Роланд», 1941 р.

військ СС та присвоїли нову назву — «1-а українська дивізія Української національної армії».

Після капітуляції Німеччини вояків дивізії інтернували у британській та американській окупаційних зонах, а після 1948 року вони роз'їхалися по всьому світу — у США, Канаду, Австралію, Аргентину та інші країни. У 1985 році для розслідування фактів можливої присутності у Канаді воєнних злочинців, у тому числі вихідців з України та країн Балтії, була створена так звана Комісія Дешена. За результатом вивчення архівних матеріалів та допиту свідків у Канаді та Західній Європі Комісія підготувала звіт, в якому жоден з емігрантів — колишніх учасників дивізії «Галичина» не був визнаний винним у скоєнні воєнних злочинів під час Другої світової війни.

МІФ 25

Бандера та українські націоналісти були агентами спецслужб нацистів

...Нюрнберзький трибунал визнав злочинними СС, СД, інші нацистські спецслужби й організації, а оунівці в них брали участь. Згодом Генасамблея ООН прийняла додаток: «Усі військові злочинці Другої світової війни підлягають розшуку, арешту, суду. На них не поширюється термін давності. Їм не надається право притулку...» Шкода, що тоді нікому не спало на думку записати пункт про заборону надавати відповідним особам звання Героя. Бандера і Шухевич були агентами гітлерівських спецслужб, і цим усе сказано.

*Анатолій Чайковський, «Бандера и Шухевич
были агентами гитлеровских спецслужб,
и этим все сказано», «Бульвар Гордона»,
12 січня 2010 року*

■ Суть міфу

Степан Бандера, Роман Шухевич та всі члени ОУН(б) були агентами Гестапо, СС, СД чи Абверу і лише виконували завдання цих служб.

УПА також постала з волі спецслужб Третього Райху і воювала на боці гітлерівців.

■ Факти стисло

Співпраця між українськими націоналістами та німецькою розвідкою є достовірним фактом. Міф неправильно оцінює його природу: націоналісти діяли в інтересах створення української держави, будуючи співпрацю із Абвером як ситуативний союз. Пік цієї співпраці припав на період 1939—1941 років, тобто саме в той час, коли Сталін уклав союз із Гітлером. Після проголошення Акта відновлення Української Держави у Львові 30 червня 1941 року та наступного арешту частини проводу націоналістів шляхи обох сторін остаточно розійшлися.

■ Факти докладніше

Витоки міфу лежать у хибному розумінні періоду співпраці ОУН з нацистською Німеччиною в 1930-х — на початку 1940-х років.

ОУН стала співпрацювати з Німеччиною з геополітичних міркувань: Німеччина була традиційним супротивником Польщі.

Ще Українська військова організація (УВО) мала контакти з розвідкою демократичної Веймарської Республіки у 1920-ті роки. З приходом до влади нацистів Німеччина стала найбільшою країною на Європейському континенті (окрім СРСР), яка найактивніше прагнула перебудувати Версальський устрій. Це збіглося з намірами оунівців, оскільки країни-переможниці Першої світової війни не знайшли місця на карті для незалежної України. Німеччина розглядалася українськими націоналістами як ситуативний союзник.

Варто зазначити, що відносини ОУН із Німеччиною не були безхмарними. Після підписання польсько-німецького договору про ненапад у 1934 році провідник ОУН Євген Коновалець переїхав з Берліна до Швейцарії. У тому ж році Німеччина видала Польщі провідного оунівця Миколу Лебеда, що переховувався там після замаху ОУН на польського міністра внутрішніх справ Броніслава Перацького. Врешті-решт, всупереч очікуванню націоналістів, Гітлер погодився на угорську окупацію Закарпаття та радянську окупацію Західної України. Тож Німеччину гостро критикували на шпальтах підпільних українських видань, наприклад, журналу «Розбудова Нації». Набагато кращими були відносини ОУН із Литвою, що теж ворогувала із Польщею.

Втім, Німеччина залишалася єдиною реальною силою, здатною кинути виклик і Польщі, і СРСР, тому і після розколу ОУН бандерівці та мельниківці й надалі співпрацювали з німцями.

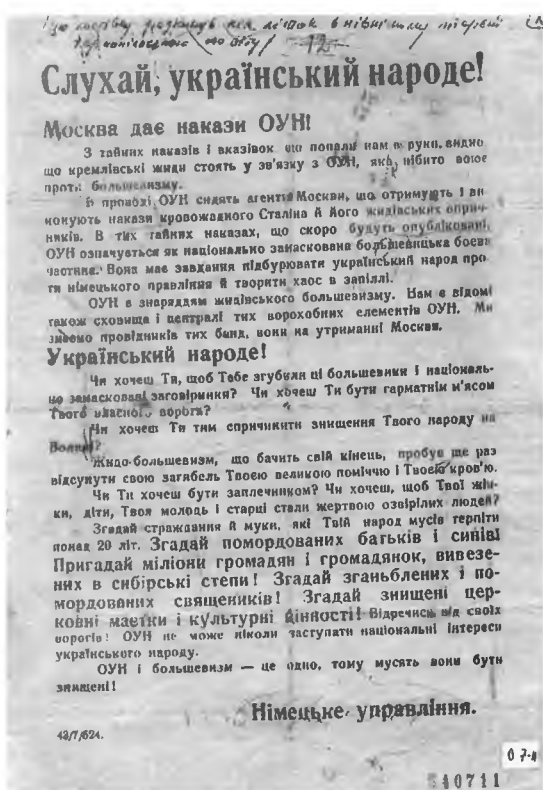

Степан Бандера — провідник ОУН (революційної)

ОУН(б) через контакти з Абвером і окремими генералами-симпатиками українського визвольного руху налагодила військову підготовку членів організації. В обмін на розвідувальну інформацію націоналісти мали змогу проходити вишколи при воєнізованій охороні заводів, у робітничих командах і поліцейських школах в німецькій зоні окупації Польщі. До того ж організація створила мережу незалежних від німців військових курсів, які відвідували всі її члени аж до Степана Бандери включно.

У лютому 1941 року Бандера досягнув усної домовленості з начальником Абверу адміралом Канарісом і командувачем сухопутних військ Вермахту фон Браухічем щодо створення українського легіону. З-поміж членів ОУН сформували два батальйони «Нахтігаль» і «Роланд». Вони мали виконувати розвідувально-диверсійні завдання. Та після початку війни функції «Нахтігалью» звелися до охорони комунікацій, а «Роланд» участі в бойових діях узагалі не взяв.

До слова, «Нахтігальем» з українського боку командував Роман Шухевич. Однак під час формування батальйону його бійці відмовилися принести присягу Німеччині, а поклялися на вірність лише Україні (докладніше про це читайте у міфі 26).

У той час як радянська пропаганда називала націоналістів агентами фашизму, підлеглі доктора Геббельса звинувачували ОУН у роботі на більшовиків

У серпні 1941 року нацисти переформували «Нахтігаль» і «Роланд» після початку репресій проти націоналістів за проголошення Акта відновлення Української Держави. З частини особового складу батальйонів німці створили 201-й поліцейський батальйон, який протягом березня — грудня 1942 року займався охороною німецьких опорних пунктів та протидією радянським партизанам у Білорусі. На відміну від «Нахтігалу» і «Роланду», створення 201-го батальйону не узгоджувалося з ОУН(б), а українські бійці пішли туди служити, щоб уникнути арешту.

1 грудня 1942 року вояки батальйону відмовилися продовжувати службу. Тоді німці це з'єднання розпустили, а офіцерів заарештували.

*Юліан Ковальський — ветеран «Нахтігалю»
і перший начальник штабу УПА. Загинув у бою з нацистами*

Настрої і наміри батальйонців красномовно передає куплет з їхньої пісні:

*Сорок другий рік минає,
Наш курінь ся розлітає,
Той до жінки, той до мами.
— А ми, решта, в партизани!*

Шухевичу вдалося втекти з-під арешту, він став військовим референтом Проводу ОУН(б), а згодом — очолив організацію.

Не варто перебільшувати значення співпраці ОУН(б) з Абвером. Зазвичай, Абвер вербував оунівців в індивідуальному порядку, а Провід ОУН користувався цим і давав агентам свої завдання. Ці стосунки мали прагматичний характер ситуативного союзу, коли обидві сторони здобували винятково свою вигоду без політичних зобов'язань. З цього приводу у квітні 1941 року шеф Гестапо Гайнріх Мюллер казав своєму колезі з СД (служби безпеки) Вальтеру Шелленбергу, що «українські націоналістичні лідери безконтрольно прямують до своїх цілей».

Примітно, що в цей самий період 1939—1941 років союзником Третього Райху, причому цілком офіційно, був Радянський Союз. Чи значило це, що Сталін став агентом Гітлера? У цій грі кожен намагався переграти один одного, маючи власні інтереси.

Доречно згадати, що частина майбутніх лідерів ОУН і УПА відбували службу в Червоній армії в 1940—1941 роках. Наприклад, референт пропаганди Проводу ОУН(б) і шеф політвиховного відділу Головного штабу УПА у 1945—1951 роках Петро Федун як командир артилерії воював на радянсько-німецькому фронті. Однак такі факти не роблять провідників ОУН(б) «комуністичними агентами».

Зразу ж після німецького нападу на СРСР, 23 червня 1941 року, ОУН(б) надіслала в райхсканцелярію меморандум щодо того, як слід вирішити українське питання після розвалу СРСР. У ньому, між іншим, були такі слова: *«Навіть якщо німецькі війська при вступі в Україну, звичайно, спочатку будуть вітати як визволителів, то незабаром ця ситуація може змінитися, якщо Німеччина прийде в Україну не з метою відновлення української держави і відповідними гаслами»*. Тобто вже тоді бандерівці передбачали можливість

Сучасні міфотворці стверджують, що на фото в центрі — Бандера у німецькій формі. Насправді це офіцер Вермахту Райнгард Гелен

антинімецького збройного опору, якщо Німеччина займе недружню позицію щодо самостійності України.

Отже, попри співпрацю з Німеччиною у військовій сфері, ОУН(б) проводила власну політичну лінію, про яку нацисти не знали. Яскравою демонстрацією такої поведінки було проголошення Акта відновлення Української Держави 30 червня 1941 року у Львові. Для гітлерівців це стало цілковитою несподіванкою — незалежна Україна в плани Третього Райху не входила. 5 липня 1941 року нацисти заарештували Бандеру, 9 липня — голову новоствореного Уряду Ярослава Стецька.

Протягом липня — серпня окупанти тиснули на провідників ОУН(б), щоб ті відкликали Акт 30 червня. Однак ті рішуче відмовилися, і їх відправили до берлінської в'язниці. Від 15 вересня 1941 року і до кінця року німецькі каральні органи заарештували близько 1 500 бандерівців. А 25 листопада 1941 р. поліція безпеки розіслала наказ про арешт і страту активістів *«групи Бандери»*, які *«готують повстання в райхскомісаріаті Україна з метою створення незалежної України»*.

Військова підготовка, здобута за допомогою німців, згодом стала в пригоді під час антинімецької боротьби ОУН і УПА в 1942—1944 роках. Багато ветеранів батальйонів «Нахтігаль», «Роланд», 201-го батальйону поліції вступили в УПА як інструктори чи бойові командири. Достатньо сказати, що перший штаб УПА, у складі Головного командира Василя Івахова — «Сома», начальника штабу Юліана Ковальського — «Гарпуна» і ад'ютанта штабу Семена Снятецького — «Сівка» («Сійка»), поліг у бою з німцями 13 травня 1943 року. Останні двоє були колишніми офіцерами батальйону «Нахтігаль».

Навряд чи б агенти-маріонетки спецслужб займалися такою самодіяльністю. Зрештою, не стали б маріонетки воювати проти своїх керівників і спонсорів.

Ні про яку агентурність вищого керівництва ОУН(б) або сліпе виконання бандерівцями наказів німецьких спецслужб не може бути й мови. Оунівці мали власну логіку боротьби — здобуття незалежної Української держави. Усі зусилля, в тому числі й військова співпраця з німцями, були підпорядковані саме цій меті. Свої плани ОУН від гітлерівців приховувала. І Акт відновлення Української Держави 30 червня 1941 року став моментом істини у стосунках ОУН з Німеччиною.

Стало очевидним те, що насправді німецькі нацисти та українські націоналісти — вороги.

МІФ 26

Роман Шухевич служив у військах СС

Добровольців переодягли в есесівську форму, їхнім командиром призначили «роландівця», майора Побігушого, а одним із сотників — Шухевича, котрому присвоїли звання гауптштурмфюрера СС і нагородили залізним хрестом.

*Анатолій Чайковський,
«Бандера и Шухевич были агентами
гитлеровских спецслужб,
и этим все сказано»,
«Бульвар Гордона»,
12 січня 2010 року*

■ Суть міфу

Головний командир УПА Роман Шухевич мав військове звання гауптштурмфюрера СС та отримав з рук Гітлера один або навіть два німецькі «Залізні хрести» — за участь у каральних операціях проти мирного населення.

■ Факти стисло

Жодного стосунку до з'єднань СС Роман Шухевич не мав, також не існує жодних відомостей про нагородження Шухевича будь-якими відзнаками Вермахту та Третього Райху.

■ Факти докладніше

Задовго до початку світового збройного протистояння українські націоналісти розглядали можливість нової великої війни як шансу для збройного виборювання незалежності України.

Українці потребували союзників у творенні національних мілітарних структур. Проте коло союзників у цій справі було дуже обмеженим, оскільки діяльність цих мілітарних з'єднань була спрямована проти країн, між якими було розділено український народ у міжвоєнний період.

В ОУН усвідомлювали, що здобуття незалежності можливе тільки за допомогою армії. А армія потребувала не тільки відважних рядових, а й фахових офіцерів та сучасного озброєння. Усе це могла забезпечити тільки державна машина. А тому треба було знайти союзника, який би погодився допомогти в оснащенні ядра майбутньої армії. Німеччина вважалася цілком підходящим варіантом через наявність спільного противника — Радянського Союзу.

Батальйони «Нахтігаль» і «Роланд» стали результатом угоди ОУН з військовою розвідкою (Абвером) і розглядалися українськими націоналістами як ядро для майбутніх самостійних збройних сил. Вони не мали стосунку до структури СС і діяли в оперативному підпорядкуванні Вермахту.

ОУН(б) чудово розуміла, що домовляється з тоталітарною державою, яка переслідує виключно власні інтереси. Щоб не перетворитися на інструмент у чужих руках, лідери ОУН(б) виставили умови — майбутні батальйони мали перебувати під їхнім політичним провідом, підлягаючи німецькій команді тільки у питаннях військової тактики та вишколу. Українські вояки не складали присяги Німеччині. Також ОУН(б) залишила за собою право надавати військові звання бійцям та закладати внутрішню організацію підрозділу. Обидва батальйони готувалися для війни на Східному фронті і в жодному разі не могли бути використані проти західних союзників. ОУН домоглася для бійців Дружин українських націоналістів (ДУН) — як оунівці називали обидва батальйони — права мати капеланів, які стали духовними опікунами солдатів-українців. Одночасно у ДУН була відсутня нацистська агітація.

*Роман Шухевич в однострої батальйону «Нахтігаль».
Жодних «есесівських» відзнак — рун і черепів — на його формі немає*

«Роланд» і «Нахтігаль» весною 1941 року пройшли вишкіл у Нойгаммері та Зауберсдорфі (Німеччина). 22 червня 1941 року — з перших годин радянсько-німецької війни — «Нахтігаль» взяв участь у бойових діях. Командиром «Роланда» з українського боку був майор Євген Побігущий, командиром «Нахтігалю» — сотник Роман Шухевич.

30 червня 1941 року «Нахтігаль» опинився у Львові. Тут усі солдати отримали звільнення на тиждень, а його командир зайнявся насущними проблемами. До Львова якраз добралася група членів ОУН(б) під командуванням Ярослава Стецька, яка мала проголосити у Львові відновлення Української держави. Ця подія відбулася ввечері того ж 30 червня 1941 року.

У серпні 1941-го солдати дізналися про арешт уряду Ярослава Стецька (Українського державного правління), в якому Роман Шухевич обійняв посаду заступника міністра оборони. Вояки батальйону «Нахтігаль» висунули вимогу звільнення українських

урядовців. 13 серпня «бунтівні» батальйони зняли з фронту і відправили в тил — у Нойгаммер.

З Нойгаммера було відправлено письмовий меморандум із вимогою звільнити заарештований Провід ОУН(б) та членів Державного правління та повернути батальйон на Східний фронт. Вимоги не виконали, а самі батальйони розформували.

Обидва батальйони восени 1941 року реорганізували в одну частину — 201-й шуцманшафт-батальйон, який формувався на контрактній основі. Після додаткового вишколу цей батальйон відправили у Білорусь для охорони шляхів сполучення. Незважаючи на це, місцева окупаційна влада у Білорусі намагалася схилити Шухевича до участі у стяганні «контингентів» з селян, але отримали рішучу заперечну відповідь.

1 грудня 1942 року термін дії контракту скінчився, й учасники батальйону відмовилися присягати Адольфові Гітлеру. Батальйон перевезли до Львова, де офіцерів заарештували. Роману Шухевичу вдалося втекти, і в листопаді 1943 року він очолив УПА.

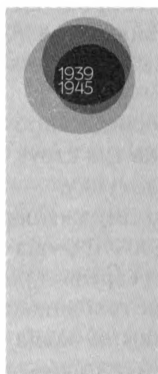
Як бачимо, у жодній із частин СС Роман Шухевич не служив. Батальйон «Нахтігаль» перебував у підпорядкуванні командування Вермахту. Під час Нюрнберзького процесу питання про участь «Нахтігалью» у воєнних злочинах не піднімалося.

Історія про те, що Шухевич нібито отримав «Залізний хрест» із рук Гітлера, є вигадкою. Її у 2007 році поширив лідер КПУ Петро Симоненко під час засідання Верховної Ради. Насправді, у списку нагороджених «Залізними хрестами» присутні українці (переважно з дивізії СС «Галичина»), але Романа Шухевича серед них немає. У 2010 році суд зобов'язав Симоненка: «На найближчому з моменту набрання законної сили рішення суду пленарному засіданні Верховної Ради України спростувати поширену ним недостовірну інформацію про Романа Шухевича». Попри це, міф про «Залізні хрести» Шухевича досі активно експлуатують певні середовища.

Насправді хрестами Шухевича відзначив не Гітлер, а підпільний парламент — Українська головна визвольна рада. Звісно, це були не німецькі, а українські нагороди: Золотий хрест бойової заслуги 1-го класу і Золотий хрест заслуги 1-го класу, присуджені командиру УПА в 1950 році, посмертно.

МІФ 27

Українські націоналісти масово винищували євреїв під час війни, особливо у Львові та Бабиному Яру

Так з благословення «святої» церкви здійснювався один із найжорстокіших злочинів століття — поголовне знищення євреїв як на Україні, так і за її межами. Його виконавцями були не тільки есесівські айнзацкоманди, <...> але й не меншою мірою українські націоналісти, які прославилися як наймані убивці та фашисти.

*Войцеховский А., Дыгас Ж., Ткаченко Г.
«Без права на реабілітацію. Сборник публикаций
и документов, раскрывающих антинародную
фашистскую сущность украинского национализма
и его апологетов в двух книгах», 2006 рік*

■ Суть міфу

Під час війни українські націоналісти як посіпаки німців масово убивали євреїв, виступаючи ледь не головною рушійною силою. Найбільш масові випадки знищення євреїв руками українських націоналістів були у Львові та у Бабиному Яру в Києві.

■ Факти стисло

Масове та систематичне винищення євреїв у роки війни на території України проводили нацисти. Для цього вони сформували спеціальні структури — айнзацгрупи, айнзацкоманди та зондеркоманди. Для їх посилення використовували підрозділи так званої допоміжної поліції, які залучали до винищувальних акцій під час Голокосту. Вони формувалися з місцевого населення, радянських військовополонених, колишніх працівників радянської міліції, хоча серед них могли бути й члени ОУН. За національним складом вони включали не тільки українців, але й росіян та представників інших національностей. У єврейських погромах також іноді брали участь представники місцевого населення, але не тільки українці, а й представники інших національностей. Переважна частина з них не були членами ОУН або інших українських націоналістичних організацій та навіть не обов'язково сповідували націоналістичні погляди.

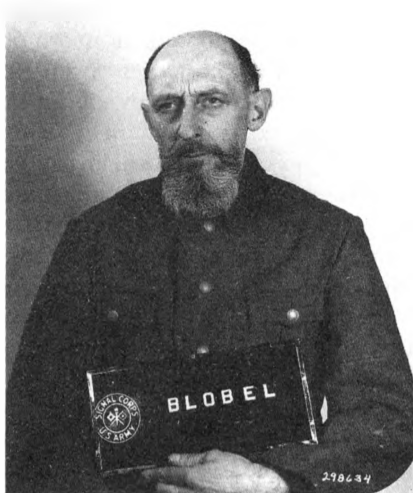
■ Факти докладніше

Це ще один історичний міф, за допомогою якого радянська, а згодом російська пропаганда намагалася виправдати боротьбу каральних органів СРСР проти ОУН та УПА. Мовляв, під час війни «бандерівці» тільки те й робили, що масово винищували євреїв, поляків та вчительок російської мови. А отже, «доблесні чекісти» та працівники інших «внутрішніх органів» «боролися» з «бандерівцями» аж до кінця 1950-х років не просто так, а виключно аби не дати останнім «масово» знищити ще когось.

До лав «українських націоналістів» радянська та російська пропаганда записували не тільки членів ОУН, але й членів тих структур, які формально не мали до Організації жодного стосунку.

Нерідко у сучасних російських ЗМІ можна зустріти твердження про «масове знищення євреїв послідовниками Бандери», про «відповідальність Бандери за знищення західноукраїнських євреїв», про те, що батальйони «Нахтігаль» і «Роланд» були мало не головними ініціаторами Голокосту на території України. Тим самим завдяки змішуванню понять у головах глядачів та читачів намагаються штучно сформувати «логічний рядок»: українці, які виступають за незалежну державу, є націоналістами, а українські націоналісти під час війни знищували євреїв, отже, всі, хто виступає за Українську державу, є явними або потаємними антисемітами та злочинцями.

Масове та систематичне винищення євреїв у роки війни на території України проводили не українські націоналісти, а нацист-

Пауль Блобель — командир зондеркоманди, яка здійснювала розстріли євреїв у Бабиному Яру

ські військові та воєнізовані структури. Головним чином це були так звані айнзацгрупи, айнзацкоманди та зондеркоманди. Вони склалися з працівників німецької служби безпеки, СС, поліції та допоміжного персоналу.

Наприклад, до Львова штаб німецької айнзацгрупи прибув 1 липня, на другий день після того, як німецька армія зайняла місто. У цей час у місті відбувся погром євреїв. Поширений міф, що нібито головними організаторами та виконавцями погрому були члени ОУН та бійці батальйону «Нахтігаль».

Але насправді керівництво ОУН(б) ще у квітні 1941 року у постановках II Великого збору вказало, що головною метою Організації є здобуття Української держави, а організація єврейських погромів є спробою зовнішніх сил відволікти увагу «українських мас» від цієї мети, користуючись їхніми антиєврейськими настроями.

«Нахтігаль» як військовий підрозділ так само не брав участі ані в організації, ані у здійсненні погрому. Один з вояків батальйону пізніше згадував про наказ командира Романа Шухевича не брати участі у розправі над цивільним населенням. Крім того, причетність «Нахтігалью» до єврейського погрому не знайшла підтвердження під час слухання у післявоєнний час західнонімецьким судом справи Теодора

Оберлендера. Ба більше, того нещодавно розсекречені документи КГБ засвідчили, що звинувачення вояків цього батальйону було елементом спецоперації радянських спецслужб 1959—1960 років.

Звичайно, це не спростовує того факту, що окремі вояки батальйону, а також окремі українські націоналісти з власних мотивів могли брати участь у погромі. Однак головними підбурювачами та організаторами погрому виступили якраз представники німецьких структур.

Після відступу Червоної армії зі Львова у тюрмах міста знайшли тисячі трупів в'язнів, яких без суду розстріляли енкаведисти перед втечею. Це викликало масове збурення містян, чим скористалися німецькі структури, щоб спрямувати гнів та агресію у бік євреїв, хоча серед розстріляних були і представники цього народу.

Головну роль у розправах над єврейським населенням відіграло місцеве «шумовиння»: дрібні та не дуже кримінальні злочинці та інші «низи» суспільства, до яких належали представники різних національностей. Ясна річ, що ніякої статистики ніхто не вів. Але слід пам'ятати, що на той момент українці становили меншість населення Львова.

До кінця липня 1941 року німецька айнзацкоманда здійснювала масові розстріли львівських євреїв. Восени нацистська окупаційна адміністрація створила гетто. Туди за наказом німецької влади примусово переселили євреїв Львова. Під час цієї акції загинули або були вбиті близько 5 000 старих та немічних.

Узимку 1941—1942 років нацисти почали відправляти євреїв з львівського гетто до концентраційних таборів, насамперед, Янівського та Белжецького. Це здійснювалося силами підрозділів СС, німецької та допоміжної поліції, яка складалася з місцевого населення. Лише у цих двох таборах протягом війни знищили більше 450 тисяч євреїв із Західної України.

Нацисти систематично убивали євреїв, які не могли працювати. Оголосивши, що у гетто можуть перебувати лише євреї з так званою «робітничою картою», німці періодично влаштовували «зачистки», під час яких спалювали будинки, де переховувалися євреї. 1 червня 1943 року львівське гетто за наказом окупаційної влади ліквідували. У цій акції брали участь підрозділи СС та німецької поліції. Близько 3 000 євреїв убили під час ліквідації гетто, решту 7 000 вивезли до Янівського концтабору.

В інших районах Галичини акції масового винищення євреїв проводилися у березні — квітні 1942 року силами зондеркоманд, Вермахту та шуцполіції.

*Федір Вовк — бандерівець, віце-президент Української головної визвольної ради —
Праведник народів світу за порятунок євреїв*

У Києві масові розстріли євреїв відбувалися на території Бабиного Яру. Після зайняття міста німецькими військами лише 29—30 вересня 1941 року зондеркомандою під керівництвом Пауля Блобеля та німецькою поліцією було розстріляно більше 30 тисяч євреїв. Євреїв масово розстрілювали також у першій половині жовтня. Радянська та російська пропаганда часто наголошує на тому, що у цих розстрілах ледь не головну роль відігравали «бандерівці» з Буковинського куреня та київської допоміжної поліції. Поява та активне використання цієї тези у середині 1980-х років збіглося з початком широкомасштабної пропагандистської кампанії з нагоди 40-річчя Нюрнберзького процесу, яка проводилася в СРСР.

Однак тут пропаганда, користуючись необізнаністю пересічних громадян в історії українського визвольного руху, майстерно змішує різні структури.

Буковинський курінь до ОУН(б) не мав ніякого стосунку. Його створено за участю ОУН(м) — «мельниківців». У будь-якому випадку вояки куреня прибули до Києва лише у першій половині листопада, більш ніж через місяць після злочину у Бабиному Яру, а тому не могли брати участі у цих розстрілах.

Створення київської поліції розпочалося наприкінці вересня 1941 року. Деякі автори помилково ототожнюють її коменданта

з провідним діячем ОУН(б) Дмитром Мироном — «Орликом» і на цій підставі роблять висновок, ніби ця поліція була створена бандерівцями та складалася з «українських націоналістів». Але у дійсності комендантом тоді був Анатолій Конкель, який використовував подібний псевдонім, а Дмитро Мирон київську поліцію ніколи не очолював. Сама поліція складалася здебільшого з радянських військовополонених. Та й «українською» вона була досить умовно, лише за територіальною ознакою. Адже у її лавах служили не тільки українці, але й багато росіян та людей інших національностей. Нарешті, під час розстрілів у Бабиному Яру київська поліція справді брала участь в акціях, але виконувала лише допоміжні функції — розклеювання оголошень, патрулювання, оточення території та збір речей розстріляних. Розстрілювала євреїв німецька зондеркоманда та німецька поліція. Тим паче, не брали участі у розстрілах у Бабиному Яру населення Києва та структури ОУН.

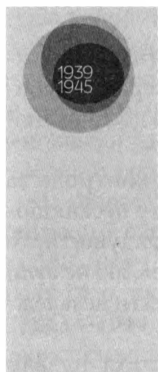
На жаль, у погромах та інших антиєврейських акціях на території України з власних мотивів часом брало участь місцеве населення. Але це були не тільки українці, але й росіяни, поляки та представники інших національностей. Серед них могли бути і деякі члени українських націоналістичних організацій чи особи, які сповідували націоналістичні погляди. Проте навіть у німецьких документах періоду війни можна зустріти згадки про те, що єврейські погроми та антиєврейські акції взагалі не мали широкої підтримки серед людей.

Є дані про випадки, коли бандерівці у Центральній та Східній Україні давали євреям фальшиві паспорти або навіть переховували їх від німців. Поміж тих, хто рятував євреїв під час війни, були також члени ОУН. Серед них — дружина Головного командира УПА Романа Шухевича Наталія, священник Омелян Ковч (член ОУН з 1930-х), віце-президент УГВР Федір Вовк, пізніше визнаний «Праведником народів світу», та інші.

МІФ 28

Червоні партизани — «народні месники»

«Народними месниками» називали партизанів. Вони мстилися фашистським загарбникам за віроломний напад на нашу країну, за терор, грабунки і насильство, вчинені на окупованій території. Партизанський рух... був боротьбою радянського народу проти фашистських загарбників на тимчасово окупованій території СРСР, головною формою якого були озброєні дії партизанів та підпільників... Він розгорнувся по всій окупованій території і мав небачений в історії розмах та результативність.

«Большая советская энциклопедия»,
3-є видання, том 19

■ Суть міфу

Після того, як Німеччина напала на Радянський Союз, місцеві жителі одразу і масово пішли у радянські партизани. Їхні загони з перших днів війни чинили активний спротив окупантам, заподіювали великих втрат та мстили за страждання мирних людей.

■ Факти стисло

Радянська партизанка формувалася переважно централізовано та у плановому порядку. Ядром були керівники партійних осередків та співробітники НКВД. До 1943 року їхня активність обмежувалася районами, де не було великих сил окупантів. Радянські партизани неодноразово знущалися над місцевими жителями, реквізували харчі та майно, а часом навіть вбивали мирних мешканців.

■ Факти докладніше

На відміну від західноєвропейських рухів Опору, що виникли внаслідок самоорганізації цивільного населення, радянський партизанський рух створили та контролювали ВКП(б) та НКВД, він мав підтримку у забезпеченні, зв'язку та озброєнні від Червоної армії.

У завданнях керівництва СРСР, Центрального (далі — ЦШПР) та Українського (далі — УШПР) штабів партизанського руху була відсутня вимога захисту людей від терору і репресій ворога.

Партизани проводили бойові дії та диверсійну роботу, не зважаючи на інтереси і безпеку цивільного населення. Їхня діяльність не тільки ставала причиною жорстоких масових репресій окупантів — партизани дуже часто і не намагалися захистити мирних жителів від карателів. Типовим прикладом такої поведінки стала Корюківська трагедія у березні 1943 року.

Влада СРСР жорстко контролювала червоних партизан. В кожному загоні обов'язково був комісар — політичний керівник-контролер, співробітник НКВД. Начальником УШПР став досвідчений чекіст Тимофій Строкач.

Важливим завданням радянських партизан був контроль за політичною лояльністю місцевого населення. Будь-яку несанкціоновану ініціативу «на місцях» намагалися якщо не придушити, то поставити під цілковитий нагляд. «Народних месників», які не були вихідцями з комуністичного активу або намагалися діяти незалежно від вказівок центру, ретельно перевіряли.

Деяких уже після війни звинуватили у нелояльності та піддали репресіям. Наприклад, керівника радянських підпільників Уманщини, вчителя Кузьму Гриба засудили до 15 років каторги з конфіскацією майна, а Ржищівський підпільний райком КП(б)У взагалі визнали «націоналістичним».

На початку 1942 року червоний партизанський рух фактично припинив своє існування. Це було наслідком як розпаду його

*Григорій Балицький — командир загону ім. Сталіна
Чернігівсько-Волинського партизанського з'єднання*

керівних структур на місцях, зрад і втрати матеріальної бази, так і активних дій окупантів.

За інформацією НКВД УРСР, за весь період від початку нацистської агресії до 1 березня 1942 року було сформовано 1 874 загони чисельністю близько 30 тисяч бійців. Утім, на 1 травня 1942 року на зв'язок з командуванням виходить лише 37 партизанських загонів із неповними двома тисячами учасників. Втрати радянських партизан у перший рік існування цього руху наближалися до 100 відсотків.

За підрахунками істориків, у 1941—1944 роках через лави радянського партизанського руху в Україні пройшло від 115 тисяч до 180 тисяч бійців. Значна частина «пішли у партизани» лише після того, як результат війни визначився перемогами союзників у 1943—1944 роках, та після початку масованого наступу радянських військ на захід.

З самого початку німецько-радянської війни ядром партизанських з'єднань і загонів стала комуністична номенклатура, співробітники НКВД, кадрові військовослужбовці Червоної армії. Значна частина тодішнього партактиву, який став на чолі радянських партизан, у 1920—1930 роках мали стосунок до організації насильницької колективізації, Голодомору, репресій.

Командування Чернігівсько-Волинського партизанського з'єднання

Чернігівський обласний партизанський загін очолив довоєнний перший секретар обкому КП(б)У Олексій Федоров, згодом — генерал-майор НКВД. Його перший заступник Микола Попудренко перед війною був третім секретарем цього ж обкому. В одному зі своїх розпоряджень у жовтні 1941 року Олексій Федоров наказав «знищити усіх куркулів, які зайняли колишні свої хати».

Архівні документи наповнені свідченнями про жорстокі реквізиції радянськими партизанами продовольства, що в документах вищого керівництва СРСР ховалося за евфемізмами «самозабезпечення» та «партизани існують коштом місцевих ресурсів».

Як відплату за дії радянських партизан, нацистський окупаційний режим знищив разом із мешканцями понад 670 населених пунктів із щонайменше 50 828 особами цивільного населення на території сучасної України.

1—2 березня 1943 року нацистський каральний загін повністю, разом з усіма мешканцями, спалив містечко Корюківка на Чернігівщині. Загинули близько 7 тисяч осіб, спалено 1 290 будинків. У всьому містечку вціліло лише 10 будинків.

Корюківська трагедія — найбільший злочин проти мирного населення такого гатунку під час Другої світової війни у Європі. Проте, на відміну від Катині, Корюківська трагедія не стала всеосяжним символом скорботи, її історію замовчували у СРСР.

*Антон Бринський — командир партизанської бригади на Поліссі.
Убивства партизанами своїх же соратників і цивільних жителів
у його бригаді на ґрунті грабежів були нормою*

Причини такого замовчування доволі прості: Корюківська трагедія була незручною для радянської пропаганди, адже її спровокував партизанський напад на місцеві окупаційні органи влади. Окрім того, коли згодом загін чисельністю приблизно 300—500 карателів розпочав знищення містечка, партизани його не захистили. Хоча за 15 кілометрів стояло партизанське з'єднання Олексія Федорова, яке нараховувало від 3 до 5 тисяч вояків і мало десятикратну перевагу у чисельності над ворогом. Передові партизанські дозори розташувалися за три кілометри від Корюківки і бездіяльно спостерігали заграву над палаючим містечком. А вже за кілька тижнів — 18 березня — у газеті «Більшовик» червоні партизани затаврували ганьбою криваву розправу окупантів над жителями Корюківки, вочевидь, замовчуючи власну бездіяльність.

Радянська історіографія і пропаганда також уникали описів негідних вчинків і злочинів радянських партизан, а документи партизанських з'єднань залишалися засекреченими у радянських архівах.

У наказах згадуються випадки, коли командири партизанських загонів посилали бійців «із задачею доставки свиней або овець у селян шляхом грабежу», або що група бійців «дістала шляхом насильства одного кабана, діжку м'яса, пуд борошна та солі» у місцевих жителів.

У документах можна прочитати, як командир партизанського відділу *«знову проявив факт мародерства, тобто стягнув у селянина сукно та проміняв його на самогон»*. Або як старшина відділу пропаганди забрав у місцевого мешканця коня та вимагав взаміну два літри самогону. Чи як заступник командира партизанської частини *«неодноразово пиячив та у п'яному вигляді погрожував зброєю населенню»*.

Така поведінка радянських партизан не була таємницею для керівництва. Наприклад, в одній з радіограм керівник УШПР Тимофій Строкач писав командуванню Волинського з'єднання імені Леніна: *«Ваша розвідка 50 осіб [на] початку грудня за р. Горинь знищила 48 мирних мешканців через те, що був здійснений один постріл. Ваша розвідка 26 листопада угнала 150 голів рогатої худоби у мирного населення села Рокитне. Люди у загонах псуються та займаються мародерством»*.

Радянський міф про червоних партизанів — «народних месників» від початку замислювався як «димова завіса». Під завісою вигаданої масштабності комуністичного опору окупантам мали ховатися незручні сторінки історії.

МІФ 29

**«Справжніми» партизанами були
тільки радянські партизани**

1939
1945

Враховуючи, що особовий склад партизанських загонів, які діяли в Україні, було набрано з місцевих добровольців, то можна сказати, що українці, за винятком уроджених Галичини і Волині, дуже активно брали участь в боротьбі проти завойовників. Частка ж тих, хто пішов на службу до гітлерівців, не була більшою, ніж серед жителів інших республік СРСР. Це доводить той факт, що до 1941 року Радянська влада сприймалася переважно більшістю населення УРСР (крім приєднаних у 1939 році земель), як своя. Відповідно пронимецькі націоналістичні організації типу ОУН і УПА були чужі більшості українців.

*Сергій Бунтовський,
«Не Бандерой единым...
Памяти настоящих
героев Украины»,
сайт «Антифашист»*

■ Суть міфу

Радянські партизани — «наші», бо виконували накази радянського командування та діяли в інтересах людей. Усі інші формації не були виразниками інтересів українського народу.

■ Факти стисло

Радянська пропаганда та історіографія дуже часто малювала історію в чорно-білих тонах: є «наші», а решта — «фашисти». Діяльності інших партизанських формацій намагалися не помічати, замовчувати, а дуже часто — демонізували і фальсифікували інформацію про них. Проте в Україні боролися різні течії антигітлерівського руху Опору — комуністична й національна. Така ситуація була в багатьох країнах Європи.

■ Факти докладніше

Під час Другої світової війни європейським рухам Опору далеко не завжди вдавалося досягти внутрішньої єдності та створити єдиний центр керівництва.

Часто в окупованих країнах Центральної та Східної Європи утворювалося дві або кілька найголовніших течій Опору. Національна течія воювала за створення незалежної держави або її відновлення в довоєнному вигляді. Національні партизани підпорядковувалися легітимному уряду своєї країни, що, зазвичай, перебував за кордоном. Їхніми конкурентами часто виступали партизани, організовані комуністичними партіями. Комуністів, які прагнули прийти до влади у своїх державах, щедро підтримував СРСР.

Яскраво хитросплетіння партизанського руху видно на прикладі сусідньої з Україною Польщі. Після окупації німцями солдати Війська Польського утворили підпільно-партизанський рух Армію Крайову. Вона виконувала накази польського уряду, що діяв на вигнанні в Лондоні. Ця антинацистська й антикомуністична сила виступала за визволення Польщі без участі СРСР. Водночас Польська робітничка партія мала свої відділи — Армію Людову (АЛ). Її метою було встановлення комуністичної влади після вигнання німців.

Між іншим, це ще не повний список польських партизанів. Помірно ліва Селянська партія керувала Селянськими батальйонами (Батальйони хлопські — БХ). За своєю чисельністю (160 тисяч) це було друге після АК (350 тисяч) партизанське формування в Польщі. Як наслідок злиття 17 польських партизанських організацій постали Національні збройні сили (Народові сили збройні — НСЗ).

*Партизани Армії Крайової під час Варшавського повстання,
серпень—жовтень 1944 р.*

Ці формації визнавали польський еміграційний уряд у Лондоні, проте мали відмінні погляди на стратегію й тактику боротьби.

Вони то об'єднувалися в тимчасові союзи, то конкурували одна з одною. Іноді доходило до взаємної кривавої боротьби. Особливо непримиренно проти комуністичної Армії Людової виступали націоналісти з Національних збройних сил. Після завершення війни формування національного спрямування продовжили боротьбу проти встановленого у Польщі комуністичного режиму та увійшли в історію під назвою «Проклятих солдатів».

Справжня громадянська війна розгорнулася в підпіллі у Югославії. Вірні королю загони четників не на життя, а на смерть билися з комуністичними партизанами. Четники — це колишні вояки королівської армії, організовані генералом Драголюбом Михайловичем в Югославське військо на Батьківщині. Інші партизани об'єднувалися в Народно-визвольну армію Югославії під проводом лідера компартії Йосипа Броза Тіта. Західні союзники спершу підтримували четників, але ближче до кінця війни надали перевагу партизанам Тіта. Це й вирішило їхню перемогу в боротьбі за владу. У 1946 році четників розбили, а Михайловича стратили.

Кривавими міжусобицями відзначався рух Опору в Греції. Компартія сформувала Національно-визвольний фронт з військовим крилом — Національною народно-визвольною армією. Їхнім

Загін четників-націоналістів перед бойовою операцією, Південна Сербія, 1943 р.

найбільшим суперником виступала Національна республіканська грецька ліга. Третьою повстанською групою була Армія національного й соціального визволення, що воювала за ліберально-республіканський лад.

За британського посередництва всі ці течії підписали в липні 1943 року Угоду національних загонів для спільної боротьби проти німецько-італійських окупантів. Але комуністи не хотіли відновлення старого ладу після перемоги лібералів. Тому в жовтні 1943 року Національна народно-визвольна армія розпочала напади на інші партизанські групи. Так розгорілася кривава громадянська війна, що тривала до 1949 року.

Неоднорідним був і рух Опору проти японських загарбників у Китаї, що тривав у 1937—1945 роках. Заради вигнання окупантів війська націоналіста Чан Кайші й комуніста Мао Цзедуну припинили громадянську війну і боролися спільно. Однак після звільнення Китаю взаємна боротьба відновилася.

Спільна боротьба партизанів різних політичних переконань проти зовнішніх загарбників була поширеним явищем. Вони по-

Югославські комуністичні партизани входять у Белград, жовтень 1944 р.

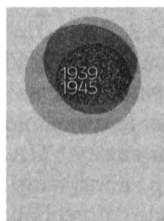
різному бачили майбутнє своїх країн після визволення. І тому намагалися усунути опонентів з арени боротьби. У цьому плані Україна не була унікальною.

Від перших місяців німецько-радянської війни діяли партизани, організовані радянським командуванням. Із 1942 року почалося зародження національної течії в русі Опору. Утворилися загони «Поліської січі» отамана Тараса Боровця і ОУН (мельниківців). На межі 1942/1943 років ОУН (бандерівці) творять Українську повстанську армію. Така строкатість націоналістичних партизанів існувала до кінця 1943 року, коли їх усіх бандерівці включили в єдину УПА.

Але СРСР і тут намагався вибудувати у пам'яті про війну «чорно-білу» реальність, де є «правильні» «наші» і зрадники-бандерівці. Насправді у цілій Європі до знищення нацизму та його сателітів долучилися і комуністи, і націоналісти, хоч кожен керувався власною стратегією і метою боротьби.

МІФ 30

УПА — «гітлерівські посіпаки» і проти нацистів не воювали

Немає жодного документа, який би свідчив про бойові дії УПА проти німців. І в 42-му, і в 43-му, і в 44-му роках німці поставляли зброю загонам УПА.

*Дмитро Табачник, міністр освіти і науки (2010—2014)
в ефірі передачі «Велика політика» на телеканалі
«Інтер», 12 листопада 2012 року*

■ Суть міфу

УПА створили німецькі окупанти, в тісній співпраці з ними вона займалася проведенням каральних операцій проти радянських партизанів, українського, єврейського і польського населення. Немає жодних свідчень про антинацистську боротьбу УПА.

■ Факти стисло

Про боротьбу між УПА та німецькими окупантами і їхніми союзниками свідчать численні документи німецького, радянського, поль-

ського і власне упівського походження. Діяльність УПА і німецька, і радянська сторони оцінювали як антинімецьке повстання.

■ Факти докладніше

Надзвичайно жорстока окупаційна політика гітлерівців змушувала Провід ОУН(б) виступити на захист населення збройно. Першу сотню УПА створили 22 січня 1943 року. Уже 7 лютого вона розгромила німецьку комендатуру в райцентрі Володимирець на Рівненщині.

Весною 1943 року УПА постійно збільшує чисельність і масштаби опору. Найзапекліші сутички з німцями вони мали на Луччині, Ковельщині, Горохівщині, Рівненщині, Кременеччині, Костопільщині, Сарненщині й Лановеччині. Протягом березня 1943 року повстанці п'ять разів захоплювали районні центри. Під кінець першого місяця весни німецькі урядовці звітували райхскомісару Еріху Коху, що на Волині залишилося тільки два райони, вільні від «банд».

Окупаційна адміністрація почала проводити великі антипартизанські операції за участю бронетехніки й літаків. У кінці квітня в райони Березне, Людвипіль, Мізоч, Острог, Шумськ і Кременець було перекинуто дивізію для боротьби з УПА.

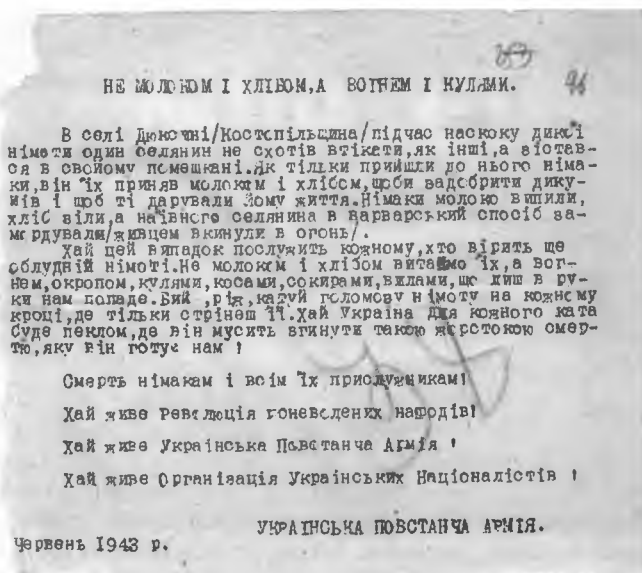
Каральні акції нацистів виявилися малодієвими. Якщо у березні підрозділи УПА лише 8 разів нападали на німецькі економічні об'єкти, то у квітні було вже 57 нападів, а в травні — 70.

На нараді в Рівному 5 червня 1943 року з участю нацистського міністра окупованих східних земель Альфреда Розенберга окупаційний керівник Волині та Поділля Гайнріх Шене доповідав, що його адміністрації *«українські націоналісти завдають більше труднощів, ніж більшовицькі банди»*.

Цікаво, що цей факт згодом визнало і керівництво радянських партизанів. Командир радянських партизанів Петро Вершигора 4 березня 1944 року повідомив Український штаб партизанського руху: *«Не можна допустити в Польщі тієї помилки, яку ми зробили на Волині, віддавши керівництво народним повстанням проти німців у руки контрреволюційних угруповань націоналістів»*.

Наявних сил для придушення опору гітлерівцям не вистачало. Тому з липня 1943 року боротьбою проти УПА зайнявся командувач антипартизанськими силами на Сході Еріх фон дем Бах. Під його орудою перебувала 8-ма кавалерійська дивізія СС «Флоріан Гейер» (10 тисяч солдатів) і 10 батальйонів мотопіхоти з артилерією. З повітря це угруповання прикривало 27 літаків, а на землі — 50 танків і бронемашин.

Листівка УПА із закликом бити німців усіма доступними засобами, червень 1943 р.

Проте відділи УПА маневрували і не давали себе знищити. Загалом у липні повстанці 295 разів атакували німецькі опорні пункти і 119 разів — господарські об'єкти.

З початком серпня 1943 року фон дем Баха відкликали у Галичину для боротьби із рейдом Ковпака. З послабленням німецького натиску активність антинімецьких виступів УПА зроста: 391 напад на гарнізони й 151 атака на підприємства.

Але невдовзі вищий командувач СС і поліції України Ганс Прюцманн організував новий наступ на УПА. Цей наступ тривав на Південній Волині з 23 серпня до 9 вересня 1943 року. Спершу авіація розбомбила село Антонівці, в якому стояв штаб групи «Богун». Відтак каральна експедиція напала на табори УПА в Кременецьких лісах. Куреням групи довелося розділитися на дрібні відділи і пририватися з оточення.

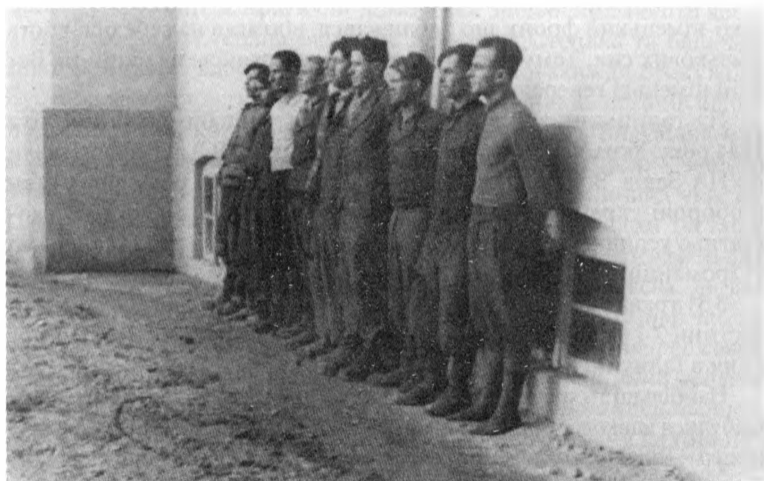
Улітку 1943 року повстанський рух проти нацистів перекинувся й на Галичину. 18 серпня Українська народна самооборона (УНС, первісна назва УПА в Галичині) напала на німецьку каменярню в місті Сколе на Львівщині. 150 примусових робітників націоналісти звільнили, а охорону табору знищили.

Восени 1943 року почалися масштабніші бої між повстанцями і гітлерівцями. 3 вересня під містом Долина з домінуючих висот українські солдати розстріляли батальйон німців, що їхали вузькоколійкою в горах. На полі бою окупанти залишили біля 200 солдатів. 25—29 вересня сотня «Трембіта» відбила наступ карателів на свій табір на горі Стовба.

29—30 листопада 1943 року відбувся важкий бій між 1,5—2 тисячами шуцманів і куренем «Кривоніс-II» неподалік села Недільна на Самбірщині. Повстанці відступили зі значними втратами, на полі бою залишився майже весь штаб куреня і сам курінний.

На Волині останню велику антиповстанську операцію Прюцманн провів у листопаді 1943 року. 2—3 листопада авіація розбомбила місто Степань і витіснила підрозділи групи «Заграва» на північ. Одночасно 3 листопада німецькі літаки обстріляли та розбомбили місто Колки, де УПА утворила Колківську республіку (про це докладніше — у міфі 31). Тут треба зазначити, що територію «республіки» нацисти не могли захопити з червня до початку листопада 1943 року, коли провели зачистку, вбивши до 600 цивільних.

За жовтень — листопад 1943 року між УПА-УНС і німецькими окупантами відбулося 47 боїв, а сільська самооборона УПА провела 125 сутичок. Гітлерівці втратили понад 1,5 тисяч солдатів.

*Розстріл нацистами повстанців, взятих у полон у бою під Недільною.
2 грудня 1943 р., Дрогобич*

Geheime Kommandosache

4 Abschriften-Ausfertigung.
4 Abschrift-Ausfertigung.

Fernschreiben-Abschrift.

47a

25.8. 43

HfH.H.30b.SSd.

Da der RPSS starke Verbände der mir zugewiesenen Truppe für den Fronteinsatz zur Verfügung gestellt hat, bin ich gezwungen, mich mit den mir verbliebenen Restverbänden auf die Niederschlagung des nat. Ukr. Aufstandes in Wolhynien zu beschränken. Da damit im Norden der Ukraine grosse unkontrollierte Räume entstehen, muss in absehbarer Zeit mit einem verstärkten Bandendruck nach Süden gerechnet werden.

Von HSSu. d. P. R. S.

L. z. Prietzma. n.

SS-Unterr.

Телеграма Приюцманна стосовно придушення
«українського національного повстання» на Волині, 25 серпня 1943 р.

Повністю придушити опір УПА нацистам не вдалося. Радянсько-німецький фронт, що наближався, відтягав на себе більшість військових сил. Тому масштабних антиповстанських акцій на Волині німецькі генерали більше не проводили.

На галицьких землях протистояння тривало до кінця літа 1944 року. Українську народну самооборону (УНС) переформували в УПА-Захід. Вояки УПА в березні — травні 1944 року виступали в обороні українських сіл від німецького грабунку. Часом недостатньо успішно: у травні Вермахт розбив сотні «імені Галайди» та «Сіроманців» на Львівщині.

З 31 травня до 6 червня 1944 року в Чорному лісі із УПА воювали частини 7-ї танкової дивізії Вермахту. До середини літа протистояння в Галичині досягло піку.

Найбільші зіткнення УПА-Захід із німецько-угорськими військами відбулися навколо гори Лопата на стику Дрогобицької і Станіславської (тепер — Івано-Франківської) областей. Про ці події докладно повідомляють також і письмові донесення польського підпілля. Із 6 до 16 липня 1944 року точилися напружені бої, які від артилерійських обстрілів переходили до рукопашних сутичок. Але перемога була за повстан-

цями під командуванням Василя Андрусяка — «Різуна». Полягли 50 українців, а окупанти втратили близько 200 вояків і відступили.

Під ударами Червоної армії Вермахт залишав Україну. До початку вересня траплялися переважно дрібні сутички та роззброєння упівцями німецьких частин.

В історії українського повстанського руху були епізоди, коли окремі командири спробували самочинно провести переговори із німецьким командуванням за формулою «нейтралітет в обмін на зброю» або «їжа в обмін на зброю». Також відомо про декілька випадків, коли за такою формулою від 80 до 100 одиниць стрілецької зброї було-таки передано повстанцям. Але такі домовленості не віталися командуванням українського підпілля. У деяких випадках дійшло навіть до суворого покарання. У березні 1944 року за вироком військово-польового суду УПА розстріляли першого ініціатора самочинних переговорів Порфирія Антонюка — «Со-сенка». Також у квітні 1944 року за вироком суду УПА стратили Миколу Олійника — «Орла».

Пізніше переговори з німецькими окупаційними урядовцями все ж відбулися на рівні Проводу ОУН(б). Окупанти були зацікавлені в тому, щоб ОУН і УПА припинили антинімецьку боротьбу, аби німці могли кинути більше сил для стримування радянського наступу. Оунівці ж прагнули домогтися звільнення політ'язнів з концтаборів (Степана Бандери, Ярослава Стецька та багатьох інших), а також здобути зброю для УПА, якої завжди бракувало. Зустрічі між представниками Проводу і німецьких органів відбулися в березні, квітні, червні та липні 1944 року. Внаслідок них повстанці одержали кількасот одиниць зброї, а у вересні — жовтні 1944 року нацисти звільнили Степана Бандеру та інших українських націоналістів, щоправда залишили під наглядом Гестапо.

Натомість бандерівці зменшили інтенсивність антинімецьких акцій (переважно на Волині), але не припинили їх зовсім. Як доносив офіцер групи армій «Південь» майор Мюллер, *«у той час, як окремі націонал-українські банди ставлять себе до розпорядження німецького Вермахту або виконують його завдання, інші ведуть скажену боротьбу проти Вермахту з фанатичною ненавистю»*. Приклади такої «скаженої боротьби» в Чорному лісі чи на горі Лопаті в Галичині згадувалися вище.

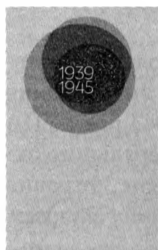
Діяльність УПА визнавали антинімецьким повстанням і німецькі окупаційні керівники Шене, фон дем Бах і Прюцманн, і радянський партизанський командир Вершигора. Дослідники

оцінюють втрати від рук УПА у 12 тисяч німецьких окупантів та їхніх союзників. У збройному протистоянні з окупантами українське підпілля та повстанські підрозділи втратили також 10—12 тисяч.

Щоб поставити крапку в історії цього міфу, залишається процитувати один із багатьох німецьких документів, про існування яких «не знав» колишній міністр освіти Дмитро Табачник. Це — телеграма вищого керівника СС і поліції України обергрупенфюрера СС Ганса Адольфа Прюцманна від 25 серпня 1943 року: *«Головнокомандувачу території групи армій "Південь". У зв'язку з тим, що райхсфюрер СС віддав сильні загони доручених мені військових частин у розпорядження фронту, я вимушений обмежитися залишками цих частин для придушення українського національного повстання на Волині. Оскільки на півночі України виникають через це великі неконтрольовані райони, то в найближчому майбутньому треба розраховувати на посилений тиск банд у південному напрямку».*

МІФ 31

УПА жодного ешелону не пустила під укіс

Так звана УПА за весь час свого існування не знищила жодного німецького танка, не пустила під укіс жоден залізничний ешелон, не ліквідувала жодного німецького генерала-карателя. Немає жодного документу керівництва УПА з рішенням про військові дії проти німецької армії.

Юрій Козлов, «Бандеризация Украины», 2008 р.

■ Суть міфу

УПА не завдала німецьким окупантам жодних втрат і не відіграла жодної ролі у звільненні України від нацистів.

■ Факти стисло

Втрати особового складу, яких УПА завдала німецьким окупантам, цілком порівнянні з їхніми втратами від радянських партизанів України. Проте українські повстанці вістря антинімецької боротьби спрямовували переважно на протидію економічному пограбуванню

місцевого населення, вивозу остарбайтерів на примусові роботи та оборону українців від каральних експедицій.

■ Факти докладніше

Чим відрізнялася стратегічна мета УПА від радянського партизанського руху?

Радянські партизани — це організовані державою загони, які воювали в тилу Вермахту в інтересах Червоної армії. Штаби партизанського руху, що перебували у Москві та інших не окупованих містах, постачали партизанів командирськими кадрами, зброєю, спорядженням, медикаментами та іншими ресурсами аж до цигарок включно. Головною метою партизанської боротьби були розвідка, диверсії на німецьких комунікаціях, нищення військової техніки, теракти над високопоставленими посадовцями окупаційної адміністрації.

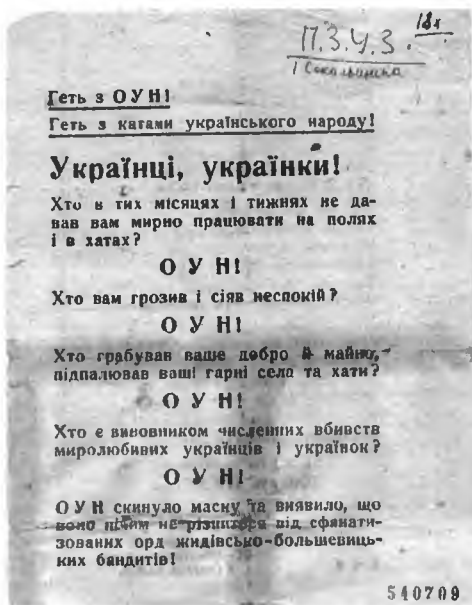
УПА ставила собі за мету здобуття незалежної Української держави. Тому бандерівці виступали як за вигнання німців, так і проти повернення радянської влади. Отже, сприяти перемогам Червоної армії не входило до планів командування УПА.

Упівці не отримували ні від кого жодної допомоги й мусили вести боротьбу так, як дозволяли наявні сили. Головним напрямом антинімецької боротьби націоналістів була протидія економічній експлуатації України та захист місцевих жителів від терору та вивезення на примусові роботи.

Пріоритетом для УПА було встановлення контролю над сільською місцевістю, аби перекрити нацистам джерело викачування сільськогосподарської продукції. Протягом весни 1943 року УПА змогла взяти під контроль велику частину районів генерального округу «Волинь — Поділля». Керівник округу Гайнріх Шене 30 травня змушений був визнати, що *«у руках німців тільки територія уздовж шосе та залізниць»*.

На теренах, звідки упівці вигнали окупантів, створювалися «повстанські республіки». У таких республіках Головна команда УПА організовувала місцеву адміністрацію, проводила вибори, налагоджувала шкільництво, ділила землю, відновлювала підприємства тощо.

Найвідомішою була Колківська республіка. 13 червня 1943 року підрозділ УПА «Котловина» здобув це районне містечко Волинської області та встановив довкола нього українську владу. Повстанці відновили роботу електростанції, хлібопекарні, молочарні, пошти, почали діяти школи та українська адміністрація.

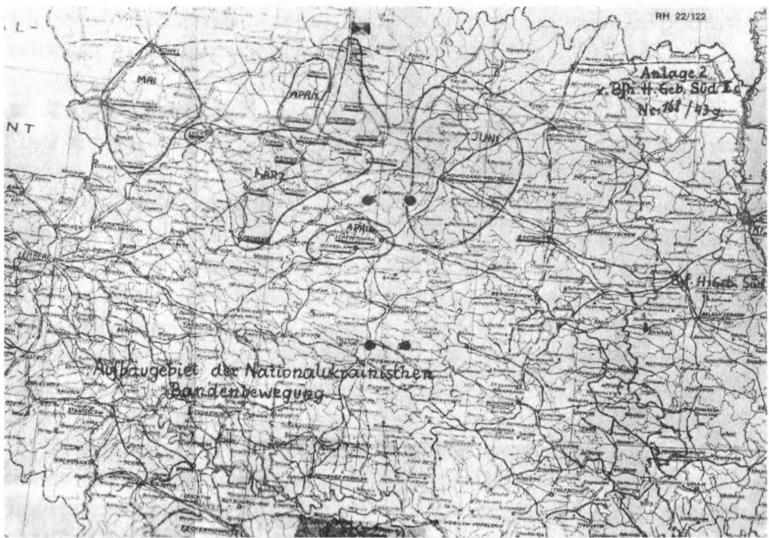
Листівка проти ОУН, яку за підписом німецького генерала фон дем Баха розповсюджували на Волині влітку 1943 р.

Без окупантів люди жили до 3 листопада, коли за допомогою парашутного десанту, авіації та бронетехніки нацисти відвоювали Колківщину.

Відомий партизанський командир Петро Вершигора визнавав: «...Західний берег ріки Горинь, райони Стидин, Степань, Дубровиця, район Колки-Рафалівка були в руках УПА... Волинь — зокрема райони Городище, Турійськ, Прицьк, Горохів, Володимир-Волинський повністю перебували під контролем УПА. Гарнізони противника були тільки у великих населених пунктах вздовж комунікацій і в райцентрах...»

У Галичині до кінця квітня 1944 року УПА контролювала територію 40 сіл (Бібрський, Перемишлянський, Бережанський, Рогатинський повіти). Столицею «республіки», що лежала на узбіччі від магістральних доріг серед лісосмуги, було село Дусанів.

Щоб позбавити гітлерівців можливості грабувати українців, повстанці атакували німецькі підприємства, склади, лігеншафти (державні господарства). 25 червня райхскомісар Еріх Кох визнавав,

Німецька мапа від 17 липня 1943 р., на якій показано райони Волині, де діяла УПА

що «повстанці й партизани атакують важливі для доступу в країну і постачання фронту залізниці, шляхи і мости, державні господарства, молочарні, склади хліба і сіна, а також доступні їм промислові підприємства». Польське підпілля Армії Крайової повідомляло в липні, що на теренах Володимир-Волинського повіту упівці спалили 17 великих німецьких господарств, а на Луччині — 24.

Справжнє полювання вояки УПА оголосили на ландвртів — окупаційних урядовців, відповідальних за викачування продовольства з українського селянства. Уночі 19—20 березня 1943 року сотня Івана Климишина — «Крука» вбила ландврта в його будинку в місті Кременці. 20 червня інша сотня знищила ландврта під час бою з поліцейями в Бережцях. У липні повстанці ліквідували ландвртів Вербського і Демидівського районів Рівненської області. 2 жовтня сотня «Великана» під час рейду в село Попівці Волочиського району Хмельницької області ліквідувала ландврта й двох його охоронців. До кінця окупації жоден ландврт на Волині не міг бути спокійним за своє життя.

Постійні атаки УПА на економічну інфраструктуру райхскомісаріату «Україна» на Волині призвели до того, що до кінця 1943 року німці втратили там:

- 74,82 % орних земель для поставок,
- 76,45 % норми хліба,
- 77,86 % поставок рогатої худоби.

Той самий партизанський командир Вершигора підтверджував, що: *«Економічний стан районів, які контролює УПА, більш сприятливий, ніж у радянських районах, населення живе багатше й менш пограбоване...»*

Успішним був і саботаж УПА й підпілля ОУН вивозу в Німеччину остарбайтерів. Якщо 1942 року з генерального округу «Волинь — Поділля» до Німеччини вивезли 233 тисячі людей, за весь 1943 рік — тільки 43 тисячі осіб, тобто в понад 5 разів менше.

Диверсії на залізницях підрозділи УПА проводили нечасто. На відміну від радянських з'єднань, ніхто літаками повстанцям вибухові матеріали не доставляв. Тому націоналісти обмежувалися диверсіями на залізничних лініях локального значення.

Уже навесні 1943 року місцева боївка ОУН підірвала в декількох місцях колю Сокаль — Володимир-Волинський — Ковель. І до приходу фронту в 1944 році сполучення там не діяло. 7 червня сільські боївки пошкодили рейки на лінії Львів — Луцьк і між селами Брани і Стоянів пустили під укіс німецький потяг. Загибло 30 німців. Німецька адміністрація відзначала, що в липні 1943 року українські повстанці здійснили 682 акції саботажу на залізницях, а наступного місяця — вже 1 034.

Антинімецька боротьба УПА тривала близько півтора року — від 1943 до середини 1944 року. Варто ще раз нагадати, що за цей час українські повстанці знищили біля 12 тисяч німецьких солдатів, їхніх союзників та прислужників. Це цілком співвідноситься із реальними (а не «накрученими» за радянських часів) втратами німців від радянських партизанів України: до 15 тисяч осіб.

Повстанці завдали дошкульних ударів німецькій економіці на окупованих територіях, фактично зірвали вивіз остарбайтерів з Волині та очистили від гітлерівців значну кількість районів сільської місцевості.

МІФ 32

Бандера особисто очолював УПА

У лавах Вермахту за роки війни служило близько 1 млн колишніх радянських громадян (РОА, мусульманські батальйони, козаці формування, поліція і т. ін.). Осібно стоїть 180-тисячна українська повстанська армія С. А. Бандери (УПА), яка воювала не тільки з радянськими і польськими партизанами, але часто і з гітлерівцями. Для бандерівців, які боролися за «самостійну Україну», війна тривала і після 1945-го.

«Великая Отечественная война: 1941—1945: Энциклопедия для школьников», 2001 р.

■ Суть міфу

Степан Бандера безпосередньо керував усіма структурами визвольного руху протягом усього часу їхнього існування, включно з УПА під час і після війни.

■ Факти стисло

Степан Бандера був засновником і Провідником ОУН (революційної) в 1940—1941 роках і Закордонних частин ОУН у 1946—

1959 роках. Бандера не міг особисто командувати Українською повстанською армією, оскільки від липня 1941 року перебував у нацистському ув'язненні. УПА почала формуватися тільки у 1942 році. Від моменту арешту 5 липня 1941 року Бандера фізично не міг керувати ані політичними, ані мілітарними утвореннями націоналістів.

■ Факти докладніше

10 лютого 1940 року на нараді провідних націоналістів у польському місті Кракові Бандера створив і очолив Революційний Провід ОУН. Він згуртував навколо себе молоде покоління оунівців, яке мало інше бачення стратегії визвольної боротьби, ніж тодішні провідники єдиної ОУН.

На II Великому зборі ОУН у квітні 1941 року організація Бандери остаточно оформилася як окрема під назвою ОУН (революційна). Але в публіцистиці закріпилася назва ОУН(б) від прізвища Бандери на протигагу ОУН(м) Андрія Мельника.

Бандера керував революційною ОУН до 5 липня 1941 року, коли його заарештували німці за відмову зректися Акта відновлення Української Держави, проголошеного 30 червня 1940 року.

Василь Івахів — організатор і перший командир УПА

Справу Івахова на посаді Головкама УПА розвивав Дмитро Клячківський

Роман Шухевич — він найдовше був на посаді командира

Останній з могікан. Василь Кук — Головний командир УПА в 1950—1954 рр.

Провідника вивезли до в'язниці Берліна, і відтоді на українських землях побувати йому вже не судилося. Заарештованого Бандеру тимчасово заступив Микола Леbedь.

З кінця 1942 року Волинський крайовий провід ОУН(б) зніціював створення Української повстанської армії.

Попервах повстанськими загонами командував військовий референт цього проводу Василь Івахів — «Сом», «Сонар». Після його загибелі в бою з німецькими окупантами 13 травня 1943 року посаду Головного командира УПА обійняв крайовий провідник ОУН на Волині Дмитро Клячківський — «Клим Савур».

Із грудня 1943 року і до своєї загибелі 5 березня 1950 року УПА очолював Роман Шухевич — «Тарас Чупринка». Ще 13 травня 1943 року його обрали Головою Бюро Проводу ОУН замість Леbedя. Тож із грудня 1943 року керівництво ОУН і УПА перебувало в руках однієї особи.

Останнім провідником українського визвольного руху став Василь Кук — «Леміш», «Василь Коваль», доки його не заарештували чекісти 23 травня 1954 року.

ОУН(б) і УПА апелювали до популярної в народі особистості Степана Бандери. Вони продовжували вважати його за свого провідника, хоч той був за ґратами. Через це членів ОУН і бійців УПА популярно називали бандерівцями.

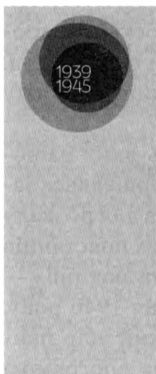
Сам же Бандера вийшов на волю з нацистського концтабору Заксенгаузен 27 вересня 1944 року, після чого ще деякий час перебував під наглядом німців.

У лютому 1945 року його заочно обрали членом Бюро Проводу ОУН. Коли в лютому 1946 року постали Закордонні частини ОУН, Бандеру обрали головою їхнього Проводу. На цій посаді він залишався до загибелі від рук радянського агента 15 жовтня 1959 року.

Степан Бандера ніколи не був головнокомандувачем УПА. Він очолював Організацію українських націоналістів (революційну) і Закордонні частини ОУН. Українською повстанською армією командували Василь Івахів, Дмитро Клячківський, Роман Шухевич і Василь Кук. Хоча всі вони були соратниками Бандери й визнавали його авторитет, а сам Бандера залишався символом українського визвольного руху, з-за ґрат нацистських в'язниць та таборів він не міг здійснювати жодного оперативного керівництва ОУН чи УПА.

МІФ 33

УПА боролася за моноетнічну державу

Природно, щодо різних національностей проводилася різна політика, однак у підсумку Україна мала стати державою україно-націоналістів, моноетнічною державою, і досягти цього можна було тільки шляхом великої крові, дуже сильних репресій проти представників національних меншин.

*Олександр Дюков, «Політика ОУН-УПА по отношению к национальным меньшинствам»
(«Попытки реабилитации ОУН-УПА — преступление против победы»),
13 жовтня 2008 року*

■ Суть міфу

Вояки Української повстанської армії організовували масові винищення неукраїнського населення, реалізуючи свою політичну програму, яка передбачала створення моноетнічної держави, позбавленої національних меншин.

■ Факти стисло

Українська самостійна соборна держава — такою була мета боротьби українських повстанців, закріплена також і програмними документами. Про те, що її громадянами могли бути лише етнічні українці, мови не було. Більше того, українські підпільники проводили активну інформаційну роботу, спрямовану на представників різних етнічних груп, з метою долучити їх до спільної антинацистської чи антирадянської боротьби. В лавах УПА боролися не лише українці, але й представники інших національностей.

■ Факти докладніше

Українська повстанська армія створена в кінці 1942 року. Головними її організаторами стали керівники Організації українських націоналістів, а саме її бандерівського крила, тому програмні положення ОУН(б) лягли в основу політичної стратегії УПА.

Революційний провід ОУН на чолі зі Степаном Бандерою виник у лютому 1940 р. Вже у грудні він опублікував першу публічну заяву організації — «Маніфест» до українців та інших народів СРСР про спільну боротьбу за утворення національних держав. Головною метою у ньому проголошувалася боротьба проти радянського окупаційного режиму: *«Ми, українці, підносимо прапор нашої боротьби за свободу народів та людини».*

Ця боротьба мала принести всім поневоленим Москвою народам свободу творити власне життя на рідній землі на свій розсуд. Її цілями також проголошували гідність і свободу людини, свободу совісті, віросповідань та переконань.

Жодних закликів чи то вимог до винищення будь-яких національних меншин маніфест не містив. Навпаки, він завершувався закликом до спільної боротьби усіх поневолених народів для розвалу радянської імперії. Ключове гасло боротьби українських повстанців наступного десятиліття — «Свобода народам! Свобода людині!» — сформульовано вперше саме в «Маніфесті» від грудня 1940 року.

У квітні 1941 р. у Кракові відбувся Другий великий збір бандерівського крила ОУН. Постанова цього збору стала програмою боротьби за незалежність України в умовах війни.

Як і у грудневому маніфесті, ряд положень наголошували на необхідності боротьби за самостійну Українську державу, за «свободу всіх народів, поневолених Москвою, та їхнє право на своє державне життя».

З національних меншин окремо у постанові згадувалися лише поляки та євреї. Зазначалося, що ОУН веде боротьбу лише проти

Борьба русских должна идти под лозунгом, общим всем поработанным империалистами народам: „Свобода народам — свобода человеку!“ За самостоятельные национальные государства Европы и Азии!»

Русский народ сейчас поработан ударом коммунизма не хуже других народов. Большевиком империализмом он свергнул в кровавую расправу, в которой гибнет миллионы. Спрашивается во имя чего? Во имя поработания других народов. Принесет ли это ему мир в последствии? Нет, это принесет еще больше жертвы. Надо сконстатировать еще раз, что не в империалистической войне выход, а в борьбе против чужих и своих империалистов и не поработание других народов а в восстановлении своего национального государства на русской этнографической территории.

РУССКИЕ В УКРАИНЕ!

У вас есть возможность войти в соглашение с украинским народом и начать борьбу против империалистического гитлеризма и большевизма, за национальное русское государство.

Борьбу за освобождение уже подняла Украинская Повстанческая Армия! Входите у связь с УПА вступаите с оружием в руках в ее ряды. Организуйте русские национальные военные отряды при УПА.

Русские, мобилизованные германцами! Переходите с оружием в руках в ваши национальные отряды при УНА. Поднимайте общую борьбу против общих врагов!

Да здравствует самостоятельное русское национальное государство!

Да здравствует самостоятельная Украина!

Да здравствует самостоятельные государства народов Европы и Азии!

Ставка, июнь 1943 г.

**Главная Команда
Украинской Повстанческой Армии**

Фрагмент звернення Головної команди УПА до росіян, червень 1943 р.

тих польських угруповань, метою яких є відновлення польської окупації українських земель.

Щодо євреїв висувалося популярне ще з міжвоєнного періоду звинувачення у масовій підтримці ними комуністичного режиму. Але, поруч із цим, єврейські погроми націоналісти оцінювали як спробу відвернути увагу від головної мети — здобуття Української держави та від головного ворога — Москви. Тому боротьба з євреями мала вестися лише у тих межах, у яких вони виступали опорою комуністичного режиму. Жодних закликів до знищення усіх поляків, євреїв чи інших національних меншин саме за їхню етнічну приналежність постанова не містила.

Окрім положення постанов Другого великого збору конкретизували та розширили у складених у травні 1941 р. інструкціях, реалізація яких мала сприяти захопленню українськими націоналістами влади після відступу радянських військ під тиском німецької армії.

Ці вказівки так само не містили тези про знищення усіх представників національних меншин. У них проголошувалося гасло «Україна для українців», але воно означало, що влада в Україні

**УЗБЕКИ, КАЗАХИ, ТУРКМЕНИ, ТАДЖИКИ, БАШКИРЫ,
ТАТАРЫ, НАРОДЫ УРАЛА, ВОЛГИ И СИБИРУ,
НАРОДЫ АЗИИ!**

Война, в которую вовлекла Вас Москва ведется за империалистические интересы. Москва и Берлин спорят между собой об этом, кому из них Вас грабить. Империалистическая Москва целыми веками грабила у Вас Ваш хлеб, Ваше железо, Ваш уголь, Ваш скот, Ваш хлопок, а во время войны брала с Вас — подать крови: Ваших сыновей и отцов на фронт.

Вам же за это присылали своих чиновников, которые издевались над народом, презирали Вашу культуру, насмехались над Вашим языком.

Сегодня хочет заменить империалистическую Москву — Берлин. Два хищника сцепились и кроваво дерутся между собой за добычу. В этой ожесточенной борьбе они уже падают из сил. Уж виден их конец. Фронт разваливается, наступает период национальных революций!

Это время должны использовать народы Европы и Азии для изгнания империалистов из своих территорий и восстановления национальных самостоятельных государств.

На территории Украины, борьбу за это дело уже подняла Украинская Повстанческая Армия (УПА). УПА ведет борьбу под лозунгом: „Свобода народам, свобода человеку!“ „За самостоятельные государства народов Европы и Азии!“

Порабощенные народы Восточной Европы и Азии!

Входите в связь с УПА!

Переходите с оружием на сторону повстанцев!

Поднимайте общую борьбу с империалистами!

Да здравствуют самостоятельные государства порабощенных народов!

Да здравствует Самостоятельная Украина!

**ГЛАВНАЯ КОМАНДА
УКРАИНСКОЙ ПОВСТАНЧЕСКОЙ АРМИИ**

Станица, июль 1943 г.

Звернення командування УПА до народів Середньої Азії, червень 1943 р.

повинна належати українцям, а не народам-окупантам, з якими слід боротися, доки вони не припинять окупацію українських земель.

Йшлося про можливу ліквідацію небажаних польських, російських або єврейських діячів. Представників цих етнічних груп зараховували до підозрілих, оскільки вважали опорою колишніх окупаційних режимів — польського чи радянського.

Але вказівки про можливу ліквідацію стосувалися не цілих етнічних груп, а конкретних активістів, які співпрацювали з ворогом або вели боротьбу проти ОУН та Української держави.

Іншим представникам національних меншин гарантувалися такі самі права, як і етнічним українцям.

Схожі тези стосовно етнічних груп сформульовано в рішеннях Другої конференції ОУН в 1942 році. Тут теж виокремлено поляків та євреїв. Щодо перших наголошувалося на потребі «злагіднення польсько-українських відносин», а щодо євреїв — на недоцільності брати участь у антиєврейських акціях, оскільки це відволікає увагу

Єврей Мандик Хасман (1929—2013) — вояк УПА

від головного ворога. З усіма іншими національними меншинами пропонувалося започаткувати дружні відносини та співпрацю на ґрунті спільного фронту поневолених народів.

У лютому 1943 р. Третя конференція ОУН вкотре повторила ідею створення спільного фронту поневолених народів для спільної боротьби проти держав-окупантів.

Постанови Третього надзвичайного великого збору ОУН у серпні 1943 р. остаточно затвердили тезу про «повне право національних меншостей плекати свою власну по формі й змісту національну культуру» та «рівність усіх громадян України незалежно від їх національності в державних та громадських правах та обов'язках».

Жодних винятків для «підозрілих» етнічних груп цей текст не містить. Саме ці рішення стали основою політичної програми УПА, відображеної в документі «За що бореться Українська Повстанча Армія».

УПА складалася переважно з українців, які становили більшість на теренах, охоплених повстанською боротьбою, але у її лавах також перебували і представники інших національностей.

Наприклад, єврей Лейба-Іцик Добровський був співробітником політичного відділу Штабу УПА на Волині. Він став автором листівок-звернень УПА до народів Кавказу та Середньої Азії із закликом вступати до УПА. У документах та спогадах знаходимо імена інших євреїв, які перебували в УПА як лікарі. Це Шая Варм, який протягом

1943—1944 рр. урятував життя багатьом повстанцям, Самуель Нойман, Арон Козловський, Абрагам Штерцер та інші. У складі одного з повстанських загонів певний час воював єврейський юнак Мандик Хасман.

В УПА у 1943—1944 рр. існували також так звані національні відділи — узбецькі, грузинські, азербайджанські та інші. Донесення радянських партизанів відзначають, що значна частина вояків УПА станом на початок 1944 р. не була українцями за національністю. Документи фіксують також непоодинокі випадки співпраці з українським підпіллям євреїв, поляків, чехів та представників інших національних меншин.

Отже, головна мета боротьби УПА полягала у здобутті незалежної Української держави у межах етнічних українських земель. Повстанці формулювали своє ставлення до представників національних меншин виключно через призму ставлення конкретних людей або структур (а не національностей як спільноти) до боротьби УПА та до самої Української держави.

МІФ 34

Шарль де Голль мріяв командувати УПА, а Че Гевара захоплювався стійкістю українських повстанців

«Якби в мене була така армія, як УПА, німецький чобіт ніколи не топтав би землю Франції», — казав Шарль де Голль, президент Франції у 1958—1969 роках.

«Яка армія може похвалитися тим, що ще протягом десяти років по закінченні Другої світової війни могла вести бойові дії без підтримки ззовні? Четники Михайловича в Югославії склали зброю через рік після приходу до влади Тіто. «Зелені брати» у Прибалтиці трималися два роки. Армія Крайова у Польщі — також два роки. УПА виявилася найстійкішою», — заявив Че Гевара

Олександр Гунько, блог «Че Гевара і генерал де Голль захоплювалися бандерівцями», «Газета по-українськи», 13 жовтня 2013 року

■ Суть міфу

Лідер французького руху Опору і президент Франції Шарль де Голль мріяв про армію на кшталт УПА, а кубинський революціонер

Че Гевара називав українських повстанців взірцем найстійкішого партизанського руху.

■ Факти стисло

Немає жодного французького джерела, яке б містило фразу президента Франції. У різних варіаціях вислів існує тільки в україномовних публікаціях. Так само у творах Че Гевари не йдеться про Українську повстанську армію.

■ Факти докладніше

Фраза генерала де Голля, в якій він захоплюється УПА, з'явилася в обігу в 1990-х роках в Україні. Вислів президента Франції існує в різних варіантах, де міняються окремі слова, але зміст — той самий.

Та всі ці варіанти — українські й походять з українських публікацій. Зазвичай, ніхто з тих, хто посилається на Шарля де Голля, не може навести французького оригіналу. Іноді покликаються то на мемуари де Голля, то на промову в серпні 1944 року в місті Рамбуйе. Але спогади французького політика не містять жодних згадок про ОУН чи УПА. Тексту промови в Рамбуйе теж ніхто не бачив. Не знайдено поки й інших французьких джерел, що можуть підтвердити вислів де Голля. Зусилля істориків розшукати їх через посольство Франції не увінчалися успіхом.

Шарль де Голль

Ба більше, Шарль де Голль не був проукраїнським політиком, а виступав за зближення з СРСР. Спершу Радянський Союз був партнером Франції в антигітлерівській коаліції. А після Другої світової війни Франція поглиблювала співпрацю з СРСР, щоб протиставитися впливу США на Європу. Тож французький президент не мав підстав підтримувати антирадянський збройний опір. І навряд чи він міг знати багато про діяльність ОУН і УПА за «залізною завісою».

Іншим «авторитетом» з питання УПА є Ернесто Че Гевара. На нього часто покликаються навіть історики з науковими ступенями. Нібито відомий революціонер і практик партизанської боротьби відзначав у спогадах чи інтерв'ю тривалу діяльність УПА без підтримки ззовні. Зазвичай, ті, хто його цитує, роблять це без посилань на першоджерела.

Уже сам факт, що діяч комуністичного руху позитивно висловлюється про антирадянських націоналістів, насторожує. Тим паче, у цитаті, яку поширюють, ідеться тільки про антикомуністичні рухи України, Польщі, Югославії та країн Балтії. Чому серед світових партизанських рухів вибрано для порівняння тільки антикомуністичні? Звідки Че міг дістати об'єктивну інформацію про український визвольний рух — це теж незрозуміло. На весь Радянський Союз і за кордоном комуністичні пропагандисти трубили про «українсько-німецьких націоналістів», «фашистських прислужників»,

Ернесто Че Гевара

«наймитів іноземних розвідок», «бандерівських душогубів» тощо. То про кого говорив команданте?

Розгорнімо його класичну працю «Партизанська війна» («La Guerrade Guerillas»). Її було видано у 1960 році, а перекладено російською роком пізніше в Москві. Єдиний уривок, де йдеться про українців, звучить так:

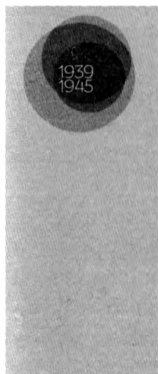
«Говорячи про партизанську війну, треба розрізняти два її типи. Один є формою боротьби, яка доповнює операції величезних регулярних армій. Такими, наприклад, були дії українських партизанських загонів у Радянському Союзі, але це не входить у наш аналіз».

Тобто знаний революціонер писав про дії українських **радянських** партизанських загонів, а не УПА. Інших першоджерел висловлювань команданте про УПА чи Україну навіть прихильники навести не можуть. Отже, Че Гевара про УПА ніколи не говорив.

Жоден із висловів про УПА як президента Франції Шарля де Голля, так і кубинського команданте Ернесто Че Гевари не підтверджується першоджерелами.

МІФ 35

Кримські татари масово дезертирували на початку війни

Після початку Великої Вітчизняної війни багато кримських татар призвали в Червону армію. Однак служба їхня виявилася недовгою. Варто було фронту наблизитися до Криму, як дезертирство і здача в полон серед них набули масового характеру. Стало очевидним, що кримські татари чекають приходу німецької армії і не хочуть воювати... Як ми бачимо, дезертирство кримських татар було практично поголовним.

*Ігор Пихалов,
«За что Сталин выселял народы»,
2008 рік*

■ Суть міфу

Влітку 1941 року радянська влада розпочала мобілізацію у Криму, яка охопила 20 тисяч кримських татар. Після прориву нацистів за Перекоп усі мобілізовані татари кинули зброю та розбіглися по домівках.

■ Факти стисло

Понад 17 тисяч кримських татар на той момент уже перебували у складі Червоної армії та чесно пройшли всю війну, подарувавши країні кількох Героїв Радянського Союзу та одного двічі Героя — Амет-Хана Султана. Після розгрому в Криму 51-ї армії з неї розбіглися призовники усіх національностей, а не лише кримські татари, які склали в ній меншість.

■ Факти докладніше

Свій появі цей міф «завдячує» доповідній записці заступника наркома держбезпеки СРСР Богдана Кобулова і заступника наркома внутрішніх справ СРСР Івана Серова на ім'я Лаврентія Берії:

«...Усі призвані до Червоної армії склали 90 тисяч осіб, у тому числі 20 тисяч кримських татар... 20 тисяч кримських татар дезертирували в 1941 році з 51-ї армії під час її відступу з Криму...»

Проте сама записка була створена 22 квітня 1944 року — набагато пізніше описаних подій, але близько до дати депортації кримських татар. Її зміст виправдовує насильницьке переселення цілого народу.

Наведена кількість у 20 тисяч кримців-«дезертирів» перекочувала до іще однієї доповідної записки від 10 травня 1944 року: вже самого Берії — Сталіну, в якій і пропонувалося депортувати кримських татар до Узбекської РСР (про це докладніше у міфах 36 та 37).

На момент початку німецько-радянської війни 21 тисяча мешканців Криму вже перебувала у лавах Червоної армії. Кілька нових хвиль призову додали до тієї кількості ще 72 тисячі кримчан. Так з'явилася згадана у першій записці кількість у 90 тисяч мешканців Криму, яких мобілізували у 1941 році.

Мобілізаційний потенціал місцевого населення становив 10—12 %, справді, кримських татар влітку 1941 року могли призвати близько 18—20 тисяч. Але дві третини з них мужньо билися в складі радянських військ і часто — поза Кримом. Про це відомо, наприклад, із довідки Головного командування німецьких сухопутних військ від 20 березня 1942 року, де йшлося про 10 тисяч кримських татар на службі в Червоній армії.

У серпні 1941 року на півострові почали створювати 51-у армію, більша частина якої складалася з жителів інших регіонів, а кримчан було лише 29 тисяч. З цього числа кримських татар нараховувалося трохи більше 5 тисяч. Тобто дезертирувати з 51-ї армії могла кількість учетверо менша, ніж доповідав Берія Сталіну.

А враховуючи тотальний розгром, який вчинили війська Еріха фон Манштейна радянським захисникам півострова, ні про яке особливе чи масове дезертирство лише одного народу не може бути і мови. Ненавчені та необстріляні новачки усіх національностей однаково розбігалися, потрапивши під удар Вермахту. Тому 20 тисячам кримських татар-«зрадників» там взятися було просто нізвідки.

Натомість відомо, що у 1944 році вирішено відправити на спецпоселення прямо з військових частин 8 995 кримських татар-учасників війни. Серед них — 524 офіцерів і 1 392 сержантів, які пройшли усю війну.

Іншими словами, тих кримців, хто влітку 1941 року дезертирував з радянського війська, було пропорційно не набагато більше, ніж представників інших народів СРСР у подібних умовах, і так само не більше, ніж кількість тих кримли, хто продовжував боротьбу у Червоній армії до самого кінця війни.

Усього на підставі звинувачень у зрадництві в травні 1944 року з Криму депортували більше 190 тисяч кримських татар — і тих, хто склав зброю, і тих, хто воював протягом усієї війни. А також і тих, хто зброю тримати не міг: діти, жінки, старші люди.

Полонені червоноармійці на збірному пункті під Севастополем, липень 1942 р.

МІФ 36

Кримські татари — «народ-зрадник»

Як ми бачимо, перебуваючи у складі російської держави, кримські татари зраджували нашу країну щоразу, коли на землю Криму приходив ворог. Їхнє виселення стало цілком заслуженою і адекватною мірою. Провина кримських татар була настільки очевидною, що навіть Хрущов, який реабілітував «невинних жертв незаконних репресій» направо і наліво, не посмів їх повернути на «історичну батьківщину».

*Ігор Пихалов,
«За что Сталин выселял народы», 2008 р.*

■ Суть міфу

Усі кримські татари під час окупації Криму співпрацювали із нацистами, боролися проти партизан, винищували мирне населення, а тому їхня депортація у 1944 році — справедлива та виправдана.

■ Факти стисло

Серед кримських татар і справді було 15—16 тисяч колабораціоністів, але майже всі вони врешті-решт або загинули, або були заареш-

товані НКВД. Карати цілий народ за провини окремих його представників є злочином проти людяності, що має ознаки геноциду.

■ Факти докладніше

У доповідній записці до Сталіна 10 травня 1944 року Берія зазначив дві причини для депортації кримських татар: «зраду» проти радянського народу та «небажаність» їхнього проживання в прикордонній смузі. Наступного дня звинувачення у масовому колабораціонізмі були повторені у постанові Державного комітету оборони № 5859сс про виселення татар.

Утім, на окупованих територіях Радянського Союзу не було жодного народу, якому тією чи іншою мірою не можна було б закинути співпрацю з нацистами. Якщо це стосувалося усіх інших народів, що потрапили під німецьку окупацію, чому кримські татари мали бути винятком?

Через усі види кримськотатарських «добровольчих з'єднань» протягом війни пройшли 15—20 тисяч осіб. Між іншим, така кількість ніколи не була в лавах цих з'єднань одночасно. Також часто забувають, що у «татарських» батальйонах, окрім власне кримських татар, служили також представники інших національностей. Якщо ж спробувати виокремити самих лише кримців — то вийде 15—16 тисяч осіб, тобто 6,5—7% всього кримськотатарського населення.

Така частка колабораціоністів є справді дещо більшою, ніж середні значення по окупованій частині СРСР. Проте цього недостатньо, щоб звинувачувати у «тотальному колабораціонізмі».

Такі обвинувачення також не враховують специфіку «малих народів», що повністю потрапили під окупацію. Адже тут у гру вступають суспільні настрої того часу: сподівання визволитися власними силами для малих народів були марними. Нацисти ж загравали із національними почуттями корінних мусульманських народів Радянського Союзу. У цьому контексті варто згадати, що 180 тисяч так званих «туркестанців» з подібних міркувань служили у Вермахті, хоча війна не докотилася до Центральної Азії.

Зрештою, в лавах Червоної армії кримських татар все одно воювало більше, ніж у різноманітних мілітарних і парамілітарних формаціях, пов'язаних із Вермахтом та окупаційною владою.

Максимальна кількість власне кримських татар у «татарських» допоміжних загонах усіх родів військ на кінець 1943 року складала 15—16 тисяч.

Кримськотатарський доброволець Вермахту танцює на Південному узбережжі Криму, літо 1942 р.

Найбільш боєздатна частина — 5—6 тисяч «гіві» — евакуювалася з Криму разом із 11-ю армією Вермахту і воювала поза півостровом.

З трьох тисяч особового складу батальйонів «шума» третину німці роззброїли і помістили в концтабори. Найвірогідніше, ця тисяча осіб потім усе одно потрапила до ГУЛАГу. Частина «самооборони» перейшла на бік партизанів, зокрема ціла рота А. Раїмова у повному складі.

Ще приблизно 3,5 тисяч чоловіків із «добровольчих формувань» евакуювали на захід при відступі Вермахту. Власне, інформатори Берії вважали, що «активних посіпак» вивезли до 5 тисяч, але решту, найвірогідніше, складали жінки і діти — всі вони з 14 по 26 квітня 1944 року були морем відправлені до портів Румунії та Болгарії.

Доля цих кримців склалася по-різному. Після цілого року різноманітних переформувань і передислокацій 2,5 тисячі зарахували до Бойової групи «Крим» Східно-тюркського з'єднання. Понад 800 осіб як «гіві» направили до 35-ї гренадерської дивізії. Решту зарахували до Волзько-татарського легіону у Франції та допоміжних підрозділів протиповітряної оборони. Отже, сукупно поза Кримом опинилося 8,5—9,5 тисяч чоловіків-колабораціоністів. До моменту капітуляції Німеччини з них дожили загалом 3,5 тисячі «добровольців». Решта загинула або зникла безвісти. По завершенні війни досить значну частину видали СРСР, де вони опинилися в ГУЛАГу.

У самому Криму залишилося приблизно 5,5 тисяч кримців-колабораціоністів, з яких у боях загинуло до тисячі осіб.

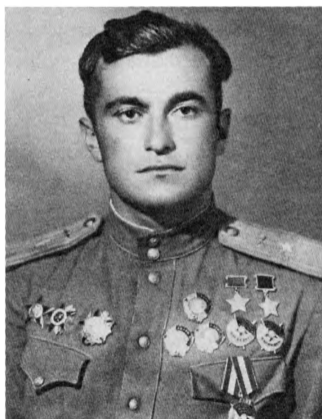
Відразу після вигнання нацистів з Криму держбезпека почала полювання на «антирадянський елемент», головним чином — на учасників воєнізованих формувань.

Згідно із поданням Берії від 5 липня 1944 року, всього заарештували 7 833 особи, в яких вилучено понад 15 тисяч гвинтівок та автоматів, понад 700 кулеметів та 5 мільйонів боєприпасів. Подальша доля цих людей, з яких майже 6 тисяч складали кримські татари, була очевидною — арешт, ув'язнення, табори.

Отже, більшість колабораціоністів або загинули в боях, або понесли індивідуальну кару після війни. Дуже мало хто зміг уникнути покарання за співпрацю з ворогом. У радянської влади та її сьгоднішніх апологетів немає жодних підстав виправдовувати депортацію кримських татар «масовою співпрацею» з німцями. Усіх, хто мав бути покараний, покарали індивідуально.

Натомість від переселення не врятувалися родини і тих кримців, хто чесно служив у Червоній армії, так само як самі солдати й офіцери кримськотатарської національності не змогли повернутися з фронту на свою Батьківщину, в Крим (трохи докладніше про це у міфі 35).

Концепція «татар-зрадників» — одна з ключових складових загальноросійського міфу про «исконно русский Крым». Без звинувачення кримських татар у «масовій зраді» неможливе обґрунтування депортації, а без виправдання цього злочину — неможливо пояснити тотальну русифікацію півострова. Усе це є лише спробами виправдати один із багатьох сталінських геноцидів.

Льотчик Амет-Хан Султан, кримський татарин, двічі Герой Радянського Союзу, 1945 р.

МІФ 37

Депортація була порятунком кримських татар

1939
1945

Цей тип покарання, важкий для всіх, був порятунком від загибелі для великої частини чоловіків, а значить, для етносу. Якби чеченців судили індивідуально за законами воєнного часу, це обернулося б етноцидом — втра-та такої значної частини молодих чоловіків підірвала б демографічний потенціал народу... Ось, німці вигнані, і батьків запитують, що вони воліють — щоб сина судили за «цивілізованими» законами і розстріляли як зрадника, який воював на боці противника, або виселили всю сім'ю в Казахстан? Можна заздалегідь відповісти, що 100% з тих, хто справді може уявити себе в такому становищі, відповіли б, що будуть щасливі обрати депортацію. Інша річ, що орудникам СРСР на долю чеченських чи кримськотатарських чоловіків, а також усіх їхніх народів було, чесно кажучи, начхати.

*Сергій Кара-Мурза,
«Советская цивилизация», том 1*

■ Суть міфу

Злочини кримських татар були настільки масштабними та викликали стільки ненависті інших жителів Криму, що депортація стала справжнім порятунком. Якби Сталін вирішив переслідувати колабораціоністів за законом, то довелося б розстріляти всіх дорослих чоловіків, і народ попросту б загинув. Інша небезпека — радянські бійці, повернувшись із фронту, масово почали б мститися кримським татарам за зраду.

■ Факти стисло

Усі колабораціоністи і так загинули або зазнали кари в індивідуальному порядку, тому небезпека народові не загрожувала. Обов'язковий розстріл за співпрацю з німцями — вигадка дилетанта Кара-Мурзи. Натомість умови на новому місці проживання завдали справжніх, а не уявних втрат кримським татарам.

■ Факти докладніше

Якщо більш поширений варіант міфу про кримськотатарські злочини (депортація є справедливим покаранням за них) можна було б назвати патріотично-шовіністичним, то в цьому випадку

«Потяг смерті». Картина Рустема Емінова

Депортовані кримські татари в Середній Азії на зборі бавовни

(депортація — спасіння) мова йде про ліберально-шовіністичний міф. Адже у цій його версії головний постулат — про тотальну масову співпрацю кримських татар з ворогом — лишився незмінним. Його поширенню ми «завдячуємо» книжці Сергія Кара-Мурзи «Радянська цивілізація», в якій зазначений підхід продемонстровано в його неприкрито цинічному вигляді.

Факти ж полягають у тому, що з 15—16 тисяч озброєних колабораціоністів із числа кримських татар абсолютна більшість або загинули в боях, або були заарештовані та відправлені до ГУЛАГу (див. міф 36). Тому усілякі спроби довести, що Сталін начебто міг за законом знищити за співпрацю з ворогом усіх чоловіків, але обмежився депортацією, не мають жодних підстав.

Так само немає жодного підтвердження тій тезі, що радянські вояки могли масово вдаватися до самосудів щодо кримських татар. За рівнем достовірності ця версія нагадує страшилки про «Правий сектор», що їх нині поширює російське телебачення.

Натомість протягом наступних півтора року після депортації лише за офіційними підрахунками в Середній Азії загинуло до 25% кримців. Переважно найслабших: жінок, дітей, старших. Їхні життя і стали справжньою ціною радянського «порятунку» кримськотатарського народу.

МІФ 38

Визволення України

З метою всенародного відзначення визволення України від фашистських загарбників <...> установити в Україні День визволення України від фашистських загарбників, який відзначати щорічно 28 жовтня.

З Указу Президента України від 20.10.2009 № 536/2009

■ Суть міфу

Радянські війська **визволили** Україну від фашистських загарбників 28 жовтня 1944 року.

■ Факти стисло

Із вигнанням нацистських окупантів у 1944 році Україна не отримала волі, тільки опинилася під пануванням іншого тоталітарного режиму, результатом діяльності якого стали масові репресії та депортації, зокрема сотень тисяч українців, поляків та цілого кримськотатарського народу, смерть від масового голоду сотень тисяч мешканців України у 1946—1947 роках.

■ Факти докладніше

У фразі «Радянські війська визволили Україну від фашистських загарбників 28 жовтня 1944 року» є три неточності.

Перша — не визволили від окупантів, а тільки вигнали їх. Волі Україні вигнання окупантів не принесло — тільки інший тоталітарний режим.

Друга — останні бої з окупантами на території сучасної України відбулися майже на місяць пізніше.

Третя — вважатимемо, що ми домовилися щодо некоректності використовувати назву «фашисти» стосовно нацистів (докладніше — у міфі 13).

У грудні 1941 — січні 1942 року радянські війська організували перший великий контрнаступ на території України. Червоній армії вдалося відбити лише незначні як на загал території в Криму та під Барвінковим.

Наступна спроба розвинути попередній успіх призвела у Криму та під Харковом до двох катастрофічних поразок радянських сил навесні 1942 року та їхнього відступу аж до Волги. Уся українська територія була зайнята німецькими військами.

У лютому 1943 року, розвиваючи наступ після перемоги під Сталінградом, радянські війська зайняли Харків та деякі інші укра-

Радянський плакат 1944 р., який говорить про «звільнення» України

їнські міста, але вже в березні 1943 року мушили залишили їх внаслідок німецького контрнаступу.

Лише восени 1943 року розпочалося остаточне вигнання нацистських окупантів з України.

У СРСР склалася традиція відзначати визволення України 28 жовтня, оскільки саме цього дня 1944 року радянські війська вибили німців з території Радянської України в її тодішніх кордонах.

Влітку 1945 року, згідно з міждержавним договором, Чехословаччина передала Радянському Союзу Закарпаття, яке увійшло до складу УРСР. Зважаючи на це, згодом вирішили перенести день пам'ятних урочистостей на дату, коли німецькі війська залишили останні населені пункти сучасної Закарпатської області.

Але 28 жовтня 1944 року радянські війська лише розпочали бої за місто Чоп. Боротьба на цій ділянці розтягнулася аж до 25—26 листопада — саме тоді нацистські окупанти були вигнані з України остаточно.

У вигнанні окупантів брала участь уся Україна: регулярні радянські війська та червоні партизани (разом понад 3 млн солдатів-українців), національне підпілля на чолі з Українською повстанською армією та українські бійці на усіх інших фронтах світу, що наближали спільну перемогу над Гітлером.

Вигнання нацистських окупантів супроводжувалося вчиненням масових злочинів, які організували сталінський режим і радянські війська з вини його командування:

- на найнебезпечніших ділянках фронту масово використовували «чорносвитників» — поспіхом мобілізованих радянським командуванням (польовими військкоматами) місцевих жителів, яких кидали у бій непідготовленими, необмундированими, а часом і неозброєними, що можна розглядати як свідому спробу знищення українського населення;
- українські армійські частини Радянської армії у 1943—1944 роках використовували в боях проти національного підпілля, що означало братовбивчу війну між українцями, які служили у Червоній армії та УПА (про це детальніше див. міф 39);
- в очищеному від німців Криму у 1944 році радянська влада здійснила низку депортацій, зокрема повністю виселила до Середньої Азії кримських татар (180 тисяч). Також депортували місцевих греків, болгар, вірмен;
- різних правових обмежень і переслідувань зазнали особи, які перебували на окупованій території, остарбайтери, полонені червоноармійці;

У 1970 р. на північній околиці Ужгорода встановили пам'ятник «Україна — визволителям»

- українці продовжували зазнавати втрат і після закінчення війни, масові репресії тривали до самої смерті Сталіна. На Західній Україні під час придушення національного руху за різними даними було вбито 150 тисяч, заарештовано 130 тисяч та депортовано понад 200 тисяч осіб;
- внаслідок організованого масового голоду у 1946—1947 роках в Україні загинуло до 1 мільйона осіб, а близько мільйона політичних ув'язнених потерпали від страждань у ГУЛАГу. Останній політв'язень комуністичного режиму Богдан Климчак повернувся з таборів 11 листопада 1990 року.

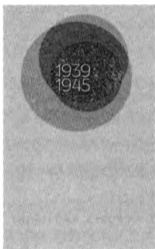
Вигнання нацистських поневолювачів не принесло Україні спокою і свободи, а обернулося поверненням комуністичного терору, масовими депортаціями, переслідуванням інакодумців.

Український визвольний рух, не вважаючи вигнання німецьких окупантів визволенням, продовжував боротьбу за незалежність України, яка тривала ще майже десятиліття. Переслідування інакодумців не припинялося до розпаду СРСР.

Справжню волю і свободу Український народ отримав тільки після 24 серпня 1991 року зі здобуттям державної незалежності.

МІФ 39

УПА стріляла в спину Червоній армії, яка визволяла її від фашистів

Вулицями Донецька йшли полонені українські солдати. Їхні діди-прадіди воювали з фашизмом, а ці — самі упо-дібнилися фашистам. І навіть у бій йшли під синьо-жов-тим прапором, тим самим, під яким карателі ОУН-УПА стріляли в спину радянським солдатам.

*Владислав Гулевич, «Бешенство карликов»,
серпень 2014 року*

■ Суть міфу

УПА воювала проти Червоної армії, яка боролася з Третім Райхом, і це є доказом того, що УПА виступала на боці нацистів.

■ Факти стисло

УПА воювала проти Радянського Союзу так само, як і з Третім Рай-хом, вбачаючи у СРСР такого самого агресора та ворога незалеж-ності України. Але ворогом УПА була не Червона армія, а компартія, НКВД та інші елементи репресивної системи Радянського Союзу.

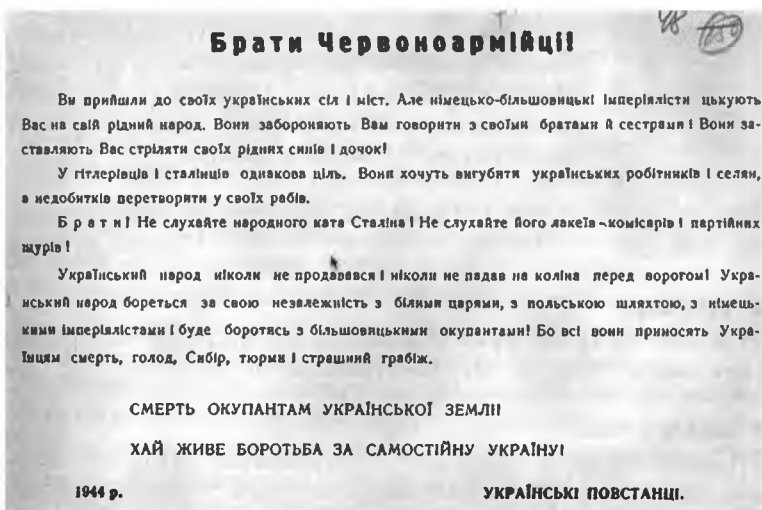
■ Факти докладніше

У лютому — березні 1944 року Червона армія здійснила наступ на територію Західної України. У той час на Волині та Галичині активно діяла Українська повстанська армія, яка до цього протистояла нацистським військам. Червона армія також представляла тоталітарний ворожий українській державності режим, але ставлення до неї було принципово іншим.

Перед самим вступом Червоної армії на Західну Україну, 24 грудня 1943 року, командування УПА видає тактичні інструкції, присвячені майбутньому наступу Червоної армії та поведінці у змінених умовах. Згідно з цим документом, відділам УПА заборонялося вступати в бій з Червоною армією — навіть для того, щоб здобути зброю, наказувалося розосередитися по селах і хуторах і дослівно «пересидіти» фронт.

Причин для такого рішення було кілька. Перша і найголовніша — основною ціллю і противником боротьби антирадянського підпілля була комуністична партія та НКВД. Червона армія розглядалася як можливе поле для націоналістичної пропаганди, метою якої було залучити її вояків до повстанців.

Друга була більш прагматичною — у військовому протистоянні зі стократ сильнішою Червоною армією УПА тільки знекровить себе і не досягне жодних відчутних результатів.

Листівка українських повстанців до червоноармійців, 1944 р.

Відомі випадки, коли українське підпілля, знаючи з даних розвідки про національний склад з'єднання Червоної армії, уникало зіткнень із «українськими» загонами радянського війська.

Але, попри добрі наміри командування, виконати інструкції вдавалося не завжди. Західна Україна була перенасичена військами до такої міри, що, як не маневруй, — уникнути сутичок було гранично складно. Крім того, багато хто з командирів діяв, виходячи передусім з конкретної тактичної ситуації «тут і тепер». Тому бої між червоноармійцями та повстанцями траплялися. З січня до березня 1944 року таких нападів було, за різними підрахунками, від 153 до 200, у квітні — травні 1944 року їхня кількість сягнула 350. Траплялися повномасштабні бої, як, наприклад, 22 березня під Дерманню на Волині.

Додаткові зіткнення провокував НКВД, залучаючи частини Червоної армії до каральних акцій — саме так сталося наприкінці вересня — у жовтні 1944 року. Така практика почастишала з весни 1945 року, після завершення війни у Європі. Тут уже повстанці у ситуації «не вистрелиш ти — вистрелять у тебе» змушені були вдаватися до зброї.

Командування УПА далі не втомлювалося нагадувати підлеглим, що вони воюють не з Червоною армією, а з військами НКВД. Окремим розпорядженням Головна команда УПА зобов'язала вояків не нападати першими на червоноармійців, якщо тільки ситуація не вимагає відкриття вогню. Ставлення до полонених регулювала окрема інструкція, видана 5 серпня 1944, друга редакція — 26 квітня 1946 року. З полоненими мали поводитися коректно, розпитувати ввічливо, не допускати нетактовностей, годувати, надавати відпочинок і — у разі потреби — лікувати. В іншій інструкції щодо поводження з червоноармійцями заборонялися будь-які насмішки з радянських порядків.

Попри вкрай несприятливі для людських контактів умови, зафіксовано чимало випадків, коли зустрічі повстанців та червоноармійців завершувалися цілком дружельюбно. У серпні 1945 року біля села Невочин червоноармійці розповіли повстанцям, де розташовані підрозділи чекістів, а на прощання порадили «ворогам» «бити тих сволочів». За місяць до цієї події червоноармійці і повстанці мирно «поділили» між собою село Підпечари на Івано-Франківщині. Волею випадку там одночасно квартирувала сотня «Дзвони» та відділ Червоної армії. Стосунки склалися майже сусідські — повстанці щедро обдарували сусідів пропагандистською літературою.

Повідомлення командування Внутрішніх військ НКВД про те, що повстанці звільняють захоплених у полон червоноармійців, 4 січня 1945 р.

Полонених червоноармійців повстанці часто відпускали назад, провівши з ними пропагандистські розмови. У березні 1944 року повстанці відпустили з полону 10 осіб, які вибралися за фуражем. І такі випадки часто згадуються у документах.

Це не повинно дивувати — адже основним ворогом УПА, боротьба з яким велася систематично і не припинялася ніколи, були війська НКВД.

І найбільші бої, на зразок бою під Гурбами у квітні 1944 року чи бою під Уневом у вересні 1944 року, УПА провела саме з НКВД.

Боротьба з чекістами тривала ще довго після 1945 року — останні сутички з українськими повстанцями зафіксовано на початку 1960-х.

МІФ 40

Жуков і Берія наказали депортувати усіх українців до Сибіру

Вислати у віддалені краї Союзу РСР всіх українців, що проживали під владою німецьких окупантів.

*З «Приказа» № 0078/42,
22 червня 1944 року*

■ Суть міфу

У червні 1944 року вийшов спільний наказ Берії та Жукова про депортацію до Сибіру всіх українців, які перебували під німецькою окупацією. Реалізований він не був через те, що виселити таку велику кількість людей (понад 20 мільйонів осіб) у стислий термін виявилось практично неможливо.

■ Факти стисло

Цей документ є німецькою пропагандистською листівкою.

Власне, ця листівка — дійсний історичний факт пропаганди гітлерівців з метою підірвати бойовий і моральний стан Червоної армії, велику частину якої склали українці.

■ Факти докладніше

Те, що радянська влада у 1944 році планувала велетенську акцію з депортації українців, які «проживали під владою окупантів», «у віддалені краї Союзу РСР» — один із тих міфів про війну, який з'явився не у СРСР чи сучасній Росії, а в Україні вже за часів незалежності, у 1992 році.

Щоправда, ще у 1956 році у доповіді XX з'їзду КПРС «Про культ особи та його наслідки» перший секретар ЦК КПРС Микита Хрущов казав про депортацію народів Сталінін: *«Українці уникли цієї долі тому, що їх занадто багато й нікуди було вислати. А то б він і їх виселив».*

Документальною основою міфу став документ, знайдений у Центральному державному архіві громадських об'єднань України (ф. 1, оп. 70, спр. 997, арк. 91) та опублікований 27 лютого 1992 року у газеті «Літературна Україна» кандидатом історичних наук Василем Марочкіним.

Автор першої публікації не подав повної інформації про документ, виявлений в архіві. Він не вказав, що цей документ із текстом буцімто «наказу» — лише німецька пропагандистська листівка.

Генеральний комісар державної безпеки Лаврентій Берія, у 1938—1945 рр. очолював НКВД СРСР. Особисто відповідальний за організацію і проведення масових депортацій народів СРСР під час Другої світової війни

Майже відразу «недогляд» виявили. «Літературна Україна» 5 березня 1992 року опублікувала лист до редакції Руслана Пирога — тодішнього директора архіву, де було знайдено документ. Але таке пояснення багатьох не переконало.

В Україні, починаючи з перших місяців після опублікування «наказу», його достовірність неодноразово й аргументовано спростовувалася. Однак свідомо чи несвідомо на нього посилаються у різних публікаціях.

Тому варто пояснити деякі деталі.

Рішення про депортацію, як правило, приймалися на рівні Державного комітету оборони СРСР і оформлювалися Указом Президії Верховної Ради СРСР, постановою Ради Народних Комісарів СРСР чи ДКО СРСР. Або наказ обов'язково мав посилатися на постанову ДКО. У нашому «наказі» цього дотримано не було.

Оформлення означеного «наказу» не відповідає вимогам до оформлення таких документів. Наказ начебто підписаний двома керівниками наркоматів, а в тексті звучить в однині — «наказую» (мало б бути «наказуємо»?). Посаду Жукова вказано як заступник наркома оборони, тоді як насправді він був першим заступником наркома оборони.

Щодо інших нюансів стилістики слід зазначити, що в радянських документах дивізії військ НКВД ніколи не називалися «каральними». В документі вказані 12-а і 25-а дивізії НКВД. 12-а стрілецька дивізія не входила до складу НКВД і дислокувалася на Далекому Сході. 25-а дивізія була у складі НКВД, але призначалася для охорони залізничних об'єктів.

І головне. Під німецькою та румунською окупацією, за приблизними підрахунками, на території України перебувало щонайменше 20 мільйонів осіб. Чи можливо було здійснити виселення раптово — як зазначено в «наказі» — такої кількості людей силами двох дивізій?

За доповіддю Берії Сталіну з квітня до червня 1944 року з Криму депортували у східні райони СРСР кримських татар, болгарів, греків, вірмен та осіб іноземного підданства — загалом понад 225 тисяч осіб. У тих операціях брали участь 23 тисячі бійців і офіцерів військ НКВД, тобто співвідношення становило на десятьох депортованих — один боєць НКВД.

Отже, для того, щоб «виселити Україну», необхідно було залучити не менше 2 мільйонів військовослужбовців НКВД.

Задіяти таку кількість особового складу і провести депортацію стількох людей в стислі терміни та ще й «вночі і раптово, щоб

Маршал Радянського Союзу Георгій Жуков, у 1944 р. командував 1-м Українським та 1-м Білоруським фронтами, а також координував дії радянських військ на території України та Білорусі

не дати втекти іншим і не дати знати членам його сім'ї, які перебувають у Червоній армії», — було абсолютно нереальним.

Терміни початку операції («виселення почати після того, як буде зібрано урожай і здано державі для потреб Червоної армії») визначені геть не конкретно, що для наказу неприпустимо, оскільки функція наказу — координація і синхронізація дій великої кількості людей.

Серед головних аргументів тих, хто вірить у дійсність наказу, — свідчення колишнього керівника НКВД УРСР генерала Василя Рясного, зафіксовані російським поетом, письменником і публіцистом, а за переконаннями і політичними поглядами — палким прихильником сталінізму Феліксом Чуєвим у книзі «Солдати імперії: Бесіди. Спогади. Документи». Проте свідчення, ретрансльовані Чуєвим, не викликають довіри, як і наведений у книзі текст наказу, передрукований з публікації Марочкіна (з деякими змінами).

Якщо вірити Чуєву, то Рясний начебто визнавав наявність наказу про виселення всіх українців, при цьому вказував, що «мені цей наказ привіз із Москви один із заступників наркома внутрішніх справ». Хто саме привіз, Рясний не вказує. Але найбільш важливою

є його теза про те, що «за активну діяльність проти Червоної армії з боку оунівців, виступів “боївки”, за вороже ставлення до російського народу товариш Сталін наказав виселити усіх українців до відомої матері, а конкретніше — до Сибіру». Мова йде про наказ Сталіна (про те, що наказ був підписаний Берією та Жуковим, Рясний зовсім не згадує). Нижче уточнюється: «його було виконано частково».

І далі процитуємо Рясного у викладі Чуєва:

«Так, виселити Україну — це не Чечню і не кримських татар. Я визначив найактивніших ворогів російського народу і радянської влади — закоренілих вовків. Декілька ешелонів мої молодці заповнили і відправили. Але потім цей наказ раптом зупинився. У чому річ, спочатку не знав ні я, нарком України, і ніхто не знав. Щось відбулося між українськими начальниками і нашими дійсними керівниками, виникли розбіжності, чи треба цією справою займатися. Кажуть, українські вожді кинулися в ноги Сталіну, вмовляючи його зупинити виселення. І Сталін поступився».

Чи були у радянського керівництва наміри виселити українців, у жодних інших документах не зафіксовано. Проте факти і документи підтверджують, що сотні тисяч українців, яких звинувачували, наприклад, у причетності до визвольного опору у 1944 році і потім — до самої смерті Сталіна — депортували у табори та заслання.

Незаперечний факт, що репресії проти українців, які жили в умовах німецької окупації, чинили тривалий час після війни. Це були не тільки депортації чи ув'язнення, дуже часто вони мали дещо інший, на перший погляд — м'якший характер: обмеження в праві доступу до вищої освіти та певних посад. Але це означало мільйони загублених мрій, кар'єр, зрештою — життів. Тривалий час комуністичний режим трактував тих, хто пережив окупацію, людьми «другого сорту».

МІФ 41

Українці — кати Варшавського повстання

Отже, література, що має стосунок до Варшавського повстання, переповнена свідченнями, інформацією та документами, які звинувачують у тому злочині також і українців, котрі воювали тоді разом із німцями. Саме через винятково рафіноване варварство та людиновбивство. <...> Насправді немає, мабуть, жодної публікації про Варшавське повстання, де б не було мови про українське варварство під час повстання.

*Маріян Калуський, "Udział Ukraińców
w zdławieniu Powstania Warszawskiego"
(«Участь українців у придушенні
Варшавського повстання»),
kresy.pl, 29 січня 2011 року*

■ Суть міфу

Українські підрозділи у складі німецької армії, зокрема СС, відіграли значну роль у придушенні Варшавського повстання. Участь

українців у боротьбі з повстанцями супроводжувалася військовими злочинами.

■ Факти стисло

Насправді визначну роль у придушенні повстання та злочинах відіграли не українські формування, а підрозділи російських націоналістів та козаків. Саме російських колабораціоністів учасники повстання і пізніші дослідники тенденційно називали «українцями». Серед українських підрозділів, залучених до придушення повстання, був лише один неповний батальйон. Документальних фактів про вчинення ним масових вбивств у Варшаві немає.

■ Факти докладніше

Варшавське повстання проти німецьких окупантів тривало з 1 серпня до 2 жовтня 1944 року.

Ініціатором виступу став польський еміграційний уряд у Лондоні. Основною бойовою силою повстанців була Армія Крайова (АК). Мета повстання полягала у визволенні столиці ще до приходу Червоної армії.

Однак партизани не розраховували сили. На початку вересня стало зрозуміло, що німецькі каральні підрозділи здатні придушити виступ.

На той час радянські війська впритул наблизилися до Варшави. Зону повстання та 1-й Український фронт розділяла лише річка Вісла. Незважаючи на прохання надати допомогу, підтримка Сталіним варшавських повстанців була мінімальною. Червона армія не перейшла у загальний наступ.

Партизани, що залишилися в живих, змушені були капітулювати перед німцями.

Німецькі підрозділи в деяких районах Варшави вдалися до тактики тотального винищення повстанців, цивільних та міської забудови. У військових злочинах відзначилися есесівські формування, наприклад, полк СС «Дірлевангер». Також задіяли підрозділи, які склалися з громадян СРСР на німецькій службі.

У післявоєнних польських публікаціях була поширена думка про велику кількість українців серед німецьких каральних військ. Українців також звинувачували у військових злочинах проти варшав'ян. Стверджувалося навіть, що участь у придушенні повстання брала дивізія СС «Галичина». Насправді, роль українців у боротьбі проти повстанців сильно перебільшена.

---

*Офіцери зведеного полку РОНА під час Варшавського повстання, серпень 1944 р.
Саме їхні бійці були одними з найбільших воєнних злочинців у Варшаві*

Чутки про прибуття до Варшави українських підрозділів СС поширювалися ще напередодні повстання. Польське підпілля стверджувало, ніби українські формування скоюють страшні злочини проти цивільного населення. Упереджене ставлення варшав'ян до українців було зумовлене відомостями про кривавий конфлікт між українцями та поляками на західноукраїнських землях. А з галицьких українців німці створили 14-у дивізію військ СС. Отже, під час повстання мешканці Варшави були схильні скрізь «впізнати» українців.

У спогадах варшав'яни називали підрозділи колабораціоністів з СРСР переважно «українцями» або «калмиками». Критерієм «ідентифікації» була не належність до відповідних національних формувань, а європейська або азіатська зовнішність вояків.

Насправді переважна більшість так званих «українців» — це були вояки зведеного полку російської 29-ї дивізії СС РОНА та кількох російських козацьких батальйонів. Деякі з них і справді були етнічними українцями, однак асоціювали себе з Росією, а не з Україною.

Для мешканців Варшави «росіяни» переважно асоціювалися з Червоною армією. Поляки намагалися не називати «росіянами» представників формувань колабораціоністів. Тим часом саме есесівці РОНА разом із полком «Дірлевангер» вчинили найбільше військових злочинів у Варшаві. Вони воювали майже від самого початку і до самого завершення повстання.

Якою ж була роль у придушенні повстання українських національних формувань на німецькій службі? Єдиним таким прикладом були дві роти Українського легіону самооборони (УЛС) під командуванням Петра Дяченка. Інша назва цього підрозділу 31-й батальйон СД.

Разом з іншими німецькими підрозділами роти УЛС ліквідували плацдарм радянських військ на лівому березі Вісли та боролися з АК у прибережних районах Варшави (Черняків і Повісля). Тут солдати УЛС воювали до 23 вересня.

Аналіз свідчень варшав'ян про цей період і місцевість не дають підстав стверджувати, що УЛС вчиняв військові злочини. В усякому разі, «українці» там не згадуються у зв'язку із вбивствами цивільних.

Бійці Українського легіону самооборони

Поширеним міфом у польській історіографії стала участь у придушенні Варшавського повстання дивізії СС «Галичина». Насправді, на момент повстання цієї дивізії не існувало. За кілька днів до вибуху Варшавського повстання, 22 липня 1944 року, її було розгромлено радянськими військами у битві під Бродами. Переважна частина вояків загинули, потрапили в полон або перейшли до УПА. Залишки відступили до Закарпаття. Наказ про нове формування галицької дивізії з'явився щойно 5 вересня. Перші боєздатні підрозділи створили 28 вересня для участі у боротьбі проти Словацького повстання.

Таким чином, жоден із підрозділів дивізії СС «Галичина» не брав і не міг брати участі у придушенні Варшавського повстання. Щоправда, на момент капітуляції Німеччини у складі галицької дивізії могли бути учасники боїв з варшавськими повстанцями. Річ у тому, що 6 березня 1945 року до складу дивізії ввели вояків Українського легіону самооборони. Але ці прикрі факти не змінюють суті: вагома участь українців у придушенні Варшавського повстання — міф.

МІФ 42

Нюрнберзький трибунал засудив українських націоналістів

Документально підтверджено, що тільки на території України від злочинів гітлерівців і їхніх посіпак загинуло 5,3 млн осіб. Участь у них «вояків» ОУН-УПА доведено, як і їхню співпрацю з нацистами... Саме тому, виходячи з принципів Нюрнберзького трибуналу, які визнані у всьому світі, Бандера і бандерівці є військовими злочинцями. Саме тому багато з них були засуджені судами після війни, а сам Бандера — знищений.

Олександр Волеводз, професор кафедри кримінального права, кримінального процесу та криміналістики Московського державного інституту міжнародних відносин, 6 березня 2014 року

■ Суть міфу

Бандеру особисто та ОУН і УПА в цілому засудив Нюрнберзький трибунал, а навіть якщо і не засудив — то все одно вони були воєнними злочинцями.

■ Факти стисло

Ані Степан Бандера чи Роман Шухевич особисто, ані ОУН чи УПА як організації не були засуджені Міжнародним військовим трибуналом у місті Нюрнберг. У жодному з 42 томів матеріалів трибуналу обвинувального вироку щодо них нема.

■ Факти докладніше

У матеріалах Нюрнберзького трибуналу вміщено вичерпний перелік осіб та організацій, що їх визнано злочинними. Українських націоналістів у цьому переліку немає. Із 42 томів справи в СРСР російською мовою видано 7, що відкрило простір для масштабних фальсифікацій та перекручень. Критики українського націоналізму сподіваються відшукати вирок Бандері в одному з невиданих томів. Однак аналіз матеріалів показує, що жодна згадка про Бандеру не може бути витлумачена проти нього.

У 25 томі зазначено, що все більше українців у таборах праці пристають до «табору Бандери» і що емігранти налаштовують «рухи як Бандери, так і Мельника» проти німців.

27 том містить свідчення, що деякі масові розстріли були постою «групам Бандери».

У 29 томі згадується «рух Бандери», спрямований на досягнення державності.

У 38 томі йдеться про відданість українців та «руху Бандери» ідеї самостійності.

У 39 томі вміщено наказ айнзацгрупам знищувати бандерівців як борців за незалежність України. Наводимо цей короткий документ у повному обсязі:

Айнзацкоманда С/5

Охоронній поліції та СД

25 листопада 1941 року

Київ

Дніпропетровськ

Миколаїв

Рівне

Житомир

Вінниця.

Стосується: ОУН (рух Бандери)

Достовірно встановлено, що на території Райхскомісаріату рух Бандери готує заколот із кінцевою метою створення незалежної України. Всіх учасників руху Бандери слід негайно затримати і після докладного допиту під виглядом мародерів без найменшого розголосу

- Seite 1 -

No. 7

Einsatzkommando C/5
der Sicherheitspolizei u. d. SD
— K d o — T g b N r. 124327/41. O. U. den 25. November 1941
O. R. 87

An die

Aussenposten Kiew
Dnjeprpetrowak
Nikolsjew
Rowno
Shtomir
Winndza

Betz.: OUN (Bandera-Bewegung)

Es wurde einwandfrei festgestellt, dass die Bandera-Bewegung einen Aufstand im Reichskommissariat vorbereitet mit dem

9 „15“ im Schloss (durch „AS“) Abschwörungshaken
9 „G.R.S.“ Biederschrift, im rechtskräftigen Rahmen i r unter Datum: „15“ (bei

100

114-0238

Endziel, eine unabhängige Ukraine zu schaffen. Alle Funktionen der Bandera-Bewegung sind sofort festzunehmen und nach einer eingehenden Vernehmung als Plünderer in aller Stille zu liquidieren.

Die Vernehmungsprotokolle sind dem Einsatzkommando C/5 zu überenden.

Dieses Schreiben ist nach Kenntnisnahme durch den Kommandoführer sofort zu vernichten.

Unterschrift (voll)
H-Obersturmbannführer

*Наказ страчувати бандерівців без суду, вміщений в томі 39
повного зібрання матеріалів Нюрнберзького процесу*

*ліквідувати. Протоколи допитів надати в Оперативний загін C/5.
Цей документ після ознайомлення командирам підрозділів знищити.
Оберштурмбанфюрер СС
Підпис (нерозб.)*

Російські дослідники люблять посилатися на матеріали допиту полковника Абверу Ервіна Штольце, котрий згадував про наказ «провідникам українських націоналістів» Мельнику, кодове ім'я «Консул І», та Бандері негайно зібратися під час нападу Німеччини на Радянський Союз та спровокувати демонстрації в Україні, аби розірвати безпосередній тил радянських армій, а також переконати міжнародну громадську думку у начебто «розпаді радянського тилу».

Але, по-перше, ця загадка так і залишилася лише у виступі радянського обвинувача Миколи Зорі (7 том) і не потрапила до вироку, а по-друге, Абвер у Нюрнберзі не визнали злочинною організацією, тож співпраця з ним з погляду трибуналу не є компрометуючою.

І ще — на допитах НКВД навіть найвищі радянські командири під тортурами слідчих визнавали себе «фашистськими шпигунами».

МІФ 43

Радянські війська не чинили воєнних злочинів

Німеччина зазнала не тільки військової поразки. Вона була віддана на милість переможця. І населення Німеччини могло б постраждати ще більше, якби не російський національний характер — відсутність злоби, невміння мститися, любов до дітей, сердечність, відсутність відчуття переваги, залишки релігійності та інтернаціоналістичної свідомості у самій середині солдатської маси. Німеччину у 45-му помилював природний гуманізм російського солдата.

*Самойлов Д., «Люди одного варіанта:
Из военных записок», 1990 р.*

■ Суть міфу

Червона армія захищала СРСР від фашистів, врятувала мільйони людей від знищення та несла свободу всім поневоленим народам Європи. Радянські вояки під час війни не вчиняли воєнних злочинів. Всі розмови про це є ворожою пропагандою та фальсифікаціями, спрямованими на заперечення подвигу «солдатів-визволителів».

■ Факти стисло

Вояки Червоної армії під час Другої світової війни вчиняли воєнні злочини проти цивільного населення. Такі злочини мали непоодинокий характер. За це чимало червоноармійців засудили військові трибунали.

■ Факти докладніше

Гаазька конвенція 1907 року про закони і звичаї суходільної війни категорично забороняла грабунок, конфіскацію приватної власності, власності громад та зобов'язувала поважати честь, права та життя окремих осіб.

У жовтні 1944 року Червона армія вступила на територію Східної Пруссії. Як написав один із червоноармійців батькам у Смоленськ: *«Нам тепер дозволено робити з німецькими негідниками усе».*

«Тепер і наші солдати можуть бачити, як горять їхні [німців] укриття, як бурлакують їхні сім'ї та тягають із собою своє змієне поріддя, — писав додому ще один радянський військовий. — Вони, мабуть, сподіваються залишитися живими, але їм немає пощади».

У фронтовому листі капітана-червоноармійця знаходимо такі слова: *«Наші хлопці вже "скуштували" всіх німецьких жінок. Узагалі*

Німкеня Габрієла Кьопп, яка в 15-річному віці пережила звалтування солдатами Червоної армії. У 2011 р. вона видала про це спогади під назвою «Навіщо я народилася дівчинкою?»

«Тут спочивають 24 вбиті німці». Братська могила мирних мешканців с. Неммерсдорф у Східній Пруссії, розстріляних червоноармійцями 21 жовтня 1944 р. Нині це с. Маяковське Калінінградської обл. Росії, і жодних знаків біля цього масового поховання немає

трофеїв багато». Ще один радянський офіцер-фронтовик залишив щоденниковий запис: «Звичайно, це неймовірно жорстоко — вбивати дітей. Але німці заслужили на ці звірства».

Старший лейтенант-зв'язківець Леонід Рабичев згадував, як радянські війська у Східній Пруссії наздогнали колону німецьких утікачів. Червоноармійці покидали у кювети на узбіччі шосе вози з майном, відтіснили убік старих та дітей і *«тисячами накинулися на жінок та дівчат»*.

Численні випадки злочинів червоноармійців проти цивільного населення фіксували німецькі документи. У січні 1945 року в окрузі Йоганнесбург Східної Пруссії радянські вояки вбили кількадесят цивільних осіб, а також кілька французьких військовополонених із колони біженців. У лютому близько 50 осіб, головно дітей та молоді, розстріляли за наказом радянського офіцера. В окрузі Оппельн військовослужбовці Червоної армії лише у січні 1945 року вбили більше 1 200 цивільних німців. В окрузі Велау радянські танкісти розстріляли колону біженців, переважно жінок та дітей. В окрузі Вальдроді червоноармійці обстріляли німецький санітарний транспорт. З тисячі поранених вдалося врятуватися лише 80 особам. Це лише деякі дані з кількох німецьких округів, зайнятих радянською армією.

Пограбування, мародерства, підпали, випадки насильства проти цивільного населення та полонених набули масового характеру.

Тому у спеціальних наказах командування радянських фронтів наголошувало на неприпустимості такої поведінки та вимагало у найкоротші терміни відновити у військах дисципліну та порядок. Директива Ставки радянського Верховного головнокомандування зобов'язувала «змінити ставлення до німців, як військовополонених, так і цивільних. Поводитися з німцями краще».

Але вжитих заходів було явно недостатньо. Наприкінці березня 1945 року доповідна записка на адресу секретаря ЦК ВКП(б) Маленкова фіксує черговий випадок масового згвалтування радянськими військовослужбовцями жінок у маєтку Грутенненг. Ці жінки навіть не були німками. Документ констатує, що у цьому маєтку був пункт тимчасового розміщення звільнених «остарбайтерів»! Одне з офіційних повідомлень Головного трофейного управління Червоної армії серед «військових трофеїв» згадує десятки тисяч роялів та піаніно, сотні тисяч килимів, предметів меблі та годинників.

Факти злочинів радянських вояків проти цивільного населення були настільки неспростовними та масовими, що їх змушена була визнати навіть офіційна російська історіографія. Президент Асоціації істориків Другої світової війни О. Ржешевський констатував: лише за перші місяці 1945 року за безчинства стосовно місцевого населення трибунали винесли вироки «4 148 офіцерам та великій кількості рядових».

Це фото, зроблене в серпні 1945 р. в Берліні, було надруковано в журналі «Life» і підписано так: «Радянський солдат конфліктує з жінкою через велосипед, який він хотів у неї купити»

МІФ 44

Прапор над Райхстагом підняли Єгоров і Кантарія

Рано-вранці 1 травня на скульптурній групі, що увінчувала фронтон будівлі, вже майорів прапор Перемоги. Його підняли розвідники сержанти М. О. Єгоров та М. В. Кантарія.

*«История Великой Отечественной войны
Советского Союза»*

■ Суть міфу

Ще одне табу радянської історії цієї війни: список прапороносців був довший на одне прізвище, з цього переліку викреслили українця Олексія Береста.

■ Факти стисло

У ніч на 1 травня 1945 року лейтенант Олексій Берест разом із Михайлом Єгоровим і Мелітоном Кантарією встановили прапор Перемоги над Райхстагом. Усі троє були представлені на звання «Герой Радянського Союзу». Проте Олексія Береста викреслили з нагородного списку. За однією з версій, це зробив особисто маршал Георгій

Жуков, який не любив політпрацівників. За іншою — фігура українця серед «прапороносців» була небажаною з політичних мотивів, адже український визвольний рух чинив запеклий опір радянській владі на Галичині та Волині. Дехто стверджує, що з цієї причини із цього списку Береста викреслив особисто Сталін.

■ Факти докладніше

Від самого початку історія встановлення «Прапора Перемоги» над Райхстагом мала більше запитань, ніж відповідей. У 1960—1961 роках в Інституті марксизму-ленінізму при ЦК КПРС створили спеціальну комісію, яка мала розставити всі крапки над «і».

За результатами роботи комісії офіційну версію дещо відредагували. Проте це ніяк не позначилося на долі причетних офіцерів і солдатів. Радянське керівництво не бажало радикального перегляду, обмежившись «косметичним ремонтом». Єгоров і Кантарія так і залишилися офіційними «прапороносцями».

Напередодні штурму Райхстагу Військова рада 3-ї ударної армії 1-го Білоруського фронту підготувала дев'ять прапорів перемоги — за кількістю дивізій, що входили до її складу. Для зручності прапори пронумерували.

Перші спроби штурму розпочалися рано-вранці 30 квітня. Бажання зробити подарунок Сталіну до 1 травня та відчуття близької перемоги зіграли злий жарт. Не перевіривши ретельно інформацію,

Олексій Берест

Єгоров і Кантарія з прапором Перемоги на даху Райхстагу. Береста в кадрі немає

верховному командуванню повідомили, що о 14:25 на Райхстагу встановили «Прапор Перемоги» — прапор армії № 5. Саме він, нині відомий як «штурмовий прапор 150-го ордену Кутузова II ступеня Ідрицької стрілецької дивізії», і є офіційно визнаним «Прапором Перемоги».

Звістку негайно передали в Москву, і вона миттєво облетіла увесь світ. Отже, коли з'ясувалося, що це не так, спростувати інформацію було вже незручно. До того ж командир 79-го корпусу генерал-майор Семен Перевьорткін, воїни якого штурмували Райхстаг, боявся наразитися на гнів маршала Жукова. Щоб хоч якось виправити ситуацію, командир 150-ї дивізії генерал-майор Василь Шатілов доручив командувачу 756-го полку Федору Зінченку терміново встановити прапор хоча б на першому поверсі Райхстагу. Перший червоний прапор на колоні біля входу у Райхстаг закріпив українець — сержант Петро Щербина.

Реальний штурм Райхстагу розпочали тільки ввечері 30 квітня. І перший «Прапор Перемоги», на переконання більшості дослідників, встановила приблизно о 23:00 група капітана Володимира

Макова. Проте він, як і решта, не зберігся. Можливо, згорів під час пожежі або впав, не закріплений належним чином.

Близько опівночі капітан 1-го стрілецького батальйону Степан Неустроєв наказав своєму замполіту, лейтенанту Олексію Бересту очолити групу, яка мала встановити прапор № 5 на куполі Райхстагу. Згодом керівництво представило до нагороди трьох «прапорносців» — Береста, Єгорова, Кантарію. Усі вони мали бездоганні, з погляду радянського керівництва, біографії, цілком вписувалися в образ радянського героя.

Чому ж Олексій Берест, який керував групою, не потрапив до офіційного радянського «канону»? Що зіграло з ним злий жарт: його національність чи посада? Достеменно це невідомо і до сьогодні.

8 травня 1946 року за встановлення Прапора Перемоги над Райхстагом звання «Герой Радянського Союзу» були удостоєні: капітан Василь Давидов, сержант Михайло Єгоров, молодший сержант Мілітон Кантарія, капітан Степан Неустроєв, старший лейтенант Костянтин Самсонов.

Повоєнна доля Олексія Береста склалася трагічно.

Після війни Берест оселився в Ростовській області (Росія). Працював директором районної кінофікації. Не полишав спроб відновити справедливість, писав у різні інстанції. Можливо, саме це стало причиною ревізії його відомства та виявлення нестачі коштів. У 1953 році на Береста завели кримінальну справу. Він отримав 10 років пермських таборів. Відсидів половину строку, був звільнений за амністією. По поверненні працював у ливарному цеху «Ростсільмашу». Загинув 3 листопада 1970 року, рятуючи з-під поїзда 5-річну дівчинку.

6 травня 2005 року Президент України В. Ющенко нагородив Олексія Береста званням Герой України посмертно.

МІФ 45

Війна завершилася 9 травня

Вдень 9 травня мені зателефонули з Москви і повідомили, що вся документація про капітуляцію німецько-фашистської Німеччини отримана і вручена Верховному Головнокомандувачу. Отже, закінчилася кровопролитна війна. Фашистська Німеччина та її союзники були остаточно розгромлені.

*Жуков Г. К.,
«Воспоминания и размышления»*

■ Суть міфу

Війна для Радянського Союзу закінчилася 9 травня 1945 року.

■ Факти стисло

Закріплення у свідомості радянських громадян 9 травня як дати закінчення війни є наслідком історичної політики Радянського Союзу. Насправді, для СРСР Друга світова війна закінчилася 2 вересня 1945 року.

■ Факти докладніше

Акт про безумовну капітуляцію нацистської Німеччини у Реймсі підписали о 02:41 7 травня 1945 року.

На церемонії підписання була присутня група журналістів. Проте на вимогу представника СРСР генерала Івана Суслопарова США і Британія погодилися відкласти публічне оголошення про капітуляцію, щоб Радянський Союз міг підготувати другу церемонію капітуляції в Берліні. З репортерів взяли обіцянку проінформувати про капітуляцію тільки 36 годин по тому — рівно о 15:00 8 травня 1945 року.

Проте німецьке радіо повідомило про підписання капітуляції вже 7 травня о 14 годині 41 хвилині. Ще через годину, про це розповіло агентство «Associated Press», репортер якого Едвард Кеннеді після німецького повідомлення визнав себе вільним від обіцянки тримати подію у секреті. Однак Кеннеді звільнили з агентства, і мовчання про капітуляцію тривало на Заході ще цілу добу.

Удень 8 травня про капітуляцію Німеччини заявили офіційно.

У Радянському Союзі на інформацію про капітуляцію 7 травня наклали абсолютну заборону. Причиною стало те, що радянський представник генерал Іван Суслопаров підписав акт у Реймсі, не маючи на руках директив з Москви. Інструкції з Кремля на той момент іще не прийшли. Незабаром після підписання акта генерал Суслопаров отримав телеграму Сталіна з категоричною заборобою підписувати капітуляцію.

Сталін обурився підписанням капітуляції в Реймсі, адже так провідну роль зіграли західні союзники. Радянський вождь відмовився визнати цей акт та зажадав підписання нового акта про капітуляцію Німеччини у здобутому Червоною армією Берліні, а також — як уже зазначалося — поставив союзникам вимогу не робити офіційних оголошень про перемогу до вступу в силу другої капітуляції 9 травня за московським часом.

У цій вимозі йому відмовили і прем'єр Великої Британії Вінстон Черчилль, і президент Сполучених Штатів Гаррі Трумен. Черчилль пояснив, що від нього буде вимагати інформації парламент. Трумен заявив, що прохання Сталіна надійшло до нього занадто пізно та скасувати оголошення Перемоги неможливо. Сталін у свою чергу сказав: «Договір, підписаний у Реймсі, не можна скасувати, але його не можна і визнати. Капітуляція повинна бути здійснена як найважливіший історичний акт і прийнята не на території переможців, а там, звідки прийшла фашистська агресія, — в Берліні,

*Генерал Вермахту Йодль підписує Акт про капітуляцію Німеччини
7 травня 1945 р. в Реймсі*

і не в односторонньому порядку, а обов'язково верховним командуванням всіх країн антигітлерівської коаліції».

У відповідь союзники погодилися провести церемонію повторного підписання Акта про капітуляцію в Берліні.

8 травня о 22:43 за центральноевропейським часом — або 9 травня о 00:43 за московським — у берлінському передмісті Карлсхорст підписаний другий Акт про капітуляцію Німеччини. Його текст майже дослівно повторює текст 7 травня. Карлсхорстський акт підтвердив час припинення вогню, вказаний у Реймському акті — 8 травня о 23:01 за центральноевропейським часом.

Того самого дня Президія Верховної Ради СРСР видала указ, яким оголосила 9 травня Днем Перемоги.

Попри підписання Акта про капітуляцію Німеччини, на фронті все ще тривали бої. Німці не хотіли здаватися в полон Червоній армії і за всяку ціну прагнули прорватися до західної зони окупації. Так, з Праги остаточно вигнано нацистів 10 травня, а останні групи німецьких військ на території Чехословаччини та Австрії ліквідували тільки 19 травня.

Виконуючи взяті перед союзниками по антигітлерівській коаліції зобов'язання, 8 серпня 1945 року СРСР оголосив війну Японії. Ця війна розглядалася як пряме продовження і складова частина Великої Вітчизняної війни. 2 вересня 1945 року, в день капітуляції

Японії, Верховна Рада СРСР видала указ, яким назвала 3 вересня Днем Перемоги над мілітаристською Японією.

Обидва свята — 9 травня і 3 вересня — оголосили вихідними днями. Але вже 1947 року ці дні знову стали робочими.

Згодом, коли «Велику Вітчизняну війну» поклали в основу радянської ідеології, головний наголос зробили на перемозі над Німеччиною. Суть цієї маніпуляції полягала в тому, щоб перенести акцент з поняття «Друга світова» на поняття «Велика Вітчизняна» й у такий спосіб відвернути увагу суспільства від інших збройних конфліктів, у яких Радянський Союз виступав як агресор у роки Другої світової війни: напад на Польщу, Західні Україну та Білорусь, Фінляндію, країни Балтії. Офіційна назва свята протягом років звучала «Свято перемоги радянського народу у Великій Вітчизняній війні 1941—1945 років». У такий спосіб події 1939—1941 років, коли СРСР вступив у союз із Третім Райхом, прибиралися з фокусу суспільної уваги, а тема радянсько-нацистської співпраці замовчувалася.

У 1965 році 9 травня знову стало вихідним днем з обов'язковими військовими парадми на честь свята. Таким чином, 9 травня остаточно закріпилося в суспільній свідомості як День Перемоги та дата закінчення війни.

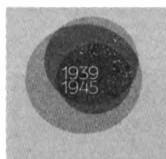
Формально ж війна з Німеччиною була закінчена тільки 25 січня 1955 року постановою Президії Верховної Ради СРСР «Про припинення стану війни між СРСР та Німеччиною».

*Радянська делегація на підписанні беззастережної капітуляції Німеччини
8 травня 1945 р. в Берліні*

МІФ 46

У СРСР День Перемоги завжди був найголовнішим святом

День Перемоги — всенародне свято, найважливіше та найголовніше у нашій країні.

*З повідомлення російського
«Первого канала», 9 травня 2014 року*

■ Суть міфу

У Радянському Союзі День Перемоги завжди був найголовнішим святом.

■ Факти стисло

День Перемоги як святковий та неробочий день у СРСР запровадили у травні 1945 року. Проте вже з грудня 1947 року він перестав бути вихідним. До 1965 року ніяких особливих заходів 9 травня не проводилося. До цього часу зі значно більшим розмахом у СРСР відзначали 1 травня — День міжнародної солідарності трудящих та 7 листопада — річницю Жовтневої революції. Знову святковим 9 травня стало лише 1965 року, коли почалося творення культу «Великої Перемоги».

■ Факти докладніше

У сучасній Росії зусиллями пропаганди День Перемоги перетворився на найбільше державне свято. За своїм розмахом він уже давно затмарив і Новий рік, і інші державні та релігійні свята. Вище керівництво Росії не втомлюється наголошувати на особливому характері, «святості» та ледь не сакральному значенні Дня Перемоги для всіх народів колишнього СРСР. Завдяки цьому у людей, які народилися після розпаду СРСР, складається враження, що 9 травня завжди мало «особливий характер». Багато хто досі упевнений, що і в радянські часи День Перемоги був найголовнішим святом. Російська пропаганда усіяко підтримує та поширює подібні переконання.

Міф про «найголовніше свято» покликаний створити зв'язок між сучасною Росією та Радянським Союзом, якого «боялися» і який «поважали» усі країни заходу. Його доба зусиллями тієї ж таки пропаганди перетворюється на своєрідний «золотий вік», а сучасне найвище російське керівництво постає у подобі продовжувачів «славних» радянських традицій.

Але час повернутися до фактів.

День Перемоги як такий уперше виник у Радянському Союзі 8 травня 1945 року. Тоді президія Верховної Ради СРСР спеціальним указом оголосила 9 травня днем всенародного торжества — Святом Перемоги, та постановила вважати його неробочим днем. Однак тоді ніяких особливих торжеств не організовували. Навіть Парад Перемоги за наказом Сталіна провели у Москві лише 24 червня.

Ніяких особливих торжеств, святкових парадів чи ходи ветеранів на Красній площі не було й у наступні роки. У грудні 1947 року президія Верховної Ради СРСР узагалі оголосила цей день робочим. Замість нього статус «вихідного» набуло 1 січня. Відтоді «святкування» Дня Перемоги на державному рівні здійснювалося за радянськими мірками вельми «скромно». Фактично, єдиними «святковими заходами» були артилерійські салюти, які відбувалися у кількох великих містах СРСР. Винятком не стали навіть ювілейні 5, 10 та 15 річниці Перемоги.

На противагу цьому, святкування 7 листопада річниці Жовтневого перевороту у СРСР було більш помпезним: військовий парад, «демонстрацію трудящих» на Красній площі та обов'язкову присутність «вождів» на трибуні Мавзолею. Аналогічні заходи відбувалися й у День міжнародної солідарності трудящих 1 травня.

Указ
ПРЕЗИДИУМА ВЕРХОВНОГО СОВЕТА СССРОб объявлении 9 мая
ПРАЗДНИКОМ ПОБЕДЫ

В ознаменование победоносного завершения Великой Отечественной войны советского народа против немецко-фашистских захватчиков и одержанных исторических побед Красной Армии, увеличившихся полным разгромом гитлеровской Германии, заявившей о безоговорочной капитуляции, установить, что 9 мая является днём всенародного торжества - ПРАЗДНИКОМ ПОБЕДЫ

9 мая считать нерабочим днём

Председатель Президиума Верховного Совета СССР М. КАЛПШИН

Секретарь Президиума Верховного Совета СССР А. ГОРКИН

Москва, Кремль. 8 мая 1945 года

В Совнаркоме СССР

В соответствии с Указом Президиума Верховного Совета СССР об объявлении 9 мая ПРАЗДНИКОМ ПОБЕДЫ Совнарком СССР постановил считать 9 мая 1945 года нерабочим днём

Совет Народных Комиссаров СССР предложил всем советским государственным учреждениям 9 мая с г. в день всенародного торжества - ПРАЗДНИК ПОБЕДЫ поднять на своих зданиях Государственный Флаг Союза Советских Социалистических Республик.

Указ Президії Верховної Ради СРСР від 8 травня 1945 р. «Про оголошення 9 травня святом Перемоги» (газета «Известия», 9 травня 1945 р.)

Лише 1965 року Свято Перемоги знову стало вихідним. З цієї нагоди на Красній площі провели військовий парад. На ньому уперше пронесли «Прапор Перемоги» та продемонстрували зразки радянських міжконтинентальних ракет. Тоді ж запровадили ювілейну медаль «20 років перемоги у Великій Вітчизняній війні 1941—1945 років», якою нагородили більше 15 мільйонів осіб. Одразу сімом містам Радянського Союзу присвоїли почесне звання «місто-герой» (про міста-герої читайте у міфі 48). У кремлівському Палаці з'їздів пройшло урочисте засідання з участю керівництва держави. Започаткували й традицію вшанування загиблих хвилиною мовчання на загальносоюзному телебаченні та радіо.

Рішення про зміну статусу Дня Перемоги прийняло найвище керівництво СРСР на чолі з Леонідом Брежнєвим. У цей період компартія гостро потребувала підвищення авторитету. Тому почала активно експлуатувати патріотичну тематику та створювати культ ветеранів війни. У 1967 році напередодні 9 травня у Москві урочисто відкрили меморіальний комплекс «Могила невідомого солдата». Вічний вогонь для нього доставили з могили «героїв Жовтня» у Ленінграді. Біля меморіалу встановили пост почесної варті № 1,

а покладання вінків до нього першими особами держави стало традиційним заходом у День Перемоги.

Як бачимо, значення одного з найголовніших свят День Перемоги набув лише у брежневські часи. Однак і тоді він продовжував ділити цей статус із 1 травня та 7 листопада.

Між іншим, у світі немає як такого єдиного для всіх свята під назвою День Перемоги. У багатьох країнах День Перемоги означає виключно їхню власну перемогу. Найчастіше — у війні за незалежність або ж узагалі просто одній із битв проти загарбників.

Саме таким є свято Перемоги для мешканців Бангладеш (у війні за незалежність проти Пакистану), В'єтнаму (у війні 1965—1975 років проти США), Естонії (у битві в місті Винну з німецьким Ландвером у 1919 році), Північної Кореї (у війні 1950—1953 років проти Південної Кореї та США), Туреччини (у битві при Думлупинарі проти Греції, якою завершилася війна за незалежність у 1922 році), Хорватії (у війні за незалежність). У цих країнах День Перемоги приурочено до інших дат, які не збігаються з 9 травня.

Деякі країни взагалі не мають у своєму календарі свята під назвою День Перемоги. Це, наприклад, Уругвай, Нова Зеландія та Панама.

У країнах Західної Європи та США перемогу над нацизмом вшановують не 9, а 8 травня. Ця дата приурочена до набрання чинності Актом капітуляції Німеччини, який підписали представники США, СРСР та Третього Райху. У більшості країн Європи цей день має назву День перемоги у Європі, День перемоги над нацизмом, День пам'яті та примирення або ж просто День закінчення війни у Європі. Словаччина 8 травня відзначає День перемоги над фашизмом. У Нідерландах День визволення від нацистських загарбників святкують ще раніше — 5 травня. А в Італії Днем визволення від німецької окупації є 25 квітня.

У 2004 році Генеральна Асамблея ООН у резолюції про святкування 60-ї річниці закінчення Другої світової війни зазначила, що держави можуть мати власні дні перемоги, визволення та святкування і проголосила 8 та 9 травня днями пам'яті і примирення. Країнам-членам Організації, приватним особам та неурядовим організаціям пропонується щорічно відзначати один або обидва ці дні для вшанування пам'яті усіх жертв Другої світової війни.

Однак світ далеко не обмежується лише США, країнами Європи та колишнього СРСР. А поза їхніми межами інші країни взагалі не святкують ані День закінчення війни у Європі, ані День перемоги над нацизмом. Цього свята немає в Аргентині, Бразилії, Китаї,

МІФ 47

Жуков — «Маршал Перемоги»

Чому ж міф про командуючого-людожера заклав свою чорною тінню саме маршала Жукова? <...> Але мішенню маршал Жуков став з іншої причини, з якої не припиняються нападки на нашу Перемогу в цілому. Просто наш великий полководець ХХ століття — її символ.

Мединский В., «Война. Мифы СССР. 1939—1945», 2014 р.

■ Суть міфу

Георгій Жуков був геніальним стратегом, найталановитішим і найрезультативнішим серед інших радянських полководців часів війни і зробив найбільший внесок у перемогу над Німеччиною, за що був названий «Маршалом Перемоги».

■ Факти стисло

Називати Георгія Жукова «Маршалом Перемоги» не просто некоректно, а й безпідставно. Як полководець на фронтах війни, він не лише здобував перемоги, а й зазнавав нищівних поразок. Проведені ним

як командувачем фронтами операції або ті, які він планував як начальник Генштабу і куратором яких був як представник Ставки Верховного Головнокомандування, часто завершувалися військовими невдачами і провалами.

■ Факти докладніше

Міф про Жукова як «Маршала Перемоги» почали творити у брежневські часи з виходом у світ в 1969 році мемуарів маршала «Спогади і роздуми», й особливо — після смерті Жукова у 1974 році. Свого апогею культ Жукова досяг наприкінці ХХ століття, коли в 1994 році був заснований військовий орден Жукова, а через рік у Москві поруч із Красною площею встановили бронзову кінну скульптуру, що зображала маршала під час Параду Перемоги.

Георгій Жуков як воєначальник і людина — постать вкрай складна і неоднозначна. З одного боку, незважаючи на відсутність достатньої загальної та військової освіти (чотири класи школи плюс кавалерійські курси командирів) і невисокий рівень особистої культури, він мав хист до військової справи, визначався сильною волею, жорстким, безкомпромисним характером, умінням цілеспрямовано йти до мети. З другого боку, його характеризують безжальні, жорстокі, часто несправедливі дії та вчинки, зокрема й щодо підлеглих.

Його важко звинуватити у боягузтві — він часто бував на передовій, де іноді власноруч «наводив порядок». Водночас він не рахувався з втратами, не беріг солдатські життя, але завдяки їм потрапив до пантеону радянських полководців і воєначальників періоду Другої світової війни як «зірка першої величини». Поряд із провалами і нищівними поразками йому належать і заслуги в успішних операціях Червоної армії. Проте цей успіх часто досягався не за рахунок високого рівня воєнного мистецтва, а багатократною переваги у силах і засобах.

Він далеко не у всьому був сильною та чесною людиною. Не позбавлений комплексу «Наполеона», він приписував собі чужі здобутки і заслуги. І мав слабкість до матеріальних речей та розкоші.

Заперечення особливо видатної ролі Жукова у війні, критика методів його роботи, звинувачення у великих втратах і хамському ставленні до підлеглих зустрічаються у спогадах багатьох маршалів і генералів, учасників війни. Іноді це пов'язано із заздрістю, з ревностями до його слави, з особистими образами, але переважно такі звинувачення об'єктивні.

Після нападу Німеччини на СРСР, перебуваючи на посаді начальника Генерального штабу Червоної армії і члена Ставки Головного

(Верховного) Командування, Жуков був направлений як представник Ставки для організації відсічі противнику спочатку на Південно-Західний, а потім — на Західний фронт. Однак організовані ним контрудари не покращили становища, а призвели до розгрому військ. Відхід Червоної армії перетворився на втечу. Колосальними виявилися втрати у живій силі, озброєнні та військовій техніці. Отже, з покладеними на нього завданнями Жуков не впорався.

Наприкінці липня його усунули з посади начальника Генерального штабу і призначили командувачем Резервним фронтом. Лише особиста прихильність Сталіна уберегла Жукова від повторення долі командувача Західним фронтом генерал-полковника Дмитра Павлова, розстріляного разом з групою інших генералів.

З жовтня 1941 до серпня 1942 року Жуков командував військами Західного фронту. 1942 рік виявився роком жорстоких поразок і величезних втрат. Тут Жуков проводив безперервні наступальні операції, які завершувалися невдачею чи провалом. Загальні втрати у Ржевсько-В'яземській операції склали близько 777 тисяч осіб — майже 75% від чисельності військ до початку операції. Найкривавішими стали дві Ржевсько-Сичевські операції — у серпні та в листопаді — грудні 1942 року.

Але навіть після нерезультативних, з великими втратами наступів під Ржевом і Сичовкою Сталін наприкінці серпня призначає

*Маршал Радянського Союзу Георгій Жуков
під час параду на Красній площі, 24 червня 1945 р.*

Жукова заступником Верховного Головнокомандувача і першим заступником народного комісара оборони СРСР. Одночасно у ролі представника Ставки ВГК його спрямовують на сталінградський напрямок. І хоча результати діяльності Жукова були вкрай скромними, саме за особисті «заслуги» у січні 1943 року йому першому від початку війни присвоєно звання Маршала Радянського Союзу.

Ще одна малоприваблива сторінка в біографії маршала — операція «Полярна зірка» (лютий — квітень 1943 року). Після прориву блокади Ленінграда він планує розгром німецької групи армій «Північ», звільнення Ленінградської області та створення передумов для успішного наступу в країні Балтії. Але операція завершилася провалом, а радянські війська зазнали важких втрат.

Після смерті Ватутіна Сталін наказав Жукову очолити 1-й Український фронт. 10 квітня 1944 року за звільнення Правобережної України Жуков удостоєний вищої військової нагороди — ордена «Перемога» за № 1.

Влітку 1944 року Жуков координував дії 1-го і 2-го Білоруських фронтів в операції «Багратіон». Головні заслуги у проведенні успішної операції, в результаті якої від ворога було очищено територію Білорусі, Жуков присвоїв собі, фактично відібравши їх в інших, зокрема у командувача 1-м Білоруським фронтом Костянтина Рокоссовського.

Наприкінці березня 1945 року з легкої руки Сталіна «за вміле виконання завдань Верховного Головнокомандування» Жуков першим отримує другий орден «Перемоги». Пізніше до когорти двічі кавалерів вищої військової відзнаки додалися Василевський і сам Сталін.

«Апофеозом воїнської слави» маршала Жукова стала битва за Берлін. 16 квітня він як командувач 1-м Білоруським фронтом починає безпрецедентну за своїми масштабами і швидкоплинністю стратегічну наступальну операцію. Проте вона мала наслідком і великі втрати військ. Червона армія, тільки за офіційними, явно заниженими даними, у Берлінській операції втратила 352 тисячі осіб, з них понад 78 тисяч безповоротно. За розмірами добових втрат особового складу і техніки (понад 15 тисяч осіб, 87 танків і САУ, 40 літаків) битва за Берлін перевершила всі інші операції Червоної армії, де втрати були наслідком боїв, на відміну від битв першого періоду війни, коли добові втрати радянських військ визначалися переважно значним числом полонених. За інтенсивністю втрат ця операція порівнянна лише з Курською битвою.

Мабуть, за такі «досягнення» Георгія Жукова в сучасній мілітаризованій Росії називають «неперевершеним вітчизняним полководцем» усіх часів, який «високо підніс славу російської зброї».

МІФ 48

Місто-Герой

Звання «Місто-Герой» надається містам Радянського Союзу, трудящі яких проявили масовий героїзм і мужність у захисті Батьківщини у Великій Вітчизняній війні 1941—1945 років.

*Постанова
Президії Верховної Ради СРСР
про почесне звання «Місто-Герой»,
8 травня 1965 року*

■ Суть міфу

Окремі міста СРСР особливо відзначилися в період війни, тому здобули народне визнання як Міста-Герої.

■ Факти стисло

Нагородження відзнакою Місто-Герой відбувалися безсистемно, вибір претендентів здійснювався на основі суб'єктивної думки радянського керівництва, а не бойового внеску міста у перемогу.

■ Факти докладніше

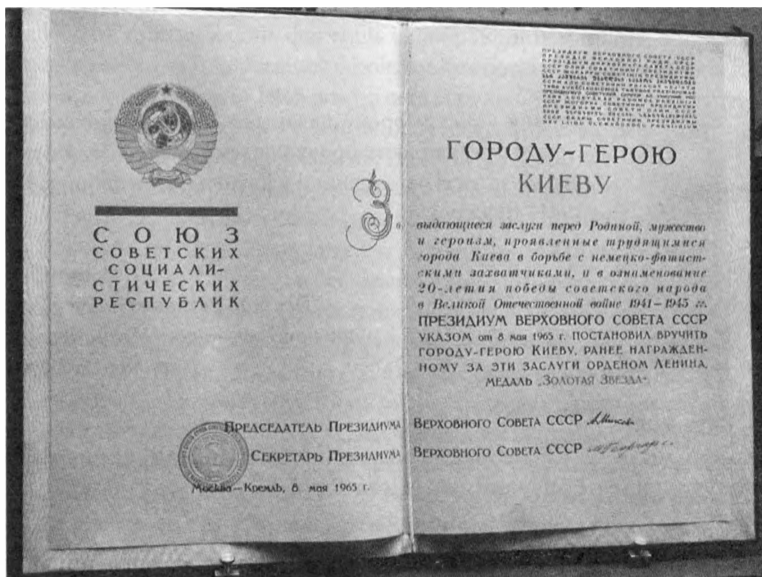
Словосполучення «місто-герой» спочатку вживалося як метафора. У 1942 році газета «Правда» назвала містами-героями Ленінград, Одесу, Севастополь і Сталінград. 1 травня 1945 року Сталін наказав провести салют у столицях 16 союзних республік, а також у містах-героях: Ленінграді, Сталінграді, Севастополі та в Одесі. В указі про заснування медалі «За оборону Києва» у 1961 році столиця України теж названа містом-героем.

Що ж означає «місто-герой» і кого можна так називати?

Уперше це було визначено у 1965 році. До 20-річчя перемоги над Німеччиною Президія Верховної Ради СРСР затвердила відповідне Положення. Звання Місто-Герой мало надаватися містам СРСР, які проявили «масовий героїзм і мужність» під час війни.

Як саме визначати міру героїзму, у Положенні не сказано. Ніяких спеціальних комісій не створювали. Рішення на власний розсуд приймала Президія Верховної Ради.

Визначення Міст-Героїв припадає на час активного культивування міфу «Великої Вітчизняної війни» (докладніше про це

Грамота Президії Верховної Ради СРСР від 8 травня 1965 р.
«Про вручення місту-герою Києву медалі "Золота зірка"»

міф 46). Перші нагородження відбулися аж через 20 років після завершення війни. Тоді відзначили 6 міст: Ленінград, Одесу, Севастополь, Волгоград (колишній Сталінград), Київ, Москву, а також Брестську фортецю.

У 1970-х роках «Містами-Героями» стали Керч, Новоросійськ, Мінськ і Тула. Останні нагородження відбулися у 1985 році, до 40-ї річниці завершення війни: Смоленськ і Мурманськ.

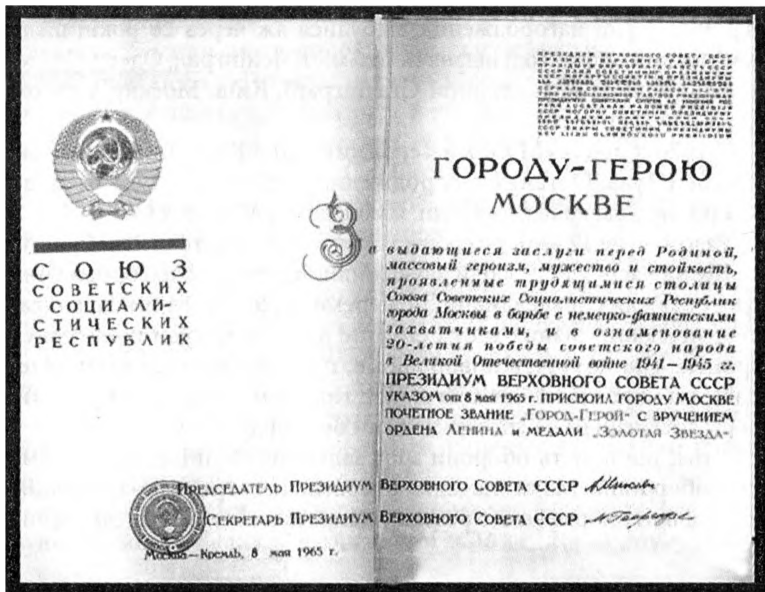
Разом — це 12 «Міст-Героїв» і Брестська «Фортеця-Герой».

Ще за часів СРСР люди зауважили, що процес нагородження був не завжди справедливий. До перемоги над Німеччиною доклалися мешканці різних міст і сіл, і не лише тих, куди докотилися фронти. Тил постачав новобранців, приймав евакуйованих спеціалістів і промисловість. Та жодне тилове місто не дістало зірки. Увагу зосередили на містах, де були бойові дії.

Утім, успішність оборони міст залежала не лише від героїзму їхніх оборонців. Мали значення оперативна і стратегічна ситуація, особливості географічного розташування, кількість військ, залучених

*Стела «Місто-Герой Київ»
у Національному музеї історії України в Другій світовій війні*

Указ Президії Верховної Ради СРСР від 8 травня 1965 р.
«Про присвоєння Москві почесного звання "Місто-герой"»

до боїв. Сукупність сприятливих факторів дозволила досить успішно обороняти Ленінград, Одесу, Севастополь, Москву. Багато інших населених пунктів були приречені.

Незважаючи на героїчний опір, такі Міста-Герої, як Одеса, Київ, Севастополь, все ж були здані ворогу. Київ упав після грандіозного оточення армій Південно-Західного фронту. Оборонців Севастополя в критичний момент покинуло напризволяще командування. Через прорахунки планування трагічно виявилася доля першого десанту на Керченський півострів. Майже кожен випадок героїчної оборони не обходився без ганебних поразок та прикладів неадекватної поведінки керівництва.

Мінськ, Керч, Смоленськ німці захопили миттєво. Оборона кожного з цих міст не тривала і тижня.

Мінськ став Містом-Героєм тільки в 1974 році, як столиця «республіки-партизанки».

Керч, як і Новоросійськ, нагородили в 1973 році — до 30-річчя розгрому німців на Північному Кавказі та в Криму. Ключовим став

дуже простий факт: під Новоросійськом воював майбутній генсек Леонід Брежнев.

Смоленськ врешті-решт визнали Містом-Героєм після тривалих наполегливих клопотань місцевого обкому партії. До відома взяли обґрунтування, що Смоленськ здавна був воротами на шляху до Москви. Байдуже, що ці ворота виявилися «несправними» в 1941 році. Тулу відзначили також завдяки пробивному керівництву.

Цілій низці справді героїчних міст не дісталася зірки. Наприклад, безуспішними були всі спроби домогтися визнання Містом-Героєм Воронежа. Це прифронтове місто стримувало ворога довше, ніж Сталінград, і теж не було захоплене.

Брежнев відмовився відзначити Містом-Героєм Курськ, хоча бої на Курській дузі дістали світове визнання.

Контрнаступ під Ростовим-на-Дону восени 1941 року був одним із перших, до того ж успішнішим за керченський десант. Але Ростовська область, як спадкоємниця козацького Дону, мала репутацію неблагонадійної.

За Харків у 1941—1943 роках відбулося чотири великі битви. Місто тричі переходило з рук у руки. Позатим, подвигів, достойних Зірки Героя, у цих боях радянське керівництво не зауважило.

Що було причиною такої вибірковості?

Формально нагорода мала лише символічний характер. Насправді ж — вона означала доступ до привілеїв. Адміністрації Міст-Героїв отримували щедрі матеріальні ресурси, зокрема краще товарне забезпечення. Обов'язковий матеріальний бонус істотно обмежував щедрість Компартії на похвалу.

Країна Рад не могла прогодувати надто багато героїчних міст. Тому відзначення розтягнулося на десятиліття, і не всі достойні міста дочекалися своєї зірки.

МІФ 49

Росія могла перемогти нацистів і без українців

Якщо ми подивимося статистику часів Другої світової війни, то з'ясується, що найбільші втрати у Великій Вітчизняній війні зазнала саме РСФСР — більш ніж 70% втрат. Це означає, що війна виграна, не хочу нікого ображати, але в основному за рахунок людських та індустріальних ресурсів Російської Федерації.

Володимир Путін під час телевізійної програми «Разговор с Владимиром Путиным. Продолжение», 16 грудня 2010 року

■ Суть міфу

Російський народ виніс на собі основний тягар війни.

■ Факти стисло

Перемога у Другій світовій війні над нацизмом є результатом дій не якоїсь однієї країни, а спільних дій усіх учасників антигітлерівської коаліції. Тому навіть постановка питання про «суверенну

перемогу» силами однієї РФ є абсурдною: важливий був внесок кожного з цих народів. Водночас роль українців у цій репліці теж несправедливо применшена.

■ Факти докладніше

Звідки ж походить твердження, що саме «на РСФРР припадає 70 % втрат у Великій Вітчизняній війні»?

Офіційна позиція Кремля спирається на розрахунки групи російських військових істориків, згідно з якими впродовж 1941—1945 років у лавах Червоної армії і ВМФ воювало близько 34,5 мільйонів радянських громадян. Неповоротні втрати склали 8 мільйонів 668 тисяч 400 осіб, з них — 1 мільйон 376 тисяч українців (тобто 15,9% від загального числа військових втрат СРСР або більше, ніж усі втрати США, Великої Британії та Польщі разом узяті). Насправді ж, за підрахунками незалежних істориків, військові втрати радянських збройних сил коливаються в межах 11—12 млн, з яких українців приблизно 2,5 мільйона, тобто 21—22%.

Однак усе залежить від того, як рахувати: *за етнічною ознакою або за територіальним принципом.*

Командна група парадного розрахунку 1-го Українського фронту під час параду на Красній площі, 24 червня 1945 р.

Російські військові експерти здійснювали підрахунок за етнічною ознакою й автоматично відсіювали громадян інших національностей (росіян, білорусів, поляків, євреїв, німців, татар, молдаван, вірмен, греків та ін.), які з діда-прадіда проживали в Україні, для яких ця земля була батьківщиною. Оскільки Україна завжди була багатонаціональною, то такий підхід, як і мотиви його використання, залишають багато питань.

Саме використання етнічного підходу зменшило частку втрат неросійських народів до 33,7%.

За підрахунками українських дослідників, у лавах Червоної армії воювало близько 7 мільйонів вихідців з України, тобто приблизно 23% від загальної чисельності Збройних сил СРСР.

Чисельність українських громадян у Червоній армії постійно змінювалася. У 1941 році вони становили 15—20% (другі після росіян). У 1942 році частка українців у ЧА зменшилася: багато хто потрапив до полону або перебував на окупованій території. На початку 1944 року, під час звільнення території України, число українців зросло більш ніж на 22%.

У 1944—1945 роках частка етнічних росіян у деяких арміях радянського війська складала лише близько 40%, наприклад, 60-а армія 1-го Українського фронту, що визволяла Краків та Освенцим, мала у своєму складі близько 36% росіян та 32% українців.

Це стало відомо під час скандалу взимку 2015 року, коли Міністерство оборони РФ, обурившись словами польського міністра іноземних справ Гжегожа Схетини про те, що то «українці визволили Аушвіц», розсекретило (через 70 років після завершення війни!) формуляр із національним складом цього військового з'єднання. Цілком випадково Міністерство оборони РФ цим документом спростувало слова Володимира Путіна про 70% людських ресурсів.

Не варто забувати і про якісні показники. Близько 2,5 мільйона українців нагороджені радянськими орденами і медалями. За виняткову мужність 2 тисячі удостоєні звання Героя Радянського Союзу. Тричі Героєм Радянського Союзу став І. Кожедуб, двічі Героями — 32 українці, в тому числі О. Молодчий, Д. Глінка, П. Таран, М. Бондаренко, О. Мазуренко, А. Недбайло, В. Михлик та ін.

Багато українців було і в командуванні Червоної армії: Г. Кулик, С. Тимошенко, І. Черняхівський, А. Гречко, А. Єрьоменко, К. Москаленко, П. Жмаченко, Р. Малиновський.

Від імені СРСР Акт капітуляції Японії підписав українець — генерал К. Дерев'яноко.

Командна група парадного розрахунку 3-го Українського фронту під час параду на Красній площі, 24 червня 1945 р.

Групу прапороносців, що підняла «Прапор Перемоги» над Райхстагом, очолював українець — лейтенант О. Берест.

Міжнародним визнанням внеску українців у перемогу над нацизмом було надання УРСР членства в ООН.

Прихильникам етнічного підходу в оцінці внеску українців у перемогу над нацистами варто ще раз нагадати кілька важливих фактів.

Для українців війна почалася не в червні 1941 року, а 1 вересня 1939 року. На момент початку Другої світової війни у польській армії, яка налічувала 1 млн осіб, служило до 120 тисяч етнічних українців. Під час вересневої кампанії у боях проти нацистів загинуло 8 тис. українців — громадян Польщі.

Українці воювали в арміях союзників. Цей факт, на відміну від служби українців у рядах Вермахту і військах СС, деякі російські історики чомусь замовчують.

Серед військових США, які брали участь в операції «Оверлорд» (висадка союзних військ у Нормандії), налічувалося 40 тисяч американців українського походження. Кількість українців у канадській армії, за різними джерелами, становила від 35 до 50 тисяч.

З 1940 року 5 тисяч українців воювало у французькому Іноземному легіоні. У 1944 році французький рух Опору сформував три окремі українські підрозділи.

Тисячі етнічних українців — колишніх польських громадян, яких після 1939-го депортували у східні області СРСР, увійшли до складу 2-го Польського корпусу під командуванням генерала Владислава Андерса. У 1942 році корпус залишив територію СРСР і в складі британського експедиційного війська брав участь у боях в Італії.

Влітку 1943 року сформувалася 1-ша окрема Чехословацька бригада під командуванням полковника Людвіка Свободи. З 15 тисяч особового складу бригади — 11 тисяч були закарпатськими українцями.

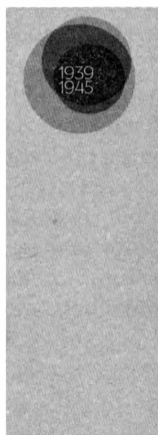
Кількома словами також варто згадати у цьому контексті й евакуйовані з території України людські ресурси і промислові потужності: складно уявити спільну перемогу без українських металургійних і машинобудівних підприємств та українських спеціалістів, які будували танки і літаки на Південному Уралі.

Але найголовніше з того, що «утікає» з-під уваги Путіна, — це справедлива оцінка спільних зусиль цілої антигітлерівської коаліції. Без американського ленд-лізу були б неможливі перемоги у Східній Європі. Ленд-ліз — неможливий без успішних воєнних дій на Тихоокеанському театрі. Тобто успіх від багатьох перемог Червоної армії на пряму залежав від американських військових зусиль на протилежному боці земної кулі. І це — тільки один приклад із багатьох подібних. Ніхто точно не зможе сказати, чия допомога, чії зусилля у тій війні були вирішальними.

Слова Путіна є прикладом маніпуляції фактами й інструменталізації історії, свідомого звуження перспективи.

МІФ 50

**«Ніхто не забутий,
ніщо не забуде»**

Здесь лежат ленинградцы.
Здесь горожане — мужчины, женщины, дети.
Рядом с ними солдаты-красноармейцы.
Всею жизнью своею
Они защищали тебя, Ленинград.
Колыбель революции.
Их имён благородных мы
здесь перечислить не сможем.
Так их много под вечной охраной гранита
Но знай, внимающий этим камням,
НИКТО НЕ ЗАБЫТ И НИЧТО НЕ ЗАБЫТО.

*Ольга Берггольц,
Пискарьовський меморіал у Санкт-Петербурзі, 1959 рік*

■ Суть міфу

Фраза «Ніхто не забутий, ніщо не забуде» — головний пропагандистський девіз радянського повоєнного часу, заклик-клятва,

що стосується увічнення пам'яті громадян СРСР, які загинули у роки «Великої Вітчизняної війни». Вперше була вжита у вірші Ольги Берггольц у 1959 році. Його написано для меморіальної стели на Пискарьовському кладовищі, де поховані жертви блокади Ленінграда.

■ Факти стисло

Перелік жертв війни, яких вшановували в СРСР, був далеко не повним. Серед «забутих»: військовополонені, інваліди війни, жертви Голокосту, остарбайтери, учасники так званих «прикордонних конфліктів». Останні — через невизнання в СРСР низки подій до 22 червня 1941 року. Так само «забули» поразки 1941 — початку 1942 років. Навіть радянські святині — могили радянських військовослужбовців — потерпали від недбалого ставлення: відбувалися укрупнення, перенесення могил, втрачалися імена воїнів.

■ Факти докладніше

«Велика Вітчизняна війна радянського народу проти німецько-фашистських загарбників» стала головним міфом Радянського Союзу у повоєнний час. Цей образ війни постав виключно як героїчний подвиг «радянського народу» на чолі з керівною партією. Проте вислів «Ніхто не забутий, ніщо не забуте!» був черговим пропагандистським гаслом. Поза увагою офіційної пам'яті лишилося багато фактів та «незручних» жертв.

Ще під час війни радянське керівництво розпочало процес увічнення пам'яті її героїв та пам'ятних подій. В Україні невдовзі після вигнання нацистів з Києва поховали генералів-оборонців столиці: Кирпоноса, Потапова, Тупикова. У 1957 році їх перепоховали в Парку Слави. Його спроектували як місце вшанування героїв «Великої Вітчизняної війни» з Вічним вогнем і Могилою невідомого солдата.

Протягом 1943—1944 років ЦК КПУ склав масштабний план спорудження монументів визволителям. Не все заплановане стало реальністю. Проте вже до 1 жовтня 1947 року в Українській РСР впорядкували 31 688 братських і 64 670 окремих могил радянських воїнів, встановили 2 613 пам'ятників, 9 861 надгробків, 52 549 могильних знаків.

Здавалося б, «ніхто не забутий, ніщо не забуте». Проте дослідники відзначають недбале ставлення до військових поховань. Наприкінці 1950-х років проводилася кампанія з укрупнення таких могил. Їх переносили, прізвища загиблих втрачали.

Не знайшлося у переможній версії війни місця для радянських військовополонених. Різні дослідники називають їхню кількість від 4,5 мільйонів до 5 мільйонів 750 тисяч. Німці знищили щонайменше півмільйона радянських військовополонених. Від голоду, нелюдських умов утримання та транспортування загинуло ще близько 2,6 мільйони бранців.

Велика частина із мобілізованих під час цієї війни лишилися каліками. Після перемоги вони перебивалися випадковими підробітками та жебрацтвом. Усі ці люди були «непристойним фоном» для країни-переможниці. У 1949 році у місцях, віддалених від центральних міст, радянська влада організувала будинки інвалідів. Поміщали туди колишніх фронтовиків переважно насильно. Утримували їх як ув'язнених. Офіційно влада про них не згадувала.

Ведучи відлік війни від 22 червня 1941 року, Радянський Союз відмежувався від ряду подій, які не вписувалися у загальний героїчний канон. Битву на Халхин-Голі, «Золотий вересень» 1939 року, Радянсько-фінську війну, окупацію Західної України та Бессарабії,

*Пам'ятник на Піскарьовському меморіальному цвинтарі
в Санкт-Петербурзі, де викарбувано слова Ольги Берггольц*

країн Балтії назвали «прикордонними конфліктами». Їхні учасники «випали» з пільгової категорії «ветерани Великої Вітчизняної війни» та вважалися «учасниками прикордонного конфлікту».

Радянська пропаганда «забула» про низку поразок 1941 — початку 1942 років. Для катастрофи 1941 року радянські історики знайшли евфемізм «період тимчасових невдач». Їх пояснювали «віроломністю німецького нападу» та кількісною перевагою ворога.

Замовчувався також національний склад як партизанських з'єднань, так і частин Червоної армії. Усе це підмінялося міфом про «дружбу народів СРСР як один зі складників перемоги». Поза увагою лишилися проблеми міжнаціональних відносин та національних меншин у роки війни.

Такими «табу» стали депортації кримських татар і німців України, українсько-польський конфлікт, а також трагедія Голокосту. Заборона/витіснення пам'яті про катастрофу єврейства відбулося через небажання радянської влади розцінювати євреїв як найбільшу жертву нацистської окупації. Численні поховання євреїв, місця їхніх масових страт на території України назвали могилами «мирних радянських громадян — жертв гітлерівського окупаційного режиму». Лише за часів перебудови про єврейські жертви почали говорити на повен голос. Непопулярною темою була й окупація України, проблема остарбайтерів, а також український визвольний рух, який боровся як з нацистами, так і з комуністами.

Окрім усього, радянська влада ще й не дуже прагнула встановлювати точну кількість жертв війни. Відразу по закінченню війни Радянський Союз заявив про 7 мільйонів втрат. Проте пізніше експлуатувалася цифра 20 мільйонів. Перед розпадом СРСР кількість жертв «зросла» до 27 мільйонів загиблих. Точна кількість загиблих не встановлена й донині. Системного обліку втрат не вели навіть серед військових. Величезна кількість загиблих досі лежить у старих окопах непохованими.

ПІСЛЯМОВА, АБО МІФИ І ВІЙНА

Після перегляду російських телеканалів та прочитування новин інформаційних агентств Кремля складається враження, що Друга світова війна ще не закінчилася. Над світом досі висить загроза фашистської агресії. Її епіцентр змістився на схід, тепер він у Києві. Єдиним джерелом його спротиву досі залишається Москва — опора світового антифашизму.

Російська пропаганда на повну потужність використовує як форми, так і сенси радянської воєнної пропаганди. Її мову складають терміни зі словника часів Другої світової: українська влада — «фашисти», українська армія — «каратели», люди, які з ними співпрацюють, — «пасобнікі», терористи, що протистоять українській владі, — «апалченци».

Кремль перекоонує, що сучасна війна проти України — це не агресія проти сусідньої держави, а продовження боротьби проти фашистів, які загрожують Росії та світові. І багато людей в Україні та Росії настільки вірять цій пропаганді, що взяли до рук зброю. Вони ніби стали дійовими особами популярних в СРСР сюжетів кіно про Велику Вітчизняну війну — де є страшні фашисти і гарні хлопці, що їм протистоять. Але за цю гру у війну вони платять своїм життям та життям тих, проти кого воюють.

Міфи про Другу світову використовуються російською пропагандою не лише в Україні чи Росії, але й у Європі та світі. Росія впевнено монополізувала перемогу Червоної армії над фашизмом, хоч в її лавах боролися мільйони українців та представників інших національностей. На думку російського керівництва, ця перемога є для нього індульгенцією в сучасності — «ми не можемо бути агресорами, адже ми звільнили світ від Гітлера».

Не ознайомлені з українською історією експерти та журналісти вірять у загрозу українського фашизму, тому що бачили на Майдані чи серед українських вояків на сході України бандерівські червоно-чорні прапори.

Але історія самого Бандери — в'язня нацистського концтабору та жертви радянської пропаганди і врешті жертви кілера КГБ, що вбив його у 1959 році, так само мало відома, як і історія руху, який він очолював. Його учасники після короткого періоду співпраці із Третім Райхом у 1939—1941 роках з кінця 1942 року розгорнули масштабну антинімецьку партизанську боротьбу.

Про цю боротьбу не можна було писати в радянські часи, адже СРСР був єдиним антифашистом, а всі, хто були проти головного антифашиста Сталіна, мусили бути фашистами. Схожий поділ світу навпіл пропонує і сьогоднішня російська пропаганда, лише місце головного антифашиста тепер зайняв Путін. Фашистами ж залишилися українці, незгодні з російською політикою.

Оновлена модерними засобами впливу на громадськість, але геть стара за своєю суттю пропаганда діє тому, що вона опирається на суспільні уявлення, стереотипи та міфи, які формувалися та утримувалися тоталітарним режимом десятки років. Деконструкція цих міфів в Україні не відбулася і після падіння режиму.

Пам'ять про війну була центральною у радянській повоєнній ідеології. День Перемоги, призначений не точно в річницю капітуляції Німеччини, а днем пізніше — 9 травня (очевидно, для виокремлення ролі СРСР у подоланні Німеччини та привласнення перемоги над нею) — став головним державним святом. Поступово це свято відсунуло на задній план навіть 7 листопада — річницю Жовтневої революції, до того найперше і головне свято радянських комуністів.

Цей міф мав служити основою формування радянської ідентичності, а в перспективі й радянського народу. Його складовими були тези про масовий патріотизм і жертвовність в ім'я радянської Батьківщини, небачена мобілізація всіх «радянських» людей у боротьбі зі страшною загрозою, месіанський похід на захід з метою визволення Європи. Велика Перемога — останній могутній акорд міфу, адже вона підтвердила правильність обраного радянським керівництвом курсу, могутність та нездоланність комуністичної влади.

Своєрідною підготовкою для його тотальної суспільної інсталяції стали 1920—1930-ті роки, коли масово винищували всіх, хто не вписувався в образ «радянської людини» і думав самостійно.

Зачистку для сприйняття нового міфу довершили перші місяці війни. Кілька мільйонів солдатів, що не бажали захищати СРСР, не вважаючи його своєю батьківщиною, потрапили в полон і згодом загинули в німецьких чи радянських таборах.

Їм на зміну прийшло нове покоління, значно краще опрацьоване радянською пропагандою. Покоління тих, хто менше пам'ятали жахи попереднього десятиліття і безпорадність перших днів війни. Крім того, ці люди на той момент уже бачили реальні жахи нацистської окупації, а тому не вірили у визволення німцями. З посиленням німецького окупаційного режиму та перемогами Червоної армії кількість лояльних до радянської влади громадян постійно зростала і перейшла далеко за межу довоєнного періоду.

Обставини воєнного лихоліття створили ідеальні умови для формування нової радянської ідентичності. Мільйони людей різних національностей опинилися в Червоній армії, змушені розмовляти однією мовою, відрізані від зовнішнього світу, щоденно оброблялися політруками, які прищеплювали їм нову радянську свідомість, нові цінності.

Важкі спільні переживання, ситуації, що постійно межували між життям і смертю, наявність спільного ворога, який неодноразово демонстрував свою нелюдську сутність, відчуття спільної місії створювали найкращі умови для такого завдання. Армія стала плавильним казаном, з нього представники різних націй мали вийти єдиним радянським народом. І можна ствердити, що бодай частково вона виконала це завдання. Сьогодні, через багато років після падіння Радянського Союзу, саме ветерани війни залишаються найбільш консолідованою та артикульованою прорадянською групою в будь-якому пострадянському суспільстві.

«Велика Перемога» стала реабілітацією радянської влади за вчинені жакливі злочини, перетворила почуття страху до ката Сталіна в почуття подяки до вождя і захисника. За межами СРСР вона більше посприяла становленню прорадянських настроїв у світі після війни, ніж усі спецоперації Комінтерну разом узяті.

«Велика Перемога» виконувала ще одну важливу функцію для радянського керівництва після Сталіна — легітимізувала владу, надавала їй необхідного героїчного ореолу. Адже після сталінських чисток не залишилося соратників Леніна, людей, освячених участю в Жовтневій революції.

Міф «Великої Перемоги» продовжував жити і після падіння СРСР. У кожній колишній його республіці, а тепер уже незалежній державі, справно відзначається чергова річниця 9 травня. 60-літній ювілей завершення війни, який проходив у Москві в 2005 році, засвідчив: для російського керівництва це не лише данина традиції чи певна історична інерція. «Велика Перемога» знову стала ключовою тезою нової державної ідеології Кремля.

Росія йшла на дипломатичні скандали, захищаючи «св'яту пам'ять про Перемогу», нещадно критикувала всі намагання переглянути застарілу радянську концепцію війни. Навіть готується прийняти спеціальний закон, який карав би всіх, хто спробує поставити під сумнів «Велику Перемогу». При цьому невідомо як, але чинність нового закону мала б поширюватися на всі пострадянські країни.

Останній момент є надзвичайно важливим — він свідчить, що Росія не просто реанімує старі історичні міфи, але й намагається їх активно експортувати.

Реанімація концепції «Великої Перемоги» є лише одним з елементів нової політики Кремля, суть якої — відновлення російського впливу на пострадянському просторі. Для цього використовується все: і енергетичний шантаж, і наявність російськомовного населення, і навіть факт володіння ядерною зброєю. Не останнє місце в цьому арсеналі відводиться так званій «спільній історії», центральними пунктами якої є концепти «Великої Вітчизняної війни» та «Великої Перемоги» і радянські міфи про цю війну. Їхня широка пропаганда засобами кіно, телебачення, літератури ставить за мету утримувати народи колишнього СРСР в орбіті російського впливу. Спільне героїчне минуле має стати платформою для формування (чи утримання) потужного проросійського лобі в незалежних державах.

Ще одна місія «Великої Перемоги» — відсунути у тінь велику поразку, якою закінчилася для СРСР «холодна війна», забути її, викинути на смітник історії разом зі «страшними роками ельцинської демократії». Це важливе завдання для влади, яка вважає розвал Радянського Союзу найбільшою геополітичною катастрофою в історії, а свою силу черпає з минулого «країни, з якою всі рахувалися».

Отож міфи про війну виконують не просто певну гуманітарну функцію — вони розглядаються як важливий інструмент відновлення геополітичного впливу Росії.

Із їхнім застосуванням практично не виникає проблем у більшості пострадянських держав, за винятком балтійських. Останні, російський вплив на які із вступом в НАТО та ЄС суттєво обмежився, російські ЗМІ зумисно демонізують і творять із них потрібний для Росії «страшний приклад перегляду історії».

Несподівано для Кремля з імплементацією радянської/російської пропаганди про війну виникли проблеми в Україні. Особливо після 2004 року, коли тут почали реалізовувати власну, не просто відмінну, але часом діаметрально протилежну до російської політику пам'яті. Засудження злочинів комуністичного минулого,

відкриття архівів комуністичних спецслужб в Україні відбувалися практично одночасно зі спробами реабілітації радянського минулого в Росії. Тож не дивно, що історія стала ще однією ареною суперництва між двома країнами, не менш гарячого, ніж суперництво в енергетичній сфері.

Так само не дивно, що після перемоги на виборах у 2010 році проросійського кандидата Віктора Януковича українська політика пам'яті зазнала докорінних змін і чи не найяскравіше проявилася якраз у питаннях, пов'язаних з історією Другої світової війни.

Стараннями міністра освіти Дмитра Табачника в підручнику історії повернувся термін «Велика Вітчизняна війна», звідти ж вилучено інформацію про український визвольний рух та його лідерів. Прийнято закон про використання так званого прапора перемоги (насправді червоного радянського), 9 травня знову відзначалося гучними військовими парадами. Народний депутат Вадим Колесніченко намагався запозичити в Росії досвід історичних законів, які мали закріпити радянське бачення війни. Частина з них навіть було прийнято в скандально відомому пакеті диктаторських законів від 16 січня 2014 року.

Втримання радянських міфів про війну в Україні є надзвичайно важливим для Росії, адже вони стали головним, іноді останнім елементом радянської ідентичності частини наших громадян.

Як показали події, після падіння режиму Януковича саме на острівці цієї радянської ідентичності опирається президент Російської Федерації Володимир Путін, розгортаючи свої диверсійні акції проти України.

Не росіяни чи російськомовні українці, яких нібито захищає Путін, є основою для тероризму на сході України чи сприяли анексії Криму, а саме «радянські люди». Тому не випадково одним із головних елементів їхньої символіки стала так звана «георгієвська стрічка» — водночас російський імперський символ (звідси й назва) і радянський, пов'язаний із концептом «Великої Вітчизняної війни».

Міфи про війну колишню стали зброєю у війні теперішній. Тому їх розвінчання важливе не тільки для того, щоб зрозуміти, «як було насправді», побачити справжнє обличчя однієї з найбільших трагедій у нашій історії. Це розвінчання не лише елемент нової гуманітарної політики держави, але й елемент її політики безпеки.

Починаючи з весни 2014 року, спеціальний державний орган — Український інститут національної пам'яті, запровадив нові комеморативні практики до дат, пов'язаних із Другою світовою війною.

Відзначення річниці завершення цієї війни тепер не привід для мілітаристської пропаганди, а нагода згадати всіх загиблих у ті страшні роки. Новим символом пам'яті став червоний мак, новою датою — 8 травня, День пам'яті та примирення.

Ці зміни досить швидко і легко сприймаються українським суспільством завдяки тому, що відбуваються на тлі сучасних екстремальних переживань. Війна теперішня допомогла багатьом українцям побачити і зрозуміти, скільки брехні про війну минулу оточувало їх дотепер. Вони перестали вірити тому, що говорила радянська пропаганда, тому, що повторює сучасна російська. Але через те вони ще більше хочуть знати, що ж сталося в минулому.

Відповіді на це запитання українці шукають у книгах, статтях, фільмах. Історики поки не дуже готові задовільнити швидко зростаючий попит, адже для цього потрібен не звичний для дослідників академічний, а в першу чергу науково-популярний формат. Його особливість у тому, що автори, добре обізнані в темі, намагаються пояснити складні питання зрозумілою мовою для тих, хто не проводив і не проводитиме глибоке її дослідження.

Науково-популярний формат розрахований на широку аудиторію, тому добре надається до розвінчання радянських міфів про війну, які досі мають значний вплив на суспільну свідомість. Тож саме довкола видання такого характеру вирішили об'єднати зусилля група істориків Українського інституту національної пам'яті, громадських ініціатив «ЛікБез. Історичний фронт», Центру досліджень вільного руху та видавництва «КСД» («Клуб сімейного дозвілля»).

Результатом нашої співпраці стала книга, яку Ти, шановний читачу, тримаєш у руках. Сподіваємося, вона допоможе зрозуміти головний урок подій 1939—1945 років: така війна не повинна повторитися знову. І запорукою цього може бути лише правда про неї.

*Володимир В'ятрович,
історик, Голова Українського інституту
національної пам'яті*

СПИСОК ДЖЕРЕЛ І ЛІТЕРАТУРИ

1941 год: В 2 кн. / Сост. Л. Е. Решин и др.; Под ред. В. П. Наумова; Вступ. ст. акад. А. Н. Яковлева. — Москва: Международный фонд «Демократия», 1998. — 832 с.

28 героев-панфиловцев. Как создавалась легенда — [Электронный ресурс] Режим доступа URL: <http://hedrook.vho.org/library/panfil.htm>.

6 історичних міфів про пакт Гітлера — Сталіна / М. Майоров, Р. Пилявец // Історична правда. — 09.07.2014. — [Електронний ресурс] Режим доступу URL: <http://www.istpravda.com.ua/articles/2014/08/22/144140>.

Андреев-Угранский А. Маршал Победы / 2-е изд. испр. и доп. — Калуга: ОБЛИЗДАТ, 2002. — 335 с.

Арзаканян М. Де Голль. Серия «ЖЗЛ» — Москва: Молодая гвардия, 2007. — 268 с.

Армстронг Д. Украинский национализм. Факты и исследования / Пер. с англ. П. В. Бехтина. — Москва: ЗАО Центрполиграф, 2008. — 368 с.

Артемов А. Братский боевой союз народов СССР в Великой Отечественной войне. — Москва: Мысль, 1975. — 200 с.

Арутюнов А. Роль американских поставок СССР по ленд-лизу в разгроме фашистской Германии и её союзников во Второй мировой войне // Великая эпоха. — 18.06.2006. — [Электронный ресурс] Режим доступа URL: <http://www.epochtimes.ru/content/view/5681/34>.

Безыменский Л. Гитлер и Сталин перед схваткой. — Москва, 2000. — 512 с.

Беседа Народного Комиссара Иностранных Дел СССР В. М. Молотова с послом Германии в СССР Ф. Шуленбургом 22 июня 1941 г. в 5 час. 30 мин. утра // Документы внешней политики. 1940 — 22 июня 1941 г. Т. XXIII: В 2-х кн. — Кн. 2 (2) 2 марта — 22 июня 1941 г. /

Под ред. Г. Мамедова и др. — Москва: Международные отношения, 1998. — С. 753—754.

Билас І. Репресивно-каральна система в Україні (1917—1953): суспільно-політичний та історико-правовий аналіз. У 2-х книгах. — Кн. 1. — К.: Либідь — Військо України, 1994. — 432 с.; Кн. 2. — К.: Либідь — Військо України, 1994. — 686 с.

Боляновський А. Боротьба УПА проти нацистського окупаційного режиму. 1943 рік // Українська Повстанська Армія в боротьбі проти тоталітарних режимів. — Львів, 2004. — С. 164—183.

Боляновський А. Німецька окупаційна адміністрація і національний рух опору України у 1941—1944 роках // Записки Наукового товариства ім. Т. Шевченка. — Львів: Видавництво НТШ у Львові, 1999. — Т. 238 (ССХХХVIII). — С. 348—381.

Боляновський А. Українські військові формування в збройних силах Німеччини (1939—1945) / Львівський національний університет імені Івана Франка; Канадський інститут українських студій Альбертського університету. — Львів, 2003. — 686 с.

Бондаренко К. Історія, якої не знаємо. Чи не хочемо знати? // Дзеркало тижня. — 2002. — № 12 (387). — 28 березня. — [Електронний ресурс] Режим доступу URL: http://gazeta.dt.ua/SOCIETY/istoriya_yakoyi_ne_znaemo_chi_ne_hochemo_znati.html.

Боровик М. Прийшла озброєна людина. Яким є образ радянського партизана в пам'яті українського населення, що пережило війну // Український тиждень. — 2013. — № 38 (307). — 26 вересня. — [Електронний ресурс] Режим доступу URL: <http://tyzhden.ua/History/90204>.

Брежнев Л. Великая победа советского народа // Брежнев Л. И. Ленинским курсом. Речи и статьи. В 2-х тт. Т. 1. — Москва: Издательство политической литературы, 1970. — 544 с.

Бугай Н. Народы Украины в «Особой папке Сталина». — Москва: Наука, 2006. — 271 с.

Бутко С. Корюківська трагедія 1943 року: анатомія злочину. — [Електронний ресурс] Режим доступу URL: <http://www.memory.gov.ua/news/sergii-butko-koryukivska-tragediya-1943-roku-anatomiya-zlochinu>.

В'ятрович В. Бандера: старі та нові міфи. — [Електронний ресурс] Режим доступу URL: http://zaxid.net/news/showNews.do?bandera_stari_ta_novi_mifi&objectId=1068824.

В'ятрович В. Друга польсько-українська війна 1942—1947. — К.: Видавничий дім «Киево-Могилянська академія»; Центр досліджень визвольного руху, 2012. — 288 с.

В'ятрович В. Історія з грифом «Секретно». Українське ХХ століття. — Львів: Часопис; Центр досліджень визвольного руху, 2013. — 696 с.

В'ятрович В. Ставлення ОУН до євреїв: формування позиції на тлі катастрофи. — Львів: Мс; Центр досліджень визвольного руху, 2006. — 144 с.

Варшавское восстание 1944 в документах из архивов спецслужб / [Ред. колл. В. Христофоров, П. Мерецкий, В. Виноградов и др.]. — Варшава; Москва, 2007. — 1381 с.

Ветров І., Шевченко О. Червона армія і рейхсвер: військово-технічна співпраця в 1922—1933 роках. — К.: Генеза, 2008. — 248 с.

Винтер Д. Почему Сталин проиграл Вторую мировую войну? — Москва: Яуза-пресс, 2009. — 288 с.

Вислых А. Спасительный ленд-лиз // Независимое военное обозрение. — 12.11.2001. — [Електронний ресурс] Режим доступу URL: http://zhurnal.lib.ru/b/bushauskas_a/64.shtml.

Вовк О. До питання про першого командира Української Повстанської Армії // Український визвольний рух / Центр досліджень визвольного руху. — Львів, 2006. — Збірник 1. — С. 151—158.

Военный энциклопедический словарь / Пред. гл. ред. комиссии Н. Огарков. — Москва: Воениздат, 1984. — 863 с.

Возняк С. Соборність як базова цінність українського народу: історико-філософський аспект // Україна соборна: зб. наук. статей. — К., 2005. Вип. 2. — Ч. II. — С. 42—49.

Выступление по радио Заместителя Председателя Совета Народных Комиссаров Союза ССР и Народного Комиссара Иностранных Дел тов. В. М. Молотова 22 июня 1941 года // Известия. — 1941. — № 147 (7523). — С. 1.

Гриневич Владислав. Неприборкане різноголосся: Друга світова війна і суспільно-політичні настрої в Україні, 1939 — червень 1941 рр. / НАН України. Ін-т політ. і етнонац. досліджень ім. І. Ф. Кураса, Канад. Ін-т Укр. Студій. — К.; Дніпропетровськ: Ліра, 2012. — 506 с.

Гайке В.-Д. Українська дивізія «Галичина». Історія формування і бойових дій у 1943—1945 роках / за заг. ред. В. Кубійовича. — Тернопіль: Мандрівець, 2012. — 208 с.

Ганущак М. Історик Микола Посівнич: «Культ Бандери створили його опоненти» // Історична правда. — 01.01.2013. — [Електронний ресурс] Режим доступу URL: <http://www.istpravda.com.ua/articles/2013/01/1/106095/>.

Гареев М. Маршал Жуков. Величие и уникальность полководческого искусства. — Москва: Военлит, 2000. — 114 с.

Гевара Че. Партизанская война. — Москва, 1961. — [Електронний ресурс] Режим доступу URL: <http://militera.lib.ru/science/guevara/index.html>.

Гогун А. Между Гитлером и Сталиным. — Санкт-Петербург: Издательский дом «Нева», 2004. — 416 с.

Гогун А. Сталинские командос. Украинские партизанские формирования, 1941—1944 / А. Гогун. — 2-е изд., испр. и доп. — Москва: Российская политическая энциклопедия (РОССПЭН), 2012. — 527 с.

Год кризиса. Документы и материалы. 1938—1939. В 2 т. — Москва, 1990. — Т. 1. — 555 с., Т. 2. — 554 с.

Голль Ш. де. Военные мемуары: Призыв 1940—1942 / Пер. с фр. Анфилофьева А. А., Арзуманова Ю. Б., Гак В. Г. и др. — Москва: АСТ; Астрель, 2003. — 814 с.

Гордієнко Я. Errare humanum est. 50 нарисів з українського примарознавства. — К.: Дуліби, 2015. — 216 с.

Гофман И. Сталинская война на уничтожение (1941—1945 годы). Планирование, осуществление, документы. — Москва: АСТ, Астрель, 2006. — 360 с.

Гошуляк І. Тернистий шлях до державності (від ідеї до Акту Злуки). — К.: ІПіЕНД ім. І. Ф. Кураса НАН України, 2009. — 467 с.

Гриневич В. Військове будівництво в Україні в 1938—1991 рр. // Історія українського війська (під редакцією Я. Дашкевича). — Львів: Світ, 1996. — С. 332—467.

Гриневич В. Міт війни та війна мітів // Критика. — 2005. — Травень. — С. 2—8.

Грінченко Г. Між визволенням і визнанням: примусова праця в нацистській Німеччині в політиці пам'яті СРСР і ФРН часів холодної війни. — Харків: НТМТ, 2010. — 336 с.

Громенко С. Вітчм народів. Навіщо Сталін виселив давні етноси Криму // Дзеркало тижня. — 2014. — 19 грудня. — [Електронний ресурс] Режим доступу URL: <http://gazeta.dt.ua/history/vitchim-narodivnavischo-stalin-viseliv-davni-etnosi-krimu-.html>.

Громенко С. Кримські татари — ціна війни, ціна миру // Історична правда. — 2.07.2015. — [Електронний ресурс] Режим доступу URL: <http://www.istpravda.com.ua/digest/2015/07/2/148470>.

Денищук О. Боротьба УПА проти німецьких окупантів. Хронологія подій. У 2-х тт. — Т. 1. Волинь і Полісся. — Рівне: ППДМ,

2008. — 448 с.; Т. 2. Галичина і Східна Україна. — Рівне: ППДМ, 2008. — 216 с.

День Победы — праздник номер один в истории нашей страны // Аргументы и факты. Долгожитель. — 2005. — № 9. — 6 мая. — [Електронний ресурс] Режим доступу URL: http://gazeta.aif.ru/_/online/longliver/69/10_01.

Дмитрук В. Вони боролися за волю України. — Луцьк: ВАТ «Волинська обласна друкарня», 2007. — 1072 с.

Договір між Польською Республікою та Союзом Радянських Соціалістичних Республік про обмін ділянками державних територій від 15 лютого 1951 року. — [Електронний ресурс] Режим доступу URL: <http://isap.sejm.gov.pl/DetailsServlet?id=WDU19520110063>.

Договір між Союзом Радянських Соціалістичних Республік та Польською Республікою про радянсько-польський державний кордон від 16 серпня 1945 року. — [Електронний ресурс] Режим доступу URL: <http://isap.sejm.gov.pl/DetailsServlet?id=WDU19470350167>.

Договір між Україною і Республікою Польща про правовий режим українсько-польського державного кордону, співробітництво та взаємну допомогу з прикордонних питань від 12 січня 1993 року, ратифікований постановою Верховної Ради України від 14 липня 1993 року № 3379-XII (3379-12). — [Електронний ресурс] Режим доступу URL: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/616_208/page.

Договір між Україною і Республікою Польщею про добросусідство, дружні відносини і співробітництво від 18 травня 1992 року, ратифікований постановою Верховної Ради України від 17 липня 1992 року № 2611-XII (2611-12). — [Електронний ресурс] Режим доступу URL: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/616_172.

Дриг Е. Механизированные корпуса РККА в бою. История автотанковых войск Красной Армии в 1940—1941 годах. — Москва: АСТ, 2005. — 830 с.

Друга світова війна в історичній пам'яті України (За матеріалами Українського інституту національної пам'яті) / [Упорядники: Л. Герасименко, Р. Пилявець]. — Київ — Ніжин, 2010. — 247 с.

Дубинянський М. Фашизм vs нацизм // Дзеркало тижня. — 2006. — № 47. — 8 грудня. — [Електронний ресурс] Режим доступу URL: http://gazeta.dt.ua/SOCIETY/fashizm_vs_natsizm.html.

Дьяков Ю., Бушуева Т. Фашистский меч ковался в СССР: Красная армия и рейхсвер. Тайное сотрудничество. 1922—1933. Неизвестные документы. — Москва: Советская Россия, 1992. — 384 с.

Єлавіч Б. Історія Балкан ХХ століття — К.: Свенас, 2004. — 600 с.
Жуков Г. Спогади і роздуми / Пер. з рос. А. М. Шевченка, А. О. Ста-
ся, Г. Г. Кулініча. — К: Політвидав України, 1985. — 841 с.

Жуков Д., Ковтун И. 29-я гренадерская дивизия СС «Каминский». — Москва: Вече, 2009. — 300 с.

Залесский К. Охранные отряды нацизма: Полная энциклопедия СС. — Москва: Вече, 2009. — 784 с.

Зализяка И. Кто взрывал ДнепроГЭС. — 28.02.2008. — [Електронний ресурс] Режим доступу URL: Часть первая: <http://misto.zp.ua/article/articles553.html>; Часть вторая: <http://misto.zp.ua/article/articles554.html>.

Запись беседы между Риббентропом и советским послом в Берлине Деканозовым от 22 июня 1941 г. в 4 часа утра // СССР — Германия. 1939—1941: Документы и материалы о советско-германских отношениях с сентября 1939 г. по июнь 1941 г. / Сост. Ю. Фельштинский. — Вильнюс: Мокслас, 1989. — С. 176—178.

Запорізький рахунок Великій війні. 1939—1945 / Ф. Г. Турченко, В. М. Мороко, О. Ф. Штейнле, В. С. Орлянський [та ін.]. — Запоріжжя: Просвіта, 2013. — 416 с.

Зинченко Ф. М. Герои штурма рейхстага. — Москва: Воениздат, 1983. — 192 с.

Зінченко О. Година папуги. Українські сторінки Катині. — Видання друге. — К.: Дух і Літера, 2011. — 400 с.

Зінченко О. Чотири документи про Корюківську трагедію // Історична правда. — 4.03.2011. — [Електронний ресурс] Режим доступу URL: <http://www.istpravda.com.ua/articles/2011/03/4/28873>.

Зубов О. Подвиг панфілівців: правда і вимисли // Дзеркало тижня. — 2012. — № 13. — 6 квітня. — [Електронний ресурс] Режим доступу URL: http://gazeta.dt.ua/SOCIETY/podvig_panfilovtsiv_pravda_i_vimisli.html.

Ильин А. Самолеты союзников по ленд-лизу // Международная жизнь. — 1995. — № 7. — С. 95—102.

Исаев А. Мифы и правда о маршале Жукове. — Москва: Яуза; Эксмо, 2010. — 480 с.

История фашизма в Западной Европе / Отв. ред. Г. С. Филатов и др. — Москва: Наука, 1978. — 616 с.

Ісаюк О. Роман Шухевич / Центр досліджень визвольного руху. — Харків: Клуб сімейного дозвілля, 2015. — 256 с.

Кальба М. Дружини українських націоналістів. — Детройт: Видво ДУН, 1992. — 143 с.

Капась І. Прибульці з «великої землі». Як сталінські командос намагалися встановити тотальний контроль над самоорганізованими групами партизанів та підпільників на окупованій території України й привласнити їхні заслуги // Український тиждень. — 2013. — № 38 (307). — 26 вересня. — [Електронний ресурс] Режим доступу URL: <http://tyzhden.ua/History/90203>.

Карпов В. Маршал Жуков, его соратники и противники в годы войны и мира. Кн. 1: лит. мозаика. — Москва: Б. и., 1991. — 95 с. (Роман-газета).

Кащеев Л., Реминский В. Автомобили ленд-лиза. — Харьков: АТФ, 1998. — 58 с.

Кентій А. Збройний чин українських націоналістів. Історико-архівні нариси. — Т. 1. Від Української Військової Організації до Організації Українських Націоналістів. 1920—1942. — К., 2005. — 332 с.

Кентій А. Протинімецький фронт ОУН і УПА // Організація українських націоналістів і Українська повстанська армія. Історичні нариси. — К.: Наукова думка, 2004. — С. 181—198.

Київ у дні нацистської навали. За документами радянських спецслужб / Упоряд.: Т. В. Вронська, А. В. Кентій, С. А. Кокін та ін. — К.; Львів, 2003. — 528 с.

Київ. 1941—1943. Фотоальбом. — К., 2000. — 267 с.

Коваль М. Україна в Другій світовій війні і Великій Вітчизняній війнах (1939—1945 рр.) — К.: Альтернативи, 1999. — 335 с. (Україна крізь віки. — Т. 12).

Ковба Ж. Людяність у безодні пекла. Поведінка місцевого населення Східної Галичини в роки «остаточного розв'язання єврейського питання». — К: Дух і Літера, 2009. — 296 с.

Козлов В. Обманутая, но торжествующая Клио. Подлоги письменных источников из российской истории в XX веке. — Москва: РОССПЭН, 2001. — 224 с.

Колісник Р. Військова Управа та українська Дивізія «Галичина». — К: Ярославів Вал, 2009. — 312 с.

Конвенція про закони і звичаї суходільної війни (IV Гаазька конвенція) від 18.10.1907. — [Електронний ресурс] Режим доступу URL: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/995_222.

Копелев Л. Хранить вечно. В 2-х кн. Кн. 1. — Москва: ТЕРРА — Книжный клуб, 2004. — 416 с.; Кн. 2: Москва: ТЕРРА — Книжный клуб, 2004. — 432 с.

Косик В. Україна і Німеччина в Другій світовій війні. — Париж; Нью-Йорк; Львів, 1993. — 657 с.

Край партизанської неслави. Чому в роки Другої світової радянський партизанський рух на території України не був масовим і всенародним // Український тиждень. — 2013. — № 38 (307). — 26 вересня. — [Електронний ресурс] Режим доступу URL: <http://tyzhden.ua/History/90198>.

Кубійович В. Українці в Генеральній Губернії 1939—1941: Історія Українського центрального комітету. — Чикаго: Видавництво М. Денісюка, 1975. — 664 с.

Лебедев И. Авиационный ленд-лиз // Военно-исторический журнал. — 1991. — № 2. — С. 27—29.

Лебедев И. Еще раз о ленд-лизе // США: Экономика. Политика. Идеология. — 1990. — № 1. — С. 71—75.

Левин Ю. А. Солдаты Победы. — Екатеринбург: Банк культурной информации, 2005. — 784 с.

Левченко Ю. Місце України в планах нацистської Німеччини в роки Другої світової війни // Науковий часопис НПУ імені М. П. Драгоманова. Серія № 6. Історичні науки: Зб. наукових праць. — Випуск 9: Ювілейний випуск до 70-річчя професора В. Борисенка. — К., 2012. — С. 237—243.

Лисенко О., Пилявець Р. Російсько-німецькі договори 1939 року // Енциклопедія історії України. Т. 9. — К.: Наукова думка, 2012. — С. 120—121.

Литвин М., Науменко К. Сталін і Західна Україна 1939—1941 рр. — К., 2010. — 80 с.

Літопис Української Повстанської Армії. — Т. 18. Карпатська група УПА «Говерля». Книга перша: документи, звіти та офіційні публікації. — Торонто, 1990. — 328 с.

Літопис Української Повстанської Армії. — Т. 19. Карпатська група УПА «Говерля». Книга друга: спомини, статті та видання історично-мемуарного характеру. — Торонто, 1992. — 357 с.

Літопис Української Повстанської Армії. — Т. 28. Марія Савчин. «Тисяча доріг». Спомини. — Торонто — Львів, 1995. — 600 с.

Літопис Української Повстанської Армії. — Т. 31. УПА на Львівщині і Ярославщині. Спогади і документи вояків УПА ТВ «Розточчя», 1943—1947. — Торонто—Львів, 2000. — 324 с.

Літопис Української Повстанської Армії. — Т. 45. Генерал Роман Шухевич — «Тарас Чупринка» — Головний Командир УПА. — Торонто — Львів, 2007. — 560 с.

Літопис УПА. Нова серія. — Том 4: Боротьба проти УПА і націоналістичного підпілля. Інформаційні документи ЦК КП(б)У, об-

комів партії, НКВС—МВС, МДБ—КДБ. 1943—1959. Документи і матеріали. Книга перша: 1943—1945 / Упорядники: В. Лозицький, І. Павленко, А. Кентій. — Київ, 2002. — 598 с.

Літопис УПА. Нова серія. — Том 15: Боротьба проти повстанського руху і націоналістичного підпілля: протоколи допитів заарештованих радянськими органами державної безпеки керівників ОУН і УПА. 1945—1954. Книга 2 / Упорядники: В. Лозицький, С. Власенко, С. Кокін. — Київ — Торонто, 2011. — 840 с.

Макарчук В. Радянсько-нацистська змова 23 серпня 1939 р. у світлі доктрини інтертемпорального права // Ученые записки Таврического национального университета им. В. И. Вернадского. — Т. 18 (57). — № 2. Юридические науки. — Симферополь, 2005. — С. 13—21.

Маношин И. Героическая трагедия: О последних днях обороны Севастополя (29 июня — 12 июля 1942 г.). — Симферополь: Таврида, 2001. — 208 с.

Манчук А. Коли міф стає правдою. Че не писав про УПА // Історична правда. — 17.02.2011. — [Електронний ресурс] Режим доступу URL: <http://www.istpravda.com.ua/columns/2011/02/17/24909>.

Марочкин В. Выслать в отдаленные края Союза ССР всех украинцев... // Литературная Украина. — 1992. — 27 февраля.

Мельтюхов М. 17 сентября 1939: Советско-польские конфликты, 1918—1939. — Москва: Вече, 2009. — 624 с.

Мельтюхов М. Проблема соотношения сил сторон к 22 июня 1941 года // Великая отечественная катастрофа-3. — Москва: Яуза, 2008. — С. 5—60.

Мельтюхов М. И. Упущенный шанс Сталина. Советский Союз и борьба за Европу: 1939—1941. — Москва: Вече, 2000. — 544 с.

Мифы об УПА // Фокус. — 23.07.2008. — [Електронний ресурс] Режим доступу URL: <http://focus.ua/news/23732>.

Мороко В. Дніпрогес: чорний серпень 1941 року // Наукові праці історичного факультету Запорізького національного університету. — Москва: ЗНУ, 2010. — Вип. XXIX. — С. 197—202.

Музичук С., Марчук І. Батальйон «Roland» // Однострій. Військово-історичний журнал. — 2002. — № 7. — С. 33—41.

Музичук С., Марчук І. Батальйони «Nachtigall» та «Roland» (Дружини Українських націоналістів) // Однострій. Військово-історичний журнал. — 2000. — № 3. — С. 25—33.

Муковський І., Лисенко О. Звитяга і жертвність. Українці на фронтах Другої світової війни. — К.: ПВА «Книга пам'яті України», 1996. — 568 с.

Нахманович В. Буковинський курінь і масові розстріли євреїв Києва восени 1941 р. // Український історичний журнал. — 2007. — № 3 (474). — С. 76—97.

Нахманович В. До питання про склад учасників каральних акцій в окупованому Києві (1941—1943) // Друга світова війна і доля народів України: Матеріали 2-ї Всеукраїнської наукової конференції м. Київ, 30—31 жовтня 2006 р. — К.: Зовнішторгвидав, 2007. — С. 227—262.

Неустроев С. А. Русский солдат: на пути к рейхстагу. — Краснодар: Советская Кубань, 1997. — 96 с.

Нота Министерства иностранных дел СССР от 7 марта 1955 г. относительно Гаагских конвенций и деклараций 1899 и 1907 гг. — [Електронний ресурс] Режим доступу URL: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/995_b41.

Олейников Г. Прохоровское сражение (июль 1943). — Санкт-Петербург: Нестор, 1998. — 99 с.

Павлів В. Армія Крайова й Армія Людова — Державна чи народна? // Дзеркало тижня. — 2002. — № 12 (28 березня). — [Електронний ресурс] Режим доступу URL: http://gazeta.zn.ua/ARCHIVE/armiya_krayova_i_armiya_lyudova_gosudarstvennaya_ili_narodnaya.html.

Памяти павших. Великая Отечественная Война. 1941—1945 / [Объед. редкол. Книг Памяти павших в годы Великой Отеч. войны]. — Москва: Большая Российская энциклопедия, 1995. — 336 с.

Парнікоза І. Танкова битва на Волині, або Як було втрачено Україну // ХайВей. — 1.02.2008. — [Електронний ресурс] Режим доступу URL: <http://h.ua/story/81209/>.

Патриляк І. «Встань і борись! Слухай і вір...»: українське націоналістичне підпілля та повстанський рух (1939—1960 рр.): Монографія / Центр досліджень визвольного руху. — Львів: Часопис, 2012. — 592 с.

Патриляк І. Військова діяльність ОУН(б) у 1940—1942 роках. — Київ, 2004. — 598 с.

Патриляк І. Перемога або смерть: Український визвольний рух в 1939—1960 рр. — Львів: Центр досліджень визвольного руху; Часопис, 2012. — 512 с.

Патриляк І. Як записатися в партизани. Боротьба за статистику серед «народних месників» була подекуди важливішою справою, аніж війна з окупантом // Український тиждень. — 2013. — № 38 (307). — 26 вересня. — [Електронний ресурс] Режим доступу URL: <http://tyzhden.ua/History/90205>.

Патриляк І., Боровик М. Україна в роки Другої світової війни: спроба нового концептуального погляду. — Ніжин: Видавець ПП Лисенко М. М., 2010. — 590 с.

Пилявець Р. Депортація, яка не передбачалася // Камуфляж. — 2011. — № 9. — С. 34—36.

Пилявець Р. Ленд-ліз для СРСР (1941—1945 рр.). Значення союзицької допомоги Радянському Союзу для здобуття спільної перемоги над Німеччиною і країнами ОСІ // Історія України. — 2010. — № 31. — С. 1—7.

Пилявець Р. Соборність: ідея, явище і проблема // Гілея: науковий вісник: Зб. наук. праць. — К., 2013. — Вип. 68 (1). — С. 74—79.

Пирог Р. Письмо в редакцію // Літературна Україна. — 1992. — 5 марта.

Поздеева Л. Ленд-ліз для ССРСР: дискуссія продовжується // Вторая мировая война: актуальные проблемы. — Москва, 1995. — С. 324—339.

Портнов А. «Велика Вітчизняна війна» в політиках пам'яті Білорусі, Молдови та України: кілька порівняльних спостережень // Україна модерна. Пам'ять як поле змагань. — 2009. — № 4. — С. 206—218.

Посівнич М. Степан Бандера. — Харків: Клуб сімейного дозвілля, 2015. — 256 с.

Правда. — 1941. — № 172 (8580). — 23 червня.

Проненко В. «Якщо щось трапиться з Єгоровим і Кантарією, Берест дійде обов'язково» // Дзеркало тижня. — 2005. — 13 травня. — [Електронний ресурс] Режим доступу URL: http://gazeta.dt.ua/SOCIETY/yakscho_schos_trapitsya_z_egorovim_i_kantariyeu_berest_diyde_obovyazkovo.html.

Рабичев Л. Война все спешет. Воспоминания офицера-связиста 31-й армии. 1941—1945. — Москва: Центрполиграф, 2010. — 254 с.

Реєнт О. Соборність України як наукова проблема і виклик часу // Соборність України: історія і сучасність. Збірник матеріалів обласної науково-практичної конференції 20 січня 2005 року. — Полтава: ПОІППО, 2005. — С. 3—7.

Рецепти радянської алхімії. Як формувався комуністичний міф про «всенародну боротьбу в тилу німецьких військ на окупованій території України» // Український тиждень. — 2013. — № 38 (307). — 26 вересня. — [Електронний ресурс] Режим доступу URL: <http://tyzhden.ua/History/90206>.

Різ Л. Друга світова війна за зачиненими дверима. Сталін, нацисти і Захід. — К.: Темпора, 2010. — 444 с.

Сапрыков В. Н. «Дважды победное». — Москва: Московские учебники; Сидипресс, 2008. — 64 с.

Сборник Законов СССР и Указов Президиума Верховного Совета СССР (1938 г. — июль 1956 гг.) / под ред. к. ю. н. Мандельштам Ю. И. — Москва: Государственное издательство юридической литературы, 1956. — 531 с.

Семененко В., Радченко Л. Великая Отечественная война: Как это было... — Харьков, 2008. — 416 с.

Сеньків М., Думинець І. З історії боротьби за соборність українських земель 1917—1945 рр. — Дрогобич: Відродження, 1995. — 294 с.

Сергійчук В. Українська соборність: відродження українства в 1917—1920 роках. — К.: Українська видавнича спілка, 1999. — 416 с.

Сич О. Закордонний Центр ОУН (лютий 1945 — лютий 1946 рр.) // Український визвольний рух. — Львів, 2006. — Збірник 7. — С. 243—266.

Советский Союз в годы Великой Отечественной войны 1941—1945 / Под ред. А. Самсонова и др. — Москва: Наука, 1978. — 727 с.

Соколов Б. Неизвестный Жуков: портрет без ретуши в зеркале эпохи. — Минск: Родиола-плюс, 2000. — 608 с.

Соколов Б. Правда о Великой Отечественной войне. — Санкт-Петербург: Алетейя, 1989. — <http://militera.lib.ru/research/sokolov1/index.html>

Соколов Б. Цена победы (Великая Отечественная: неизвестное об известном). — Москва: Московский рабочий, 1991. — 192 с.

Солонин М. Бочка и обручи, или Когда началась Великая Отечественная война? — Дрогобыч: Видавнича фірма «Відродження», 2004. — 448 с.

Солонин М. Июнь 41-го. Окончательный диагноз. — Москва: Яуза, Эксмо, 2013. — 574 с.

Справка-доклад главного военного прокурора Н. Афанасьева «О 28 панфиловцах» // Государственный архив Российской Федерации. Официальный сайт. — [Электронный ресурс] Режим доступа URL: <http://www.statearchive.ru/607>.

СССР — Германия. 1939—1941. Сборник документов: в 2-х кн. Кн. 1. Документы и материалы о советско-германских отношениях с апреля по октябрь 1939 г. / Сост. Ю. Фельштинский. — Вильнюс: Мокслас, 1989 (TSRS — Vokietija: 1939—1941 / Sudare J. Felštinskis. — Vilnius: Mokslas, 1989). — 123 с.

Сталин И. Выступление по радио 3 июля 1941 г. // Сталин И. О Великой Отечественной войне Советского Союза. — Москва: ОГИЗ, 1947. — 208 с.

Стеттиниус Э. Ленд-лиз — оружие победы / Перевод с англ. С. Луговского. — Москва: Вече, 2000. — 400 с.

Стецишин О. Бандерівський інтернаціонал. Грузини, росіяни, євреї... — Львів: Часопис, 2015. — 328 с.

Суворов В. Беру свои слова обратно, или Тень Победы-2. — Донецк: Сталкер, 2005. — 768 с.

Суворов В. Тень Победы. — Донецк: Сталкер, 2003. — 385 с.

Супрун М. Продовольственные поставки в СССР по ленд-лизу в годы Второй мировой войны // Отечественная история. — 1996. — № 3. — С. 46—54.

Тайный дополнительный протокол к Договору о дружбе и границе между СССР и Германией от 29 сентября 1939 года // СССР — Германия. 1939—1941. Сборник документов: в 2-х кн. Кн. 1. Документы и материалы о советско-германских отношениях с апреля по октябрь 1939 г. / Сост. Ю. Фельштинский. — Вильнюс: Мокслас, 1989 (TSRS — Vokietija: 1939—1941 / Sudare J. Felštinskis. — Vilnius: Mokslas, 1989). — С. 109—111.

Тимофеев А. Четники. Королевская армия. — Москва: Вече, 2012. — 304 с.

Указ Президії Верховної Ради СРСР від 8 травня 1945 року «Проголошення 9 травня Святом Перемоги». — [Електронний ресурс] Режим доступу URL: <http://base.garant.ru/198106/%23ixzz3TuCiX8eG>.

Україна в Другій світовій війні у документах. Збірник німецьких архівних матеріалів. Упорядкування і передмова Володимира Косика. У 4-х тт. — Т. 1. — Львів: Ін-т українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України, 1997. — 383 с.

Україна в Другій світовій війні у документах. Збірник німецьких архівних матеріалів. Упорядкування і передмова Володимира Косика. У 4-х тт. — Т. 3. — Львів: Ін-т українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України, ЛДУ ім. І. Франка, Ін-т укр. археографії та джерелознавства ім. М. Грушевського НАН України, 1999. — 384 с.

Україна в Другій світовій війні: погляд з XXI ст.: Історичні нариси в 2-х кн. / [ред. кол.: Смолій В. А., Боряк Г. В., Левенець Ю. А. та ін.]. — Кн. 1. — К., 2010. — 733 с.

Україна в Другій світовій війні: погляд з XXI ст.: Історичні нариси в 2-х кн. / [ред. кол.: Смолій В. А., Боряк Г. В., Левенець Ю. А. та ін.]. — Кн. 2. — К., 2010. — 942 с.

Українська Повстанська Армія. Історія нескорених / В. В'ятрович (відп. редактор), Р. Грицьків, І. Дерев'яний, Р. Забілий, А. Сова, П. Содоль. — Львів: Центр досліджень визвольного руху, 2007. — 352 с.

Федик Л. Спільна національна ідентичність як передумова соборності українських земель // Науково-інформаційний вісник. — 2010. — № 1. — С. 91—96.

Фельштинский Ю., Станчев М. Третья мировая: Битва за Украину. — К.: Наш Формат, 2015. — 456 с.

Чуев Ф. Солдаты империи: Беседы. Воспоминания. Документы. — Москва: Ковчег, 1998. — 559 с.

Чуев Ф. Сто сорок бесед с Молотовым: Из дневника Ф. Чуева. — Москва: Терра, 1991. — 623 с.

Чузавков Л. Военно-экономическое сотрудничество СССР с США и Великобританией в годы Второй мировой войны. — Москва, 1972.

Шановал Ю. Вторая мировая война: преподавание, исследования, манипуляция // Зеркало недели. — 2013. — № 16. — 26 апреля. — [Електронний ресурс] Режим доступу URL: <http://gazeta.zn.ua/history/vtoraya-mirovaya-voyna-prepodavanie-issledovaniya-manipulyacii-.html>.

Шатилов В. М. Знамя над рейхстагом. — Москва: Воениздат, 1975. — 350 с.

Яворський М. Поцілунок Лева. — Львів: Піраміда, 2006. — 264 с.

Caballero Jurado C. Resistance Warfare. Resistance and Collaboration in Western Europe 1940—1945. — London: Osprey Publishing, 1985. — 48 p.

Generalplan Ost. Rechtliche, wirtschaftliche und räumliche Grundlagen des Ostaufbaus. — [Електронний ресурс] Режим доступу URL: <http://gplanost.x-berg.de/gplanost.html>.

Pletcher K. (ed.) The History of China. — Britannica Educational Publishing, 2011. — 360 p.

Thomas N., Abbot P., Chapel M. Partisan Warfare 1941—1945. — London: Osprey Publishing, 1983. — 48 p.

Trial of the Major War Criminals before the International Military Tribunal: Nuremberg, 14 November 1945 — 1 October 1946.: In 42 vol. — Nuremberg, 1947—1949.

Vuksic V. Tito's Partisans 1941—1945. — London: Osprey Publishing, 2003. — 64 p.

ЗМІСТ

Війна міфам (Олександр Зінченко).....	3
МІФ 1. Велика Вітчизняна війна (Яна Примаченко).....	13
МІФ 2. Радянський Союз завжди був непримиренним противником німецьких нацистів (Максим Майоров).....	17
МІФ 3. СРСР послідовно боровся за мир, а Пакт Молотова — Ріббентропа був вимушеним кроком (Кирило Галушко, Ростислав Пилявець).....	21
МІФ 4. Війна для України почалася 22 червня 1941 року (Сергій Горобець).....	26
МІФ 5. Сталін не узгоджував військові дії із Гітлером (Максим Майоров).....	30
МІФ 6. Вперше об'єднання українського народу здійснив Сталін, а денонсація Пакту Молотова — Ріббентропа призведе до дезінтеграції України (Олександр Зінченко, Максим Майоров, Ростислав Пилявець, Сергій Рябенко).....	35
МІФ 7. «Золотий вересень» — українці радо вітали прихід радянських військ (Олександр Зінченко).....	41
МІФ 8. Розстріли поляків у Катині здійснили нацисти (Олександр Зінченко).....	46
МІФ 9. Між 1939 та 1941 роками СРСР та Третій Райх не співпрацювали (Сергій Горобець).....	52
МІФ 10. У 1941-му Радянський Союз не готувався до війни (Кирило Галушко).....	56
МІФ 11. Вермахт був сильніший за Червону армію на початку війни (Василь Павлов).....	61
МІФ 12. Нацистська Німеччина напала на СРСР «віроломно, без оголошення війни» (Сергій Рябенко).....	66
МІФ 13. Німецько-фашистські загарбники (Богдан Короленко).....	72
МІФ 14. Найбільша танкова битва війни відбулася під Прохоровкою у 1943 році (Сергій Рябенко).....	77
МІФ 15. Дніпрогес у Запоріжжі, Хрещатик та Успенський собор у Києві підірвали нацисти (Сергій Горобець).....	81
МІФ 16. Севастополь — «город русской славы» (Сергій Громенко).....	86
МІФ 17. «Матч смерті» в Києві завершився розстрілом радянської команди (Володимир В'ятрович).....	89
МІФ 18. Нацисти ешелонами вивозили чорнозем з України (Сергій Громенко).....	93
МІФ 19. План «Ост» передбачав знищення усіх слов'ян (Сергій Рябенко).....	95
МІФ 20. Комуністична партія — керівна сила, творець Великої Перемоги (Кирило Галушко).....	100

МІФ 21. 28 героїв-панфіловців (<i>Василь Павлов</i>).....	105
МІФ 22. Західна допомога за програмою ленд-лізу була незначною (<i>Ростислав Пилявець</i>)	112
МІФ 23. Українці — чемпіони з колабораціонізму у світі (<i>Максим Майоров</i>).....	117
МІФ 24. Батальйони «Нахтігаль», «Роланд» та дивізія «Галичина» були каральними підрозділами СС (<i>Олеся Ісаюк, Сергій Рябенко</i>).....	122
МІФ 25. Бандера та українські націоналісти були агентами спецслужб нацистів (<i>Ігор Бігун</i>)	128
МІФ 26. Роман Шухевич служив у військах СС (<i>Олеся Ісаюк</i>).....	135
МІФ 27. Українські націоналісти масово винищували євреїв під час війни, особливо у Львові та Бабиному Яру (<i>Сергій Рябенко</i>)	139
МІФ 28. Червоні партизани — «народні месники» (<i>Сергій Бутко, Сергій Рябенко</i>)	145
МІФ 29. «Справжніми» партизанами були тільки радянські партизани (<i>Ігор Бігун</i>).....	151
МІФ 30. УПА — «гітлерівські посіпаки» і проти нацистів не воювали (<i>Ігор Бігун</i>)	156
МІФ 31. УПА жодного ешелону не пустила під укіс (<i>Ігор Бігун</i>).....	163
МІФ 32. Бандера особисто очолював УПА (<i>Ігор Бігун</i>).....	168
МІФ 33. УПА боролася за моноетнічну державу (<i>Володимир В'ятрович</i>).....	173
МІФ 34. Шарль де Голль мріяв командувати УПА, а Че Гевара захоплювався стійкістю українських повстанців (<i>Ігор Бігун</i>)	179
МІФ 35. Кримські татари масово дезертирували на початку війни (<i>Сергій Громенко</i>).....	183
МІФ 36. Кримські татари — «народ-зрадник» (<i>Сергій Громенко</i>)	186
МІФ 37. Депортація була порятунком кримських татар (<i>Сергій Громенко</i>)	190
МІФ 38. Визволення України (<i>Сергій Горобець</i>).....	193
МІФ 39. УПА стріляла в спину Червоній армії, яка визволяла її від фашистів (<i>Олеся Ісаюк</i>)	197
МІФ 40. Жуков і Берія наказали депортувати усіх українців до Сибіру (<i>Ростислав Пилявець</i>).....	201
МІФ 41. Українці — кати Варшавського повстання (<i>Максим Майоров</i>).....	206
МІФ 42. Нюрнберзький трибунал засудив українських націоналістів (<i>Сергій Громенко</i>).....	211
МІФ 43. Радянські війська не чинили воєнних злочинів (<i>Сергій Рябенко</i>).....	214
МІФ 44. Прапор над Райхстагом підняли Єгоров і Кантарія (<i>Яна Примаченко</i>)	218
МІФ 45. Війна завершилася 9 травня (<i>Яна Примаченко</i>)	222
МІФ 46. У СРСР День Перемоги завжди був найголовнішим святом (<i>Сергій Рябенко</i>).....	226
МІФ 47. Жуков — «Маршал Перемоги» (<i>Ростислав Пилявець</i>)	231
МІФ 48. Місто-Герой (<i>Максим Майоров</i>)	235
МІФ 49. Росія могла перемогти нацистів і без українців (<i>Яна Примаченко</i>).....	240
МІФ 50. «Ніхто не забутий, ніщо не забуте» (<i>Вікторія Яременко</i>)	245
Післямова, або Міфи і війна (<i>Володимир В'ятрович</i>).....	249
Список джерел і літератури	255

Науково-популярне видання

Війна і міф. Невідома Друга світова

За загальною редакцією

Олександра ЗІНЧЕНКА, Володимира В'ЯТРОВИЧА, Максима МАЙОРОВА

Головний редактор *С. С. Скляр*

Керівник проекту *В. В. Столяренко*

Відповідальний за випуск *Я. Я. Ясиневич*

Літературний редактор *М. В. Александрович*

Художній редактор *Ю. О. Сорудейкіна*

Технічний редактор *В. Г. Євлахов*

Асистенти проекту *О. М. Полтавець, А. В. Усач*

Підписано до друку 28.01.2016.

Формат 84x108/32. Друк офсетний.

Гарнітура «Minion Pro». Ум. друк. арк. 14,28.

Дод. наклад 6000 пр. Зам. № 16-55.

Книжковий Клуб «Клуб Сімейного Дозвілля»

Св. № ДК65 від 26.05.2000

61140, Харків-140, просп. Гагаріна, 20а

E-mail: corp@bookclub.ua

Віддруковано у ПАТ «Білоцерківська книжкова фабрика»

09117, м. Біла Церква, вул. Леся Курбаса, 4

впроваджена система управління якістю

згідно з міжнародним стандартом DIN EN ISO 9001:2000

Війна і міф. Невідома Друга світова / за заг. ред. О. Зінченка, В. В'ятровича, М. Майорова. — Харків : Книжковий Клуб «Клуб Сімейного Дозвілля», 2016. — 272 с. : іл.

ISBN 978-966-14-9085-6 (дод. наклад)

УДК 94(477)

ББК 63.3(4Укр)62

1. Олександрів, просп. Леніна, 77 (ТЦ «Гранд-Плаза», 2-й поверх), (05235) 71-15-50
2. Артемівськ, вул. Радянська, 69 (ТЦ «Азов-Плаза», 2-й поверх), (0627) 44-90-99
3. Бала Церква, вул. Ярослава Мудрого, 5/13 (колишній універмаг «Дружба», 1-й поверх), (0456) 39-04-68
4. Білгород-Дністровський, вул. Московська, 16-А (ТЦ «Рута-Плаза», 2-й поверх), (04849) 6-07-26
5. Бердянськ, просп. Леніна, 35-А (ТЦ «DEL.MAR», 1-й поверх), (06153) 3-48-40
6. Бориспіль, вул. Київський шлях, 10-В (ринок «Зоряний», місце 103), (06153) 3-48-40
7. Вінниця, вул. Палапана, 1-А (ТЦ «Квартал», 2-й поверх), (0432) 50-88-06
8. Вознесенськ, вул. Сняжкова, 5-А, (05134) 3-20-19
9. Дніпродзержинськ, просп. Леніна, 57-А (ТЦ «Фуршет», 1-й поверх), (0569) 53-42-26
10. Дніпропетровськ, просп. Карла Маркса, 105 (ТЦ «Сільпо», 2-й поверх), (056) 770-00-55
11. Дніпропетровськ, вул. Калинова, 9-А (ТЦ «Miriada», 1-й поверх), (056) 760-33-30
12. Житомир, вул. Київська, 87 (ТЦ «Волак», 2-й поверх), (0412) 41-24-85
13. Запоріжжя, просп. Леніна, 58, (061) 787-63-86
14. Запоріжжя, просп. Металургів, 2-Ж (ТЦ «Рекордний», 0-й поверх), (061) 236-86-54
15. Івано-Франківськ, пл. Ринок, 1 (ТЦ «Галерея Н», 0-й поверх), (0342) 72-58-32
16. Ізмаїл, вул. Пушкіна, 47 (ТЦ «Електрон», 2-й поверх), (04841) 6-22-12
17. Ізюм, пл. Радянська, 7, (05743) 3-14-72
18. Кам'янець-Подільський, вул. Данила Галицького, 11/3 (ТД «Максимум», 2-й поверх), (03849) 6-48-11
19. Київ, вул. Велика Васильківська, 72 (ТЦ «Олімпійський», 3-й поверх), (044) 590-25-76
20. Київ, вул. Райдунська, 15 (ТЦ «Фуршет», 0-й поверх), (044) 540-23-65
21. Київ, вул. Маршала Маленківського, 12-А (ТРЦ «Метрополіс», 3-й поверх), (044) 500-62-73
22. Київ, вул. Лукашевича, 15-А (ТЦ «Європорт», 2-й поверх), (044) 461-94-82
23. Київ, вул. Драгоманова, 29 (ТЦ «Центрум», 1-й поверх), (044) 502-18-96
24. Київ, вул. Попудренка, 90/2 (ТЦ «Малюк», 3-й поверх), (044) 361-91-46
25. Кіровоград, пров. Центральний, 3/1 (ТЦ «Плаза», 1-й поверх), (0522) 35-20-55
26. Ковель, бульв. Лесі Українки, 18 (ТЦ «Бульвар», 2-й поверх), (03352) 5-21-40
27. Конотоп, вул. Конотопських дивізій, 24-А (ТЦ «Малюк», 2-й поверх), (05447) 6-36-77
28. Краматорськ, вул. Палацова, 23 (ТЦ «Прогрес», 2-й поверх), (0626) 48-97-87
29. Красноармійськ, вул. Свердлова, 148, (06239) 2-00-48
30. Кременчук, вул. Леніна, 15/42 (ТЦ «Мета», 2-й поверх), (0536) 72-97-65
31. Кривий Ріг, просп. Гагаріна, 4 (ТЦ «Плаза-2», 2-й поверх), (056) 409-81-09
32. Кривий Ріг, вул. Ватутіна, 39-А, (056) 409-60-75
33. Лисичанськ, просп. Леніна, 117 (ТЦ «Лімон», 2-й поверх), (067) 570-61-62
34. Луцьк, вул. Рівненська, 48 (ТЦ «Фокстрот», 1-й поверх), (0332) 78-35-08
35. Львів, вул. Братів Рогатинців, 15, (032) 235-50-12
36. Львів, вул. Городецька, 179 (ТЦ «Скриня», 2-й поверх), (032) 298-88-07
37. Маріуполь, просп. Металургів, 64 (ТЦ «Елізавета», 1-й поверх), (0629) 41-27-71
38. Мелітополь, просп. Богдана Хмельницького, 24 (ТЦ «Пасаж», 2-й поверх), (0619) 44-83-49
39. Миргород, вул. Гоголя, 147 (ТЦ «Мир», 1-й поверх), (05355) 5-06-08
40. Ніжин, вул. Шевченко, 11-А (ТЦ «Гермес», 2-й поверх), (04631) 90-10-2
41. Ніколав, вул. Потьомкинська, 63/2, (0512) 47-58-43
42. Нікополь, просп. Трубішків, 14 (ЦУМ, 1-й поверх), (05662) 2-50-03
43. Нова Каховка, вул. Паризької комуни, буд. 13, ТЦ «Центральний» (колишній «Дитячий світ»), 2-й поверх, (05549) 7-96-51
44. Новоомошківськ, вул. Радянська, 34 (ТЦ «СТІ-Центр», 2-й поверх), (0569) 69-65-79
45. Одеса, вул. Велика Арнаутська, 61, (048) 786-05-88
46. Одеса, вул. Красова, 17 (пл. Толбухіна), (048) 780-19-84
47. Одеса, просп. Добровольського, 99, (048) 755-04-40
48. Павлоград, вул. Карла Маркса, 84-А, (057) 752-65-92
49. Первомайськ, вул. Революцій, 34, (05161) 7-53-99
50. Полтава, вул. Жовтнева, 50, (0532) 60-60-40
51. Рівне, вул. Київська, 67-А (ТЦ «Арена», 2-й поверх), (0362) 64-26-37
52. Селидове, вул. Карла Маркса, 10 (Будинок побуту, 2-й поверх), (06237) 7-00-34
53. Слоб'янськ, пл. Жовтневої революції, 3 (ТЦ «Фокстрот», 2-й поверх), (0626) 62-11-02
54. Суми, вул. Соборна, 42, (0542) 77-17-12
55. Тернопіль, вул. Перла, 3 (ТЦ «Новус», 2-й поверх), (0352) 43-12-76
56. Ужгород, пл. Кирила та Мефодія, 3 (універмаг «Україна», 2-й поверх), (0312) 67-22-29
57. Харків, просп. Маршала Жукова, 3-А, (057) 392-03-43
58. Харків, просп. Гагаріна, 20-А (ТЦ «На Гагаріна», 2-й поверх), (057) 703-44-58
59. Харків, вул. Академіка Павлова, 144-В (ТЦ «Космос», 3-й поверх), (057) 720-12-29
60. Харків, вул. Полтавський шлях, 144 (ТБЦ «Компас», 2-й поверх), (057) 720-10-33
61. Херсон, просп. Шахова, 35-А (ТЦ «Адмірал», 2-й поверх), (0552) 46-00-66
62. Хмельницький, вул. Свободи, 73 (ТЦ «Фуршет», 3-й поверх), (0382) 72-66-51
63. Черкаси, вул. О. Дашкевича, 26 (ТЦ «Сільпо», 3-й поверх), (0472) 54-04-47
64. Чернігів, просп. Перемоги, 103, (0462) 65-32-31
65. Чернівці, вул. Головна, 10, (0372) 58-72-44
66. Шостка, вул. Карла Маркса, 24, (05449) 7-37-46

Замовляйте книжки будь-яким зручним способом

- за телефонами довідкової служби
(050) 113-93-93 (МТС); (093) 170-03-93 (life);
(067) 332-93-93 (Київстар); (057) 783-88-88
- на сайті Клубу: www.bookclub.ua

Надсилається безоплатний каталог

**Запрошуємо авторів, перекладачів,
художників, редакторів до співпраці**

e-mail: publish@bookclub.ua

Для гуртових клієнтів

Харків

тел./факс +38(057)703-44-57
e-mail: trade@bookclub.ua
www.trade.bookclub.ua

Київ

тел./факс +38(067)575-27-55
e-mail: kyiv@bookclub.ua

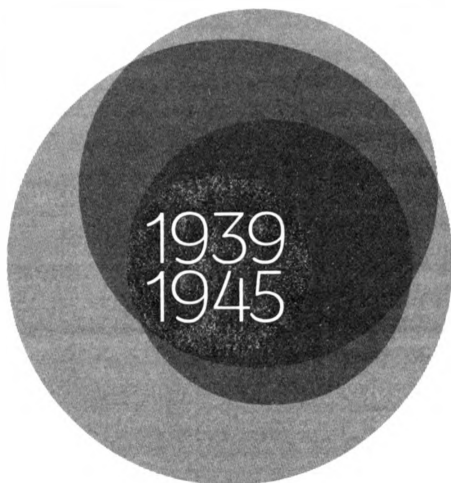
Одеса

тел./факс +38(067)572-44-28
e-mail: odessa@bookclub.ua

ВІЙНА і МІФ

НЕВІДОМА ДРУГА СВІТОВА

Український
інститут
національної
пам'яті

ХАРКІВ 2016 КЛУБ
СІМЕЙНОГО
ДОЗВІЛЯ

ВІЙНА і МІФ

НЕВІДОМА ДРУГА СВІТОВА

За 70 років, що минули від завершення Другої світової війни, чи ми дізналися всю правду про неї? Багато наших знань досі в полоні міфів, табу та пропаганди.

У книжці — вибрані 50 сюжетів від 15 авторів. Робота істориків ґрунтується на довготривалих дослідженнях та опрацюванні розсекречених документів. Її результати свідчать: ці сюжети — міф. Дізнайтеся про них і ви.

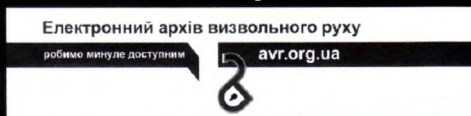
Міфи про війну колишню стали зброєю у війні теперішній. Тому їх розвінчання важливе, щоб зрозуміти, як було насправді, побачити справжнє обличчя однієї з найбільших трагедій у нашій історії.

Володимир В'ятрович

Книжка «Війна і міф...» може «розмінувати» кілька десятків міфів про Другу світову війну, що існують у пострадянській колективній пам'яті та були побудовані на фальсифікаціях, маніпуляціях або замовчуванні фактів.

Олександр Зінченко

ЦЕНТР ДОСЛІДЖЕНЬ ВИЗВОЛЬНОГО РУХУ
cdvr.org.ua

ЛІКБЕЗ
історичний фронт

www.bookclub.ua

ISBN 978-966-14-9085-6

